

Kamal Makili-Əliyev

**Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun implementasiyası və
tətbiqi sistemləri: orqanlar və mexanizmlər**

Elmi-praktik dərslik

Azərnəşr

Bakı 2018

BBK 122
M-Ə 59

1202000000
H651(072018)

ISBN 978-9952-37-053-9

Makili-Əliyev Kamal Namiq oğlu. Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun implementasiyası və tətbiqi sistemləri: orqanlar və mexanizmlər. Elmi-praktik dərslik. – Bakı: Azərneşr, 2018. - 200 s.

© Makili-Əliyev Kamal, 2018

Mündəricat

MÜQƏDDİMƏ	5
1-ci fəsil. BMT-nin beynəlxalq insan hüquqları hüququnun beynəlxalq implementasiya və tətbiq sistemi	13
1.1. İnsan hüquqları sahəsində BMT-nin təşkilati strukturunun icmalı.....	13
1.2. BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası	14
1.3. BMT-nin Baş Assambleyası.....	18
1.4. Beynəlxalq məhkəmələr	22
1.5. İqtisadi və Sosial Şura	25
1.6. İnsan hüquqları üzrə Şura.....	27
1.7. BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarı.....	35
1.8. Beynəlxalq sazişlərin icrasına nəzarəti həyata keçirən orqanlar (Müqavilə orqanları) və bəzi başqa orqanlar.....	38
1.9. Son şərtlər.....	67
2-ci fəsil. Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun regional implementasiya və tətbiq sistemləri	69
2.1. Regional sistemlərin üstünlükləri	70
2.2. Əsas regional sistemlər.....	74
2.3. Başqa regional təşəbbüslər	76
2.4. Regional sistemlər üzrə nəticə.....	82
3-cü fəsil. Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun Avropa implementasiya və tətbiq sistemi.....	83
3.1. Avropa Şurası və Avropa insan hüquqlarının müdafiəsi sisteminin inkişafı.....	83
3.2. Avropa Konvensiyası və digər müvafiq sənədlər.....	86
3.3. İnstitusional sistem (orqanlar sistemi).....	93
3.4. İnsan hüquqlarının implementasiyası.....	100

3.5. Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı	105
3.6. Avropa İttifaqı.....	111
3.7. Son şərhlər.....	119
4-cü fəsil. Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun Amerika implementasiya və tətbiq sistemi.....	121
4.1. Amerika insan hüquqları hüququnun inkişafı	122
4.2. Bəyannamə və Konvensiyalar	123
4.3. İnstitusional sistem (orqanlar sistemi).....	130
4.4. İnsan hüquqları hüququnun implementasiyası	138
4.5. Son şərhlər.....	146
5-ci fəsil. Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun Afrika implementasiya və tətbiq sistemi.....	149
5.1. İnsan hüquqlarının müdafiəsinin inkişafı	151
5.2. Afrika Xartiyası və başqa sənədlər.....	151
5.3. İnstitusional sistem (orqanlar sistemi).....	156
5.4. İnsan hüquqları hüququnun tətbiqi.....	164
5.5. Son şərhlər.....	168
NƏTİCƏ.....	170
Bibliografiya	180
Rəsmi sənədlər və materiallar	180
Xüsusi ədəbiyyat	187
Məhkəmə təcrübəsi	197

MÜQƏDDİMƏ

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Mövcud beynəlxalq hüquq reallıqlarında beynəlxalq insan hüquqları hüququnun beynəlxalq hüququn bir kompleks sahəsi kimi zəif tədqiq edilmiş və tədqiq olunmamış qalması təəccüb doğurur, hərçənd, bu gün insan hüquqları mövzusunun beynəlxalq hüquq səhnəsində aktuallığını heç kəs inkar edə bilməz.

Müasir hüquq elmi beynəlxalq insan hüquqları hüququnu hələ heç vaxt müstəqil bir sahə kimi ayırmamışdır. Hüquq aləmində insan hüquqlarını ya ayrıca bir elm kimi, ya da tədris fənni kimi təqdim edilirdilər. Hüquqşünas alimlərin əksəriyyəti insan hüquqlarının ayrı-ayrı konsepsiyalarını beynəlxalq hüquq mövqeyindən deyil, daha çox onların milli, dövlət hüququna uyğun olaraq nəzərdən keçirmiş, hüquqi kateqoriya kimi insan hüquqlarının fəlsəfi-hüquqi təhlilini isə başqa tədqiqatçılara həvalə etmişlər.

Praktik olaraq heç bir alim insan hüquqlarını məhz hüququn bir sahəsi kimi araşdırmamışdır, hərçənd bunun üçün bütün ilkin şərtlər vardı və indi də vardır. Bu cəhətdən insan hüquqları haqqında qərb doktrinasını yada salmağa dəyər. Məhz Qərb müəlliflərinin əsərlərində bəzən “beynəlxalq insan hüquqları hüququ” (*international human rights law*) anlayışı meydana çıxırdı, amma, təəssüf ki, bu anlayışın dəqiq tərifini verilməmişdi.

Mən öz tədqiqatlarımda və çap edilmiş işlərimdə beynəlxalq hüququn bir sahəsi kimi beynəlxalq insan hüquqları hüququna ilkin elmi tərif verməyə cəhd göstərirəm. Bu cəhd beynəlxalq hüququn bu kompleks sahəsi haqqında ümumi elmi biliklərə, həmçinin hüququn ümumi nəzəriyyəsinin təhlilinə, beynəlxalq hüquq nəzəriyyəsinə və hüquq fəlsəfəsinə əsaslanır.

Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun elmi anlayışları, predmeti, sistemi, mənası və məqsədləri artıq aydın ifadə edilmişdir. İstənilən müasir demokratik dövlət öz həyat fəaliyyətini prosesində daim hüququn bu sahəsinin çox müxtəlif

təsisatları ilə qarşılaşır. Dövlət hakimiyyəti orqanları beynəlxalq insan hüquqları hüququnun inkişafı və tətbiqi ilə məşğul olan müxtəlif beynəlxalq orqanlar və təşkilatlarla daim əlaqədədir. Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun tətbiqi fasiləsiz bir prosesdir. Lokal səviyyədən başlanan bu proses bəzən milli və regional səviyyələr də daxil olmaqla bütün aralıq mərhələləri keçərək, beynəlxalq səviyyəyə qədər inkişaf edir. Bu proses beynəlxalq və regional səviyyələrdə təhlil və təshih edilərək, beynəlxalq hüququn mövcud reallıqlarına uyğunlaşdırılır, bu isə beynəlxalq insan hüquqları hüququnun beynəlxalq birliyin müasir tələbləri səviyyəsində inkişaf etməsinə imkan verir.

Beynəlxalq hüququn bir sahəsi kimi nisbətən yaxın vaxtlarda formalaşmış insan hüquqları hüququ beynəlxalq hüququn təriflərində göstərilmiş subyektləri arasında münasibətləri tənzimləyir. Beynəlxalq hüququn bu sahəsinin kompleks xarakteri aşkardır, çünki bu sahə beynəlxalq müqavilə hüququnun, beynəlxalq adi hüququn, beynəlxalq diplomatik hüququn, beynəlxalq humanitar hüququn, beynəlxalq cinayət hüququnun və beynəlxalq hüququn başqa sahələrinin normalarını ehtiva edir. Mən artıq nəşr edilmiş işlərimdə bu sahənin kompleksliyinin bütün spektrini nəzərdən keçirmişəm və mənim planlaşdırdığım gələcək araşdırmalarda da bu tədqiqatı davam etdirmək fikrindəyəm.

İnsan hüquqları istənilən müasir demokratik cəmiyyət üçün dövlətçiliyin və vətəndaş cəmiyyətinin qurulmasında və onların fəaliyyətinin sinxronlaşdırılmasında aparıcı rol oynayır. İstənilən cəmiyyətdə insan hüquqlarına lazımi səviyyədə riayət edilməsinə yalnız bu şərtlə nail olmaq mümkündür ki, insan hüquqları hüququnun implementasiyası və tətbiqinin effektiv mexanizmi olsun. Bu məqsədlə beynəlxalq birlik beynəlxalq insan hüquqları hüququnun implementasiyası və tətbiqinin müxtəlif sistemlərini yaratmışdır, həmin sistemlər bütün dünyada ayrı-ayrı dövlətlərin insan hüquqları təsisatları ilə kompleks əlaqəli şəkildə beynəlxalq insan hüquqları hüququnu həyata keçirirlər.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq deyə bilərik ki, beynəlxalq insan hüquqları hüququnun implementasiyası və tətbiqi sistemlərinin öyrənilməsinin, belə sistemləri təşkil edən orqanların və mexanizmlərin ətraflı müzakirəsi son dərəcə aktual və əhəmiyyətlidir. Elmi ədəbiyyatda bu sistemlərin yetərinə müzakirə edilməməsi və beynəlxalq hüquq üzrə alimlərin əksəriyyəti tərəfindən onlara lazımınca diqqət yetirilməməsi nəticəsində müəyyən elmi vakuum yaranmışdır. Bu işdə həmin vakuumu heç olmasa qismən doldurmağa çalışacağıq.

Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun tətbiq orqanlarının və mexanizmlərinin öyrənilməsi insan hüquqları və onların tətbiqi haqqında elmi biliklər bazası yaratmağa, insan hüquqlarının tətbiqinin mövcud metod və mexanizmlərini milli səviyyədə uyğunlaşdırmağa şərait yaradacaq, demokratiyanın və vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına, cəmiyyətdə tolerantlıq və hüquqi qayda atmosferi yaratmağa imkan verəcəkdir. İnsan hüquqları haqqında elmi biliklər bazasının inkişafında dövlətin də birbaşa marağı vardır, çünki yekunda oxşar tədqiqatlar müsbət nəticələrə gətirib çıxarır, həm dövlətin daxili vəziyyətinə, həm də onun beynəlxalq nüfuzuna yaxşı təsir edir. Təqdim edilən işin məqsədi bu sahədə tədqiqatlara müəyyən töhfə vermək və beynəlxalq hüquq elminin bu istiqamətdə inkişafına daha bir təkan verməkdir.

Problemin öyrənilməsinin vəziyyəti. Son zamanlar Azərbaycan cəmiyyətinin həyat fəaliyyətinin bütün sahələrində insan hüquqları problemlərinə getdikcə daha çox diqqət yetirilir. Bir sıra alimlər və hətta bütöv elmi strukturlar (Xarici İşlər Nazirliyinin Diplomatik Akademiyası, AMEA-nın İnsan Hüquqları İnstitutu) həm ölkəmizdə, həm də beynəlxalq səviyyədə insan hüquqlarının inkişafı və fəaliyyəti problemlərinin öyrənilməsi ilə məşğuldurlar. İnsan hüquqları, beynəlxalq hüququn ayrıca bir kompleks sahəsi kimi, tədqiqat obyektı olmalıdır və artıq Azərbaycan beynəlxalq hüquq

elmində layiqli yer tuturlar. Beləliklə, bizim fikrimizcə, beynəlxalq insan hüquqları hüququ öyrənilməsinə Azərbaycanın elmi təşkilatlarında və akademik institutlarında xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

Lakin insan hüquqlarının implementasiyası və tətbiqi məsələləri müasir ədəbiyyatda qüvvədə olan beynəlxalq strukturlar və mexanizmlər prizmasından praktik olaraq tədqiq edilməmişdir. Tədqiq edilən problemin ayrı-ayrı aspektlərinə hüquqşünas alimlərin çoxunun əsərlərində toxunulsa da, bu problemlər başlıca çıxarılmış rakursda və kompleksdə tədqiq edilməmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu monoqrafiya beynəlxalq insan hüquqları hüququ sahəsində mənim əvvəllər dərc edilmiş elmi işlərimdən ibarət olan kompleks tədqiqatın yalnız bir hissəsidir.

Bu tədqiqatın nəzəri əsasını beynəlxalq hüquq, konstitusiya hüququ və insan hüquqları sahəsində dünyada və ölkədə tanınmış alimlərin əsərləri təşkil etmişdir. Onların sırasında M.N.Ələsgərov, Ə.İ.Əliyev, N.H. Əliyev, İ.Bantekas, X.-P.Qasser, L.Hüseynov, E.David, V.A.İbayev, Q.Z.İnskirveli, F.Kalsxoven, V.A.Kartaşkin, C.Ə.Kərimov, İ.İ.Lukaşuk, Q.V.Maltsev, R.F.Məmmədov, R.F.Mustafayev, R.A.Müllerson, S.E.Naxlik, S.Naş, J.Pikte, İ.Rəhimov, Yu.A.Tixomirov, B.N.Topornin, V.A.Tumanov, K.Hesse, M.L.Entin kimi müəlliflərin işlərini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Tədqiqatın obyektini beynəlxalq və regional təşkilatların, dövlətlərin və fərdlərin insan hüquqlarının implementasiyası və tətbiqi üzrə fəaliyyəti ilə bağlı beynəlxalq hüquq normalarıdır. İşdə həm də beynəlxalq və regional təşkilatların struktur və təcrübəsi tədqiq edilir.

Bu işin məqsədi beynəlxalq insan hüquqları hüququnun implementasiyası sistemini, müvafiq prosesləri və mexanizmləri tədqiq etməkdir. Araşdırmanın məqsədi bu işin aşağıdakı vəzifələrini müəyyən edir: (1) implementasiya edilməli beynəlxalq hüquq normalarının məcmusunun təyin edilməsi və

öyrənilməsi; (2) implementasiya üçün cavabdeh orqanların təyin edilməsi və (3) beynəlxalq insan hüquqları hüququ normalarının implementasiyası və tətbiqi ilə əlaqədar ən mühüm mexanizmlərin işlənilib hazırlanması, ümumiləşdirilməsi və sistemləşdirilməsi. Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun subyektləri qismində dövlətlər və fərdlər çıxış edir. Dövlətlər insan hüquqlarının implementasiyası, tətbiqi və reallaşdırılması üçün öz yurisdiksiyaları həddində və öz üzərlərinə götürdükləri beynəlxalq öhdəliklərə uyğun olaraq cavabdehdirlər, fərdlər isə insan hüquqlarından öz mülhazələrinə görə istifadə etmək imkanı əldə edirlər, lakin bu şərtlə ki, onların öz hüquqlarını reallaşdırması başqa fərdlərin öz hüquqlarını həyata keçirməsinə mane olmasın. Bu sahənin hüquqi tənzimlənməsinin üçüncü subyektini beynəlxalq təşkilatlardır. Bu təşkilatlar beynəlxalq insan hüquqları hüququnun inkişafına və tətbiqinə imkan yaradırlar.

İnsan hüquqlarının tətbiqi və reallaşdırılması prosesində dövlətlər, fərdlər və beynəlxalq təşkilatlar arasında insan hüquqları ilə əlaqədar münasibətlər yaranır. İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüquqi münasibətlər – beynəlxalq insan hüquqları hüququnun subyektlərinin ehtiyaclarının və maraqlarının təmin olunmasına yönəlmiş qarşılıqlı təsiridir. Aşkardır ki, müvafiq mexanizmlər yaradılmadan buna nail olmaq mümkün deyil.

Bu münasibətlər bütün göstərilən subyektlər arasında yarana bilər, müvafiq olaraq onlar daim inkişaf edir və yeni formaları kəsb edirlər. Beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərinə uyğun olaraq həmin münasibətlərin tənzimlənməsi dövlətlərin iradəsindən asılı olduğuna görə, məhz dövlətlər beynəlxalq insan hüquqları hüququnun hüquqi tənzimlənməsinin predmetinə və metodlarına yeniliklər haqqında konsensusa gəlirlər. Beynəlxalq insan hüquqları hüququ normalarında dövlətlərin iradələrinin uyğunlaşdırılması yolu ilə formalaşdırılmış ümumi iradəsi ifadə edilmişdir. Bu halda öz

hərəkətləri ilə hüququn bu sahəsinin inkişafına, qüvvədə olan beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyasına imkan yaradan, yeni normaların qəbul edilməsinə və insan hüquqlarının ümumi hörmət mühitinin bərqərar olmasına təsir edən fərdlərin və beynəlxalq təşkilatların bu prosesdə əhəmiyyətini qeyd etməmək olmaz.

Bu elmi araşdırmanın metodologiyası və metodikası.

Tədqiqatın metodoloji əsası qismində, hər şeydən əvvəl, insanın hüquqi statusu ilə əlaqədar hamılıqla qəbul edilmiş ümumbəşəri dəyərlər, insan hüquqları üzrə ən mühüm beynəlxalq-hüquqi sənədlər, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin həm daxili, həm də xarici siyasəti ilə bağlı materiallar, müstəqil demokratik Azərbaycanın hüquqi əsasının yaradılması, insan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüquq normalarının ölkədaxili qanunvericiliyə implementasiyası, ölkədə insan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi prosesində Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin (Parlamentinin) təcrübəsi çıxış etmişdir.

İşin yazılışı prosesində müqayisəli-hüquqi, sistemli-tarixi, məntiqi-struktur təhlil metodları, həmçinin monoqrafik metod, müşahidə metodu və başqa metodlar tətbiq edilmişdir. İnsan hüquqlarının implementasiyası və tətbiqi sisteminin düzgün dərk edilməsi və işdə müxtəlif səviyyələrdə düzgün əks etdirilməsi üçün mən idrak prosesinin iki tərəfi təşkil edən analizin və sintezin vəhdəti prinsipinə riayət etməyə çalışmışam. Tədqiqat prosesində Yu.A.Tixomirovun təklif etdiyi "müqayisə əmsali" düsturundan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, bu iş beynəlxalq hüququn müstəqil kompleks sahəsi kimi beynəlxalq insan hüquqları hüququnun implementasiyası və tətbiqinin sistem məsələlərinə həsr edilmiş ilk monoqrafik tədqiqatdır. Bu elmi iş həm beynəlxalq, həm də regional sistemləri və mexanizmlər ayrıca seçməklə, insan hüquqlarının

implementasiyası və tətbiqi sistemini beynəlxalq miqyasda, tənqidi mövqedən ümumiləşdirməyə imkan verməlidir.

Elmi ədəbiyyatda ilk dəfə olaraq, beynəlxalq hüquq sənədlərinə və təcrübəyə istinad etməklə insan hüquqlarının implementasiya və tətbiq sistemlərinin müqayisəli təhlili həyata keçirilir. Bu təhlil əsasında mövcud təcrübə üzrə elmi cəhətdən əsaslandırılmış qeydlər hazırlanır və onun təkmilləşdirməsinə dair konkret təkliflər verilir. Bu məqamda təqdim edilən elmi araşdırma beynəlxalq məhkəmələrin (Case Law) geniş təcrübəsinə əsaslanır.

Bu elmi araşdırma beynəlxalq insan hüquqları hüququnun inkişaf prosesini daha dərindən öyrənməyə və eyni zamanda beynəlxalq insan hüquqları hüququnun implementasiya və tətbiq sistemlərində oriyentasiya üçün lazımlı informasiyanı əldə etməyə imkan verir.

Bu iş beynəlxalq hüququn müstəqil kompleks sahəsi kimi beynəlxalq insan hüquqları hüququnun tədqiqatı yolunda daha bir addımdır.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyət və nəticələrin aprobeiasiyası. Bu tədqiqatın nəzəri müddəaları və praktik təkliflər həm dövlətdaxili qanunvericilik fəaliyyətində, həm də beynəlxalq qanunvericilik prosesində, beynəlxalq sənədlərin hazırlanmasında, beynəlxalq qanunvericilik və hüquq müdafiəsi fəaliyyəti təcrübəsinin təkmilləşdirilməsində istifadə edilə bilər. Bu elmi araşdırmanın müddəalarından istifadə edilməsi Azərbaycan Respublikasının dövlət strukturlarına bizim dövlətimizin iştirakçı və ya müşahidəçi olduğu beynəlxalq və regional sistemlərdə daha effektiv işləmək imkanı verəcəkdir.

Bu tədqiqat universitetlərdə "Konstitusiyaya hüququ", "Beynəlxalq hüquq", "İnsan hüquqları", "Beynəlxalq insan hüquqları hüququ" kurslarının tədrisi prosesində və müvafiq tədris kurslarının hazırlanmasında istifadə edilə bilər. Hüquqşünas alimlər bu araşdırmadan gələcək tədqiqat fəaliyyətində istifadə edə bilərlər.

Bu tədqiqatın əsas müddəaları dörd dildə (Azərbaycan, ingilis, gürcü və rus dillərində) Azərbaycanda, Gürcüstanda və İsveçdə dərc edilmiş iyirmidən çox məqalədə öz əksini tapmışdı. Tədqiqatların nəticələri Bakıda və Tbilisidə keçirilmiş elmi-praktik konfranslarda və seminarlarda müzakirə edilmişdir.

Tədqiqatın materialları müəllifin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramında (Azərbaycan nümayəndəliyi), Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsində və Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyində praktiki fəaliyyəti prosesində sınaqdan keçirilmişdir.

Bu elmi araşdırmanın strukturu tədqiqatın məqsədi, vəzifələri və metodologiyası ilə şərtlənmişdir. Tədqiqat giriş, beş fəsil, nəticə və bibliografiyadan ibarətdir. Hər fəslin ayrıca bir paragrafında həmin fəsil üzrə yekun müddəalar toplanmışdır.

1-ci fəsil. BMT-nin beynəlxalq insan hüquqları hüququnun beynəlxalq implementasiya və tətbiq sistemi

1.1. İnsan hüquqları sahəsində BMT-nin təşkilati strukturunun icmalı

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının praktik olaraq hər bir orqanı insan hüquqlarının müdafiəsi ilə bu və ya digər dərəcədə məşğul olur. Lakin insan hüquqları sahəsində BMT-nin təşkilati strukturu, insan hüquqları üçün cavabdeh olan bir neçə əsas orqanda cəmləşmişdir. Böyük miqdarda yanaşma və fəaliyyət metodlarını özündə cəmləşdirən BMT-nin əsas məqsədi – bütün insanların bərabərliyini, onların ləyaqətini və dəyərini tamamilə tanımaqla insan hüquqlarının universallığının təmin etməkdir.

BMT-nin bu sistemində Baş Assambleya, çox güman ki, bütün qalan orqanlardan yuxarıda durur, hərçənd Təhlükəsizlik Şurası da insan hüquqları ilə əlaqədar müəyyən funksiyalara malikdir – onun əsas funksiyası beynəlxalq sülhü və təhlükəsizliyi qoruyub saxlamaqdır. İnsan hüquqları üzrə formal hesabatların əksəriyyəti, nəticədə çox vaxt İqtisadi və Sosial Şura vasitəsilə BMT-nin Baş Assambleyasının müzakirəsinə təqdim edilir.

Daha sonra, mənzil-qərargahı Cenevrədə yerləşən BMT-nin insan hüquqları üzrə Ali Komissarı, İnsan hüquqları üzrə insan hüquqları hüququnun implementasiyasında rolu daim artan yeni Şura, BMT-nin insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi üzrə Altkomissiyası, həmçinin BMT qarşısında hesabat verən müxtəlif (tematik və ölkələr üzrə) Məruzəçilər və işçi qruplar qeyd edilməlidir. İnsan hüquqları sahəsində əsas sazişlərə uyğun olaraq yaradılmış yeddi Komitə bu sazişlərin implementasiyasına icrasına nəzarət edir. Həmin sazişlərin həyata keçirilməsini müşahidə edən komitə-orqanlar bunlardır: İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitə, İnsan hüquqları üzrə Komitə, İşgəncələrə qarşı Komitə, İrqi ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitə, Qadınlara münasibətdə ayrı-

seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitə, Uşaq hüquqları üzrə Komitə, Əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi üzrə Komitə. Bu Komitələr İqtisadi və Sosial Şura və BMT-nin Baş Assambleyası ilə birgə işləyir. Biz BMT-nin əsas orqanlarından: Təhlükəsizlik Şurası, Baş Assambleya və Beynəlxalq Məhkəmədən başlayaraq sadalanan orqanlardan hər birinin fəaliyyətini təhlil edəcəyik.

1.2. BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası

BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının əsas funksiyası Beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanmasıdır. Təhlükəsizlik Şurası həm də dövlətlərin daxili işlərinə müdaxilənin qadağan edilməsi (BMT-nin Nizamnaməsinin 2 (7) maddəsi) kifayət qədər sərt siyasəti implementasiya edir.¹ Buna müvafiq olaraq, Təhlükəsizlik Şurası lap əvvəldən insan hüquqları haqqında müzakirələrə nadir hallarda müdaxilə edirdi. Bu gün isə demək olar ki, Təhlükəsizlik Şurası və Baş Assambleya arasında *de facto* hakimiyyət bölgüsü yeni bir vəziyyət yaratmışdır – Təhlükəsizlik Şurası müəyyən konkret işlə (məsələ ilə) məşğul olanda Baş Assambleya öz fəaliyyətini dayandırır, ona görə də bu iki orqanın hər hansı işlər üzrə yurisdiksiyaları müxtəlifdir.

Tarixi təhlil göstərir ki, beynəlxalq fikir ayrılıqlarının çoxu insan hüquqlarının pozulması halları ilə qızışdırılır. Azlıqların hüquqları buna çox yaxşı nümunədir. Ona görə də beynəlxalq insan hüquqları hüququnun tətbiqinə nəzarət məsələsinə səhlənkar münasibət beynəlxalq sülh üçün təhlükəyə çevrilə bilər. Bu fikri faktoloji baxımdan təsdiq edən nümunələrə tarixi təcrübədə də rast gəlmək olar, BMT-nin Nizamnaməsində də. Nizamnamənin 1 (2) maddəsində müəyyən edilmişdir ki, millətlər arasında dostluq münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi

¹ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека, 2001. с. 1.

məqsədi hüquq bərabərliyi prinsipinə qarşılıqlı hörmətə əsaslanır və Təşkilatın məqsədlərində müəyyən edildiyi kimi, yalnız beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanılmasına nəzərən ikincidir. İnsan hüquqlarının pozulması dövlətlər arasında münasibətlərin gərginləşməsinə gətirib çıxardıqda Təhlükəsizlik Şurası BMT-nin Nizamnaməsinə uyğun olaraq sülhün bərpası üçün müvafiq tədbirlər görə bilər. Bu - Təhlükəsizlik Şurasının insan hüquqları ilə məşğul olduğu ən sadə hallardan biridir.

İndi isə təyini-müqəddərat məsələsinə müraciət edək. Təhlükəsizlik Şurası bütün insanlar üçün müstəmləkəçiliyin ləğv edilməsi siyasətinin tərkib hissəsi kimi təyini-müqəddərat məsələsinə ön plana çəkirdi. Belə siyasətin tətbiqi müstəmləkə ölkələrində insan hüquqlarının ciddi pozulması problemlərinin həllini ehtiva edirdi. 1965-ci ildə Cənubi Rodeziyada Smit rejiminin birtərəfli qaydada müstəqillik elan etməsi BMT tərəfindən tanınmamışdı, lakin sonra bu vəziyyət sülh üçün təhlükə kimi tanınmış və buna görə BMT-nin Nizamnaməsinin VII fəslinə uyğun olaraq müzakirə edilmişdi. Müxtəlif qətnamələrə əsasən, Böyük Britaniyadan bu ərazidə insan hüquqlarının tətbiqi üzrə tədbirlər görülməsi tələb edilmiş və sonda sanksiyalar tətbiq edilmişdi. Təhlükəsizlik Şurası bir sıra başqa hallarda müxtəlif plebisitləri dəstəkləmiş, müstəmləkə xalqlarının öz müqəddəratının təyin etməsi aktlarının təmin edilməsi və reallaşdırılması üçün tədbirlər görmüşdür. Bu gün oxşar vəziyyətlərdən sonuncusu – Cənubi Timorda baş vermiş faciəli hadisələrdir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müdaxilələri. BMT yaranan gündən çoxsaylı təcavüz aktları törədilmiş, vətəndaş müharibələri, beynəlxalq miqyasda güc tətbiq edilməsi halları baş vermişdir. Beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə təhdid və ya onun pozulması hallarında BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası sülhün qorunub saxlanması və bərpası üçün müvafiq tədbirlər görə bilər. 1950-ci ildə Koreya belə hərəkətlərin ən erkən

nümunəsidir. Təhlükəsizlik Şurası sülhyaratma tədbirlərini inkişaf etdirməklə yanaşı, həm də beynəlxalq humanitar fəaliyyət səylərini artırır. 1992-ci ildə keçmiş Yuqoslaviyanın ərazilərində, yenə 1992-ci ildə Somalidə və israililərlə fələstinlilərin davam edən mübarizəsi daxilində, sanksiyalaşdırılmış böyük humanitar əməliyyatlar – bütün bunlar BMT tərəfindən humanitar kömək və insan hüquqları ilə məşğul olmaq nümunələridir. Sadalanan hadisələrdən birincisində sülh üçün təhlükə yaranması müəyyən edilmişdi və beləliklə, BMT tərəfindən müdaxilə edilməsinə əsas vardı. İsrailin və onu əhatə edən dövlətlərin ərazisində BMT-nin sülhyaratma qüvvələri, humanitar xidmətlər və müşahidəçilər şəklində iştirakı artıq qırx ildən çoxdur ki, davam edir. Onlar ərazisində olduqları dövlətin razılığı ilə fəaliyyət göstərirlər. Eyni zamanda, bu mexanizmlər heç də həmişə tətbiq edilmir və heç də həmişə işləmir (Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində BMT-nin acizliyi buna əyani nümunədir).

Başqa vəziyyətlər. Təhlükəsizlik Şurası insanların müəyyən hüquqlarının pozulmasını tez-tez pisləyir, lakin bu cəhətdən əməli fəaliyyətə o qədər də tez-tez təşəbbüs göstərmir – məsələn, köləlik və oxşar təcrübə, məhz bu şəkildə pislənilmişdir. Təhlükəsizlik Şurasının beynəlxalq terrorizmə münasibətini, mülki əhali arasında yarana biləcək itkilərə baxmayaraq, kifayət qədər dəyişkən adlandırmaq olar; amma, sonda, həmişə demək olar: kimlərsə nəzərində terrorçu olanlar başqalarının nəzərində azadlıq və müstəqillik uğrunda mübarizlərdir. Yaşamaq hüququ, daha doğrusu soyqırımı cinayətinin köməyi ilə bu hüququn pozulması, insan hüquqları sahəsində Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən müntəzəm əsasda qınanmaq üçün bəlkə də ən əsas predmetdir – Ruanda və keçmiş Yuqoslaviya barəsində qətnamələr bu baxımdan yaxşı nümunələrdir. BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinin çoxu dövlətlərin insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartlara riayət etməyi tələb edir. Belə qətnamələr insan

hüquqlarının pozulması hallarının qınanması ilə müqayisədə, siyasi baxımdan duzsuz təsir bağışlayır, lakin eyni zamanda onlar siyasi baxımdan daha uğurlu sayılmalıdır, çünki dövlətlər Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən belə çağırışlara tam ciddi yanaşırlar.

Sanksiyalar. BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası öz beynəlxalq hüquq öhdəliklərinə riayət etməyən dövlətlər barəsində müəyyən sanksiyalar tətbiq etmək səlahiyyətlərinə malikdir. 1990-cı ildə BMT yalnız iki dövlət - Cənubi Rodeziya və Cənubi Afrika Respublikası barəsində sanksiyalar tətbiq etmişdir. O vaxtdan bir neçə başqa dövlətə də sanksiyalar tətbiq edilmişdir. Bu günə qədər tətbiq edilmiş sanksiyaların ən tam dəsti, İraq barəsində sanksiyalardır, hərçənd 1995-ci ildə neft proqramının inkişafına kömək edilməsi həmin sanksiyaların təsirini bir qədər zəiflətməmişdi. 2006-cı ildə Cənubi Koreya barəsində qəbul edilmiş qətnamə də humanitar köməyin maneəsiz verilməsinin təminatını vurğulamaqla maraqlıdır. BMT-nin və başqa təşkilatların hesabatları bu sanksiyaların əsasən mülki əhəlinin həyatına neqativ təsirini nəzərə alaraq onların effektivliyini sual altına qoyurdu: məsələn, bu sanksiyalar nəticəsində uşaqlar arasında ölüm faizi adətən artır və səhiyyənin səviyyəsi azalır. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin 8 №-li ümumi şərhində iqtisadi sanksiyalarla iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara hörmət arasında münasibətlər ətrafı nəzərdən keçirilərək belə bir nəticə çıxarılır: "qanunsuzluğun cavabı hər hansı belə kollektiv hərəkətlərin əsasını təşkil edən və onların qanuniliyini təmin edən əsas hüquqlara etinasızlıq nəticəsində qanunvericilik normalarının pozulması ola bilməz".² Son illərdə ABŞ-ın çox xoşladığı birtərəfli sanksiyaların populyarlığı da artmışdır, hərçənd, belə hərəkətlərlə əlaqədar BMT-nin narahatlığı artmaqdadır.

BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası barəsində ən ciddi şikayət odur ki, bu orqan, ehtimal ki, öz daimi üzvləri barəsində tədbir

² UN Doc. E/1998/22. §16.

<<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/gencom/Resegencom8.html>>. 25 yanvar 2009.

görmək iqtidarında deyildir. Bu məqam Çin Xalq Respublikasında. xüsusən Tibetdə insan hüquqlarının güman edilən pozulması halları ilə əlaqədar, aşkar nəzərə çarpır. Buna baxmayaraq, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası insan hüquqlarının qorunması və irəliləyişində, xüsusilə belə hüquqların ciddi pozulması hallarında özünə müəyyən rol yaratmışdır. Cənubi Afrikada irqi ayrı-seçkilik rejiminə Şuranın cavabı bu orqanın insan hüquqları sahəsində gələcəyini xarakterizə edirdi. İnsan hüquqların sistemə pozulması halları çox vaxt dövlətlər arasında silahlı münaqişələrin katalizatorları və vətəndaş itaətsizliyi hallarının simptomu olur. İraq, Haiti və Kosovo hadisələri bu baxımdan son nümunələrdir. Beləliklə, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası insan hüquqları ilə bağlı vəziyyət haqqında müzakirələrə daim qoşulacaqdır.

1.3. BMT-nin Baş Assambleyası

BMT-nin Baş Assambleyası, insan hüquqları barəsində daha çox səlahiyyətə malik olması ilə səciyyəlidir. BMT-nin Nizamnaməsinin 13-cü maddəsinin mətninə əsasən, Assambleya: "... (b) iqtisadi, sosial, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığa kömək və irqindən, cinsindən, dilindən və dinindən asılı olmayaraq hər kəs üçün insan hüquqlarının və əsas azadlıqların həyata keçirilməsinə kömək etmək üçün tədqiqatlar təşkil edir və tövsiyələr verir". BMT-nin Baş Assambleyasının 60/149 (2005) №-li Qətnaməsi beynəlxalq paktların hamılıqla ratifikasiyasına nail olmaq üçün fəaliyyəti intensivləşdirməyə çağırır və vurğulayır ki, terrorizmə qarşı mübarizə üçün görülən milli tədbirlər beynəlxalq hüquqa uyğun olmalı, dövlətlər bu prinsiplərdən geri çəkilməməlidirlər (MPQPP-nin 4-cü maddəsi), çünki belə hərəkətlər insan hüquqlarını məhv edir.³ İnsan hüquqlarının müxtəlif sahələrində

tədqiqatlar aparılmışdır: məsələn, BMT-nin Baş Assambleyasının 43/115 (1988) №-li Qətnaməsinə əsasən, beynəlxalq sazişlərin uzunmüddətli planda onların effektivliyini artırmaq üçün professor Filipp Alston həmin sazişlərin tətbiqinə nəzarəti həyata keçirən orqanların işinə yenidən baxılması üzrə müstəqil ekspert vəzifəsinə təyin edilmişdir; 56/115 (2001) №-li Qətnamə Əlillərə münasibətdə beynəlxalq fəaliyyət proqramını implementasiya etmişdir; 56/226 (2002) №-li Qətnamə İrçiliyə, irqi ayrı-seçkiliyə, ksenofobiyaya və onlarla bağlı dözülməzlik hallarına qarşı mübarizə üzrə Ümumdünya konfransına əlavəni implementasiya etmişdir; 56/116 (2001) №-li Qətnamə 2003-cü il BMT-nin Savadlılıq Dekadasının başlanğıcı elan etmişdir; 59/113 (2004) №-li Qətnamə insan hüquqları sahəsində Ümumdünya təhsil proqramını müəyyən edir; 58/234 (2003) №-li Qətnamə 2004-cü il aprel 7-ni Ruandada soyqırımını haqqında Beynəlxalq anım günü elan etmişdir. Belə qətnamələrin icrası hüquqi baxımdan məcburi deyil, lakin onlar, məsələn beynəlxalq sazişlərin tətbiqini müşahidə edən orqanların fəaliyyətinə və ya müvafiq problemlərin BMT-də müzakirəsinə ciddi təsir göstərə bilərlər. Bu qətnamələr həm də müəyyən sahələrdə insan hüquqları barəsində siyasətin gələcəyini bu və ya digər dərəcədə formalaşdırırlar. BMT-nin Baş Assambleyası istənilən dövlətdə insan hüquqlarının pozulması hallarını dövlətlər səviyyəsində müzakirə edə və belə vəziyyəti öyrənə bilər. Məsələn, 60/146 (2005) №-li Qətnamə fələstin xalqının öz müqəddəratını təyin etmək hüququnu bir daha təsdiq edir, 60/233 (2005) №-li Qətnamədə Myanmada, 60/174 (2005) №-li Qətnamədə isə Türkmənistanda insan hüquqlarının pozulması hallarının davam etməsi ilə əlaqədar ciddi narahatlıq ifadə edilir. BMT-nin Baş Assambleyasının 60/251 №-li Qətnaməsinin mənasına əsaslanaraq, BMT-nin İnsan hüquqları üzrə yeni Şurasının statusuna beş ildən sonra (2011-ci il) baxılacaq və bundan sonra

³ UN Doc. A/RES/60/149,

<[http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/496/56/PDF/N0549656.pdf](http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/496/56/PDF/N0549656.pdf?OpenDocument)>. 25 yanvar 2009.

Şura BMT-nin tamhüquqlu orqanı ola biləcəkdir (§16).⁴

İnsan hüquqları üzrə bəyannamələr. BMT-nin Baş Assambleyasının bəyannamələrinin tətbiq edilməsi hüquq nöqteyi-nəzərindən məcburi deyil, amma onlar, global əksəriyyətin fikrinin göstəricisi olaraq mənəvi gücə malikdir. Bu fikir yekdilliklə və ya əleyhinə səs verilmədən qəbul edilən bəyannamələr barəsində xüsusilə doğrudur. Niyyətlərin təyin edilməsi (“yumşaq hüquq”) son nəticədə icrası hüquqi baxımdan məcburi olan normaların qəbul edilməsinə gətirib çıxara bilər. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi Baş Assambleyanın ən mühüm nailiyyətlərindən biridir. Sonradan bu bəyannamə beynəlxalq sazişlər vasitəsi ilə “bərk hüquqa” köçürülmüşdür. Sonra. Bu sahədə digər nəzərəcarpacaq müvəffəqiyyətlər kimi, “Uşaq hüquqları haqqında” Bəyannamə (1958-ci il), “Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması haqqında” Bəyannamə (1967-ci il), “İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması haqqında” Bəyannamə (1963-cü il), “Dini etiqada və ya əqidələrə görə dözülməzliyin və ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması haqqında” Bəyannamə (1992-ci il) və “Milli və ya etnik, dini və dil azlıqlarına mənsub olan şəxslərin hüquqları haqqında” bəyannamə (1992-ci il) xüsusi qeyd edilməlidir. Bu bəyannamələrin çoxu sonralar icrası məcburi olan beynəlxalq sənədlərə çevrilmişlər (bax: 4-cü fəsil (?)).

Maddi-texniki təminat. BMT-nin Baş Assambleyası İnsan Hüquqları haqqında Beynəlxalq Billə uyğun olaraq, dövlətlərin öz öhdəliklərini yerinə yetirməsi zamanı onların ehtiyacları üçün maddi-texniki təminat təqdim etməyə borcludur. O BMT-nin ixtisaslaşdırılmış agentliklərinin işinə sanksiya verə bilər – məsələn, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun inkişafı üçün xüsusi təlimlər təşkil edilmişdir. Bəzi dövlətlərdə milli seçkilər

⁴ UN Doc. A/RES/60/251, §16.

<[http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/502/68/PDF/N0550268.pdf](http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/502/68/PDF/N0550268.pdf?)>, 25 yanvar 2009.

keçirilməsinə kömək etmək üçün BMT həmin dövlətlərə müşahidəçilər göndərir. Belə fəaliyyət adətən Baş Assambleya tərəfindən müəyyən edilir. BMT-nin Baş Assambleyasının xüsusi sessiyaları dövlətlərin spesifik problemlərinin müzakirəsini, həmçinin vəziyyətin tənzimlənməsi üçün hansı tədbirlər görülməli olması sualına cavab axtarıqlarını əhatə edir. Məsələn, işğal edilmiş Şərqi Yerusəlimlə və Fələstinin işğal edilmiş başqa əraziləri ilə bağlı məsələnin həlli üçün BMT-nin Qətər dövlətinin təşəbbüsü ilə çağırılmış xüsusi sessiyası fasilələrlə 1997-ci ilin aprelindən 2001-ci ilin dekabrına qədər keçirilmişdir.⁵

Hesabatların müzakirəsi. BMT-nin Baş Assambleyası beynəlxalq sazişlərin icrasını müşahidə edən bütün orqanların, həmçinin İqtisadi və Sosial Şuranın hesabatlarını qəbul və müzakirə edir. Buna səbəb olan ictimai element, məsələn dövrü hesabatları təqdim etməmiş dövlətlərin adlarının çəkilməsi, insan hüquqlarının nüfuzunu artırır və onların tətbiqinə beynəlxalq ictimaiyyətin verdiyi əhəmiyyət vurğulayır. İqtisadi və Sosial Şura Baş Assambleya qarşısında hesabat verir (maddə 60), onun üzvləri isə BMT-nin Baş Assambleya tərəfindən seçilirlər (maddə 61).⁶ BMT-nin Baş Katibi ratifikasiya sənədlərinin və bir sıra əsas beynəlxalq sazişlərin imzasının depozitarisidir. Dövlətin belə sənədlərdən hər hansı birindən imtina etmək üçün kafə əsas hesab etdiyi istənilən ictimai fəvqəladə vəziyyətlər, haqqında BMT-nin Baş Katibinə məlumat verilməlidir.

Ümumi debatlar. BMT-nin Baş Assambleyasının ümumi debatları ümumi insan hüquqlarının nüfuzunun artırılmasında böyük rol oynayır. İnsan hüquqları ilə bağlı müəyyən ciddi vəziyyətlər Baş Assambleyasının müzakirələrinin mövzusu olur, Baş Assambleya insan hüquqlarının pozulması hallarını pisləyir

⁵ Резолюции посвященные ситуации. UN Doc. A/RES/ES-10/2-9.

⁶ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинкский фонд по правам человека. 2001. с. 1.

və belə hallarla bağlı dövləti (və ya dövlətləri) beynəlxalq standartlara əməl etməyə çağırır. İnsan hüquqları üzrə bəyannamələrin və ya başqa sənədlərin qəbul edilməsi haqqında qaldırılmış müzakirələrə əlavə olaraq çoxlu belə problemlər müzakirə edilə bilər. İnsan hüquqları sahəsində xüsusi problemlərin araşdırılmasına və öyrənilməsinə ehtiyac olduqda BMT-nin Baş Assambleyası Xüsusi Məruzəçilər təyin edə bilər.

Baş Assambleya beynəlxalq insan hüquqları hüququnun implementasiyasında böyük rol oynayır. BMT-nin bütün orqanları kimi. Baş Assambleya da BMT-nin Nizamnaməsi ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri həddində fəaliyyət göstərməlidir. Lakin həqiqətdə Baş Assambleya kifayət qədər geniş səlahiyyətlər spektrinə malikdir və insan hüquqları ilə bağlı problemlərin müzakirəsini xüsusi müəssisələrə həvalə edə bilər.

1.4. Beynəlxalq məhkəmələr

Hazırda Birləşmiş Millətlər Təşkilatı sistemində iki beynəlxalq məhkəmə fəaliyyət göstərir: lap əvvəldən BMT-nin Nizamnaməsinə uyğun olaraq yaradılmış Beynəlxalq Məhkəmə və 2002-ci ildə ayrıca statut əsasında yaradılmış Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi.

Beynəlxalq Məhkəmə. BMT-nin Nizamnaməsinin 92-ci maddəsinə əsasən yaradılmış Beynəlxalq Məhkəmə Daimi Beynəlxalq Ədalət Palatasının (Millətlər Liqasının məhkəmə orqanı) varisi oldu. Bu məhkəmənin on beş hakimi Baş Assambleyanın və Təhlükəsizlik Şurasının səs çoxluğu ilə müxtəlif dövlətlərdən seçilir. Əgər işə baxılarkən Beynəlxalq Məhkəmənin hakimləri arasında Məhkəmə qarşısında duran dövlətlərin milli hakimləri yoxdursa, bu dövlətlər hansılar ki, yalnız bu işə baxılması müddətinə təyin ediləcək *ad hoc* hakimlər seçə bilərlər. Məhkəmə palata şəklində və ya tam tərkibdə iclas edir və davam edən işlərə baxmaq, həmçinin məsləhət xarakterli qərarlar çıxarmaq hüququna malikdir.

İstənilən dövlət Məhkəmənin yurisdiksiyasına daxil olan bu və ya digər işin müzakirəsi üçün Məhkəmənin səlahiyyətini tanıya bilər.

Lakin Beynəlxalq Məhkəmə insan hüquqlarına aid beynəlxalq sənədlərə əsasən yaranmış fərdi şikayətlər üzrə və ya işin mahiyyəti üzrə qərar çıxara bilməz. Bu halda Beynəlxalq Məhkəmə, əvvəllər azlıqların hüququnu izah edən Daimi Beynəlxalq Ədalət Palatası kimi, beynəlxalq sazişləri və dövlətlərə həvalə edilmiş vəzifələri şərh edərək insan hüquqlarına öz töhfəsini verə bilər.

1993-cü ildə Bosniya və Herseqovina soyqırımı haqqında Konvensiyanın və beynəlxalq insan hüquqları hüququnun güman edilən pozulmaları ilə əlaqədar, Beynəlxalq Məhkəmədə Yuqoslaviyaya (Serbiya və Çernoqoriya) qarşı məhkəmə təhqiqatına başladı. Həmin il Beynəlxalq Məhkəmə müvəqqəti ehtiyat tədbiri kimi, Yuqoslaviyanın güman edilən soyqırımı aktlarını bundan sonra da törətməsini qadağan etdi. Belə müvəqqəti tədbirlər görülməsi Beynəlxalq Məhkəmənin siyasətində mühüm dəyişiklik baş verdiyini göstərir. çünki indi müvəqqəti tədbirlər insan hüquqlarının hazırda Məhkəmə tərəfindən baxılan və ya Məhkəmənin qərarını gözləyən ciddi pozulmalarını məhdudlaşdırmaq üçün istifadə olunur. Məhkəmənin 2007-ci il noyabrın 26-da çıxardığı qətnamədə göstərilir ki, Serbiya (həqiqi cavabdeh dövlət) 1995-ci ilin iyulunda Srebrenitsada soyqırımın qarşısını almamaqla müvəqqəti tədbirləri pozmuşdur, lakin hər hansı formada soyqırımı törədilməsində təqsirkar deyildir.

1999-cu ilin iyulunda başlanmış *Croatia v Serbia and Montenegro* işində Soyqırımı haqqında Konvensiyanın tətbiqi məsələsinə baxılması hələ də davam edir. Məhkəmənin məsləhət xarakterli qətnamələri, hər şeydən əlavə, insan hüquqlarına aid ümumi hüquq elminə töhfə verə bilər – *Reservations to the*

Genocide Convention Case işi buna yaxşı nümunədir.⁷

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi. Hərbi cinayətlərin və insanlığa qarşı cinayətlərin qurbanlarının taleləri üçün artan narahatlıqla birlikdə, keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda üzrə *ad hoc* Beynəlxalq cinayət tribunallarının ardınca ümumdünya cinayət məhkəməsinin yaradılması barədə çağırışlar getdikcə güclənməkdədir. Uzun sürən danışıqlardan sonra, 1998-ci ildə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin əsasını qoymuş Roma Statusu imzalanmaq üçün açılmışdı. Bu məhkəmənin ən parlaq prinsipi belədir: “bütün beynəlxalq birliyi narahat edən ən ciddi cinayətlər cəzasız qalmamalıdır”.⁸

Liderliyi Nürnberq və Tokio Tribunallarından, uğur qazanmaq bacarığını isə *ad hoc* tribunallardan əxz etmiş Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi fərdlər barəsində yurisdiksiya səlahiyyəti qazanmışdır. Belə yurisdiksiya, məsələn, Ruandada, Syerra-Leone və başqa yerlərdə davam edən cinayət işləri ilə əlaqədar hallarda olduğu kimi, milli cinayət yurisdiksiyalarını tamamlayır. Məhkəmə daimidir və Haaqada (Niderland) yerləşir.

Roma Statutuna uyğun olaraq, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi soyqırımı cinayətləri, hərbi cinayətlər, insanlığa qarşı cinayətlər və təcavüz cinayətləri barəsində yurisdiksiyaya malikdir. İnsanlığa qarşı cinayətlər əsarəti, işgəncələri, seksual köləliyi, adamların zorakılıqla yox edilməsini və ayrı-seçkiliyi əhatə edir. Qeyd etmək lazımdır ki, hərbi cinayətlər və soyqırımı kimi, bütün belə hərəkətlər beynəlxalq insan hüquqları hüququ fokusuna daxildir.⁹ Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi, beynəlxalq cinayət tribunalları və beynəlxalq cinayətlər bu tədqiqatın predmetinə geniş daxil deyildir və biz onları gələcək elmi-

tədqiqat fəaliyyətimizdə beynəlxalq insan hüquqları hüququnun beynəlxalq cinayət hüququ və beynəlxalq humanitar hüquq kimi təsisatlarına müraciət edərkən araşdıracağıq.

1.5. İqtisadi və Sosial Şura

İqtisadi və Sosial Şura BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən üç illik müddətə seçilən əlli dörd üzvdən ibarətdir. O, ildə bir neçə dəfə yığılır, əsas sessiya isə hər il iyul ayında Nyu-Yorkda və ya Cenevrədə keçirilir. İqtisadi və Sosial Şura beynəlxalq iqtisadi, sosial, mədəni, səhiyyə və başqa müvafiq məsələlərə dair tədqiqatlar başlanması və hesabatlarla əlaqədar geniş səlahiyyətlərə malikdir (BMT-nin Nizamnaməsinin 62 (1) maddəsi). O həmçinin “insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörmət və riayətin təşviqinə dair hamı üçün tövsiyələr verə bilər” (maddə 62 (2)).¹⁰ İqtisadi və Sosial Şura insan hüquqları sahəsində konfranslar təşkilat edilməsinə kömək edir və BMT-nin başqa orqanları ilə birgə ümumi insan hüquqlarının inkişafı və dəstəklənməsi sahəsində işləyir. Beynəlxalq sazişlərin icrasını (konvensiya mexanizmlərini) müşahidə edən, BMT-nin himayəsi altında yaradılmış orqanlar İqtisadi və Sosial Şura qarşısında və onun vasitəsilə BMT-nin Baş Assambleyasının qarşısında hesabat verirlər. Bundan başqa, İqtisadi və Sosial Şura BMT-nin müxtəlif proqramlarını, o cümlədən BMT İnkişaf Proqramını əlaqələndirir, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhsil, Elm və Mədəniyyət məsələləri üzrə Təşkilatı (YUNESKO), Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT), Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) kimi ixtisaslaşdırılmış agentliklərdən illik hesabatlar alır.

İqtisadi və Sosial Şura ona həvalə edilmiş işin həcmi nəzərə alaraq, çox vaxt öz səlahiyyətlərinin bir qismini öz bölmələrinə həvalə etməklə fəaliyyət göstərir. İqtisadi və Sosial

⁷ Reservations to the Genocide Convention Case 1951 ICJ Repts 15, <<http://www.temple.edu/lawschool/drwiltext/docs/genocide%20convention%20decision.pdf>>, 25 yanvar 2009.

⁸ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001. с. 22, Пreamбула.

⁹ Вах: yenə orada, maddə 5 və 6.

¹⁰ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001, с. 1.

Şura on komissiyanı, beş regional komissiyanı, müxtəlif ixtisaslaşdırılmış komissiyaları və ekspert xidmətlərini dəstəkləyir. İqtisadi və Sosial Şuranın ilkin substantiv komissiyalarından biri, 1946-cı ildə BMT-nin Nizamnaməsinin 68-ci maddəsinə müvafiq olaraq İqtisadi və Sosial Şuranın öhdəliklərinin icrasının nəticəsi kimi yaradılmış İnsan hüquqları üzrə Komissiya idi. Hazırda həmin Komissiyanın funksiyaları insan hüquqları üzrə yeni Şuraya həvalə edilmişdir. Komissiya 2006-cı ildə öz fəaliyyətinə xitam vermişdir.

Qadınların vəziyyəti üzrə komissiya. Bu komissiya 1946-cı ildə II (II) №-li Qətnaməyə əsasən İqtisadi və Sosial Şuranın funksional komissiyası kimi yaradılmışdır. Onun əsas funksiyası siyasi, iqtisadi, sosial və təhsil sahələrində qadınların hüquqlarının inkişafı üzrə Şura üçün tövsiyələr və hesabatlar hazırlamaqdan ibarətdir. O həmçinin təxirəsalınmaz diqqət tələb edən sahələrdə tövsiyələr təklif edə bilər. Pekin Konfransı başa çatandan və Fəaliyyət Platforması qəbul ediləndən dərhal sonra BMT-nin Baş Assambleyası Komissiyaya bu sahədə böhranlı vəziyyətlər haqqında müntəzəm hesabatlar hazırlayaraq 2000-ci ilə Pekin Konfransını yekunlaşdırmaq səlahiyyəti vermişdi. Qadınlar və təhsil, treninqlər, ətraf mühit, səhiyyə - bu sahələr hazırda Komissiyanın diqqət mərkəzindədir. Bu yaxınlarda bu sferalara gender meynstriminqi və yaşlı qadınlar mövzuları da əlavə edilmişdir. Komissiya yaradılanda əvvəlcə onun on beş üzvü vardı. O vaxtdan üzvlərin sayı xeyli artmışdır. İndi Komissiyanın qırx beş üzvü hər il səkkiz iş günü müddətinə toplaşır. Komissiyanın bəzi vəzifələri BMT-nin qadınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə bölməsi tərəfindən həyata keçirilir.

Qadınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə bölmə BMT Katibliyinin iqtisadi və sosial məsələlər üzrə Departamentinin tərkib hissəsidir. Bölmənin missiyası insanların fəaliyyətinin bütün sahələrində qadınların kişilərlə bərabər şərtlər daxilində iştirakını təmin etməkdir. Beləliklə, bu Bölmə həm BMT sistemi

daxilində, həm də bu sistemin hüduqlarından kənarında gender perspektivinin meynstriminqini stimullaşdıraraq qadınları davamlı inkişafın, sülhün və təhlükəsizliyin, dövlət idarəçiliyi və insan hüquqlarının bərabər iştirakçıları və benefisiariləri kimi irəli çəkməyə çalışır. Bölmə üç geniş funksiyaya malikdir: gender problemlərinin analizi; qadın hüquqlarının inkişafı və bu sahədə siyasi fəaliyyətin əlaqələndirilməsi. Bölmənin fəaliyyətdə olan direktoru Karolina Xannandır. Bölmə Qadınların vəziyyəti üzrə Komissiyaya və Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitəyə xidmət edir.

1.6. İnsan hüquqları üzrə Şura

İnsan hüquqları üzrə Şura özünün ilk iclasını 2006-cı ilin iyununda keçirmişdir. İnsan hüquqları üzrə Komissiyayı əvəz etmiş bu Şura, ən azı ilk mərhələdə, hazırda, Komissiyanın funksiyalarının çoxunu icra edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Komissiyanın səlahiyyətlərinin çoxu Şuraya verildiyindən, müvafiq sənədlərdə tez-tez Şuraya deyil, Komissiyaya istinad edilir. Ona görə biz də bu tədqiqatda Komissiyaya bütün istinadları olduğu kimi saxlayırıq. Hazırda Şura özünün yeni səlahiyyətlərini nəzərdən keçirir, amma Komissiyanın işini Şuranın yeni səlahiyyətlərinə uyğunlaşdırmaq üçün Şura tərəfindən bu işin hər bir aspektinin yeni statusu haqqında müvafiq qətnamələr qəbul ediləndən sonra bu mövqə dəyişməlidir. Araşdırmamızın bu hissəsində əvvəlcə Komissiyanın icmalı veriləcək, sonra isə insan hüquqları üzrə yeni Şuranın strukturu və səlahiyyətləri nəzərdən keçiriləcəkdir.

İnsan hüquqları üzrə Komissiya. İnsan hüquqları üzrə Komissiya 1947-ci ildə, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin işlənilib hazırlanması məqsədi ilə yaradılmışdır. Komissiya bu məqsədə nail olduqdan sonra əsas diqqəti beynəlxalq insan hüquqları hüququ üçün standartların müəyyən edilməsinə yönəltmə də, 1967-ci ilə qədər onun insan

hüquqlarının pozulması hallarına baxmaq səlahiyyəti yox idi. O vaxtdan, bu Komissiya insan hüquqlarının tətbiq olunması üçün bir neçə ekstra-konvensional mexanizm təsis etmiş və onları idarə etmişdir. Müəyyən ölkələr və ya işlər üzrə xüsusi məruzəçilərin təyin edilməsi və işçi qruplar yaradılması bu Komissiyanın faktları aşkar etmək imkanlarını genişləndirmişdir. 1993-cü il Vyana Bəyannaməsi və Fəaliyyət Proqramı qəbul ediləndən sonra İnsan hüquqları üzrə Komissiya əsasən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların, habelə risk qruplarının (zəif müdafiə olunan qrupların) hüquqlarının inkişafına texniki kömək və əməkdaşlıq üçün əlaqələndirici vasitə rolu oynamağa başlamışdır.

Komissiya uzun müddət tənqid obyektinə olmuşdur. BMT-nin keçmiş Baş Katibi Kofi Annan "Daha artıq azadlıq şəraitində: hamı üçün inkişafa, təhlükəsizliyə və insan hüquqlarına doğru" adlı mühüm məruzəsində bu Komissiyanın daha çox diqqət tələb edən qurum olduğunu vurğulamışdı. Kofi Annan demişdi: "Komissiyanın nüfuzunun və peşəkarlığının azalması onun öz vəzifələrini yerinə yetirmək qabiliyyətinə getdikcə daha çox zərər vurur".¹¹ BMT-nin Minilliyin Sammitinə yekun vuran bu məruzə Təşkilatın gələcəyi üçün bir növ çertyojdur. Bu məruzədə həmçinin, beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik üçün artıq mövcud olan və yaxın vaxtlarda yaranmış təhdidlərin beynəlxalq birlik tərəfindən müzakirə edilməsi, onların qiymətləndirilməsi və cavablandırılması, BMT-nin potensialının və imkanlarının gücləndirilməsi məqsədilə tövsiyələr təqdim edilməsi üçün Baş Katib tərəfindən təyin edilmiş Təhdidlər, çağırışlar və dəyişikliklər üzrə Yüksək Səviyyəli Qrup da nəzərdən keçirilmişdi. Bu məruzə (insan hüquqlarına münasibətdə) BMT-nin Baş Assambleyasının İnsan hüquqları üzrə Şuranın yaradılması və İnsan hüquqları üzrə Komissiyanın fəaliyyətinin

dayandırılması haqqında 60/251 №-li Qətnaməsinin qəbul edilməsi ilə nəticələndi.

İnsan hüquqları üzrə Şuranın yaradılması. BMT-nin Baş Assambleyası özünün 60/251 №-li Qətnaməsi ilə subsidiar orqan kimi Cenevrədə BMT-nin İnsan hüquqları üzrə Şuranı təsis etmiş və İnsan hüquqları üzrə Komissiyanı bu Şura ilə əvəz etmişdir. 2011-ci ilin sonunda Şuranın statusu təkrar gözdən keçiriləcək və ola bilər ki, o vaxta qədər Şura BMT-nin tamhüquqlu orqanı olacaqdır. Hadisələrin gedişinin belə dəyişməsi insan hüquqlarını BMT-nin strukturunda daha yüksək səviyyəyə qaldıracaqdır, çünki, BMT-nin fəaliyyətinin üç əsas istiqaməti üzrə üç şura işləyəcəkdir: Beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik üzrə - Təhlükəsizlik Şurası, dünya inkişafı üzrə - İqtisadi və Sosial Şura və eyni adlı sahə üzrə - İnsan hüquqları üzrə Şura. Lakin hazırda Şura BMT-nin Baş Assambleyasının köməkçi orqanı olaraq qalır. Artıq bu status özlüyündə, vaxtilə Komissiyanın (İqtisadi və Sosial Şuranın funksional komissiyası) malik olduğu statusdan yuxarıdır. Şura qırx yeddi üzvdən ibarətdir – 2006-cı ilin mayına qədər dövlətlər Şurada iştirak etməkdə öz maraqlarını təmsil etmiş, sonra isə gizli səsvermə yolu ilə seçilmişlər. 60/251 №-li Qətnamənin müddəaları üzv dövlətlərin coğrafi balansını təmin etməyə yönəlmişdir.¹² Qeyd etmək lazımdır ki, Şuraya seçkilər zamanı dövlətlərin insan hüquqlarına töhfəsi və onların beynəlxalq insan hüquqları hüququna tərəfdarlığının dərəcəsi nəzərə alınmalıdır. Bundan başqa, insan hüquqlarının ciddi və sistemik şəkildə pozulduğu istənilən dövlətin Şurada üzvlüyünə BMT-nin Baş Assambleyasının üzvlərinin üçdə iki hissəsinin səsverməsi yolu ilə xitam verilə bilər.¹³ Öz sələfindən fərqli olaraq, Şuraya ildə ən azı üç dəfə və bütövlükdə bir il ərzində azı on həftə yığıncaq keçirmək səlahiyyəti verilmişdir. O həmçinin, xüsusi sessiyalar

¹¹ UN Doc. A/59/2005, §182.
<<http://www.un.org/russian/largerfreedom/part5.htm>>. 25 yanvar 2009.

¹² UN Doc. A/RES/60/251, §7. <<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/502/68/PDF/N0550268.pdf?>>. 25 yanvar 2009.

¹³ Bax: yenə orada, § 8.

keçirmək səlahiyyətlərinə malikdir. Dərhal bu funksiyadan istifadə edən Şura 2006-cı ildə dörd dəfə toplaşmışdır: iyulda – İsraildə və Fələstində vəziyyəti müzakirə etmək üçün; avqustda - Livanda böhranı müzakirə etmək üçün; noyabrda - işğal edilmiş Fələstin ərazilərinə İsrailin müdaxiləsinə baxmaq üçün və dekabrda - Darfurda vəziyyəti müzakirə etmək üçün.

İnsan hüquqları üzrə Şuranın funksiyaları. 60/251 №-li Qətnamənin mətninə əsasən, Şuranın funksiyaları bunlardır: a) insan hüquqları sahəsində tədris-maarifçilik fəaliyyətinə kömək, məsləhət xidmətləri göstərilməsi, texniki yardım təqdim edilməsi və müvafiq potensialın yaradılması. Bu fəaliyyət əlaqədar üzv dövlətlərlə məsləhətləşmələr yolu ilə və onların razılığı ilə həyata keçiriləcəkdir; b) insan hüquqları ilə bağlı bütün tematik məsələlərin müzakirəsi üçün forum xidməti; c) Baş Assambleyaya beynəlxalq insan hüquqları hüququnun gələcək inkişafı barəsində tövsiyələr təqdim edilməsi; d) dövlətlərin insan hüquqları sahəsində qəbul etdiyi öhdəliklərin tamamilə yerinə yetirilməsinə kömək, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının konfranslarının və yüksək səviyyədə görüşlərinin qərarlarında ifadə edilmiş insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsinə aid məqsədlərə çatmaq və müvafiq öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi; e) hər bir dövlət tərəfindən onun insan hüquqları sahəsində öhdəliklərinin və vəzifələrinin əhatənin universallığını və bütün dövlətlərə eyni münasibəti təmin edən tərzdə yerinə yetirilməsinə dair obyektiv və etibarlı məlumatlar əsasında hərtərəfli dövrü icmallar hazırlanması; bu icmal potensialın yaradılmasında müvafiq ölkənin fəal iştirakı ilə və onun ehtiyacları nəzərə alınmaqla interaktiv dialoqa əsaslanan əməkdaşlıq mexanizmi olmalıdır; bu mexanizm müqavilə orqanlarının işini təkrarlamadan bu işi tamamlamalıdır; Şura özünün ilk sessiyasını keçirəndən sonra bir il ərzində universal dövrü icmalların formalarını və zəruri zaman çərçivələrini müəyyən etməlidir; f) insan hüquqlarının pozulması hallarının qarşısının dialoq və əməkdaşlıq vasitəsi ilə

alınmasına kömək və insan hüquqları sahəsində fəvqəladə vəziyyətlərə çevik münasibət bildirilməsi; g) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının insan hüquqları üzrə Ali Komissarı İdarəsinin işi ilə əlaqədar İnsan hüquqları üzrə Komissiyanın Baş Assambleyanın 20 dekabr 1993-cü il tarixli 48/141 №-li Qətnaməsində müəyyən edilmiş rolunu və vəzifəsini öz üzərinə qəbul etmək; h) hökumətlərlə, insan hüquqları üzrə regional təşkilatlar, milli müəssisələr və vətəndaş cəmiyyəti ilə sıx əməkdaşlıq etməklə insan hüquqları sahəsində fəaliyyət; i) insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi sahəsində tövsiyələr verilməsi; j) BMT-nin Baş Assambleyasına illik məruzə təqdim edilməsi (§ 5).¹⁴

Hərtərəfli dövrü icmallar hazırlanması (bax: yuxarıda “e” bəndi) Şuranın bəlkə də ən maraqlı funksiyasıdır. Şurada bu proses hələ formalaşmamışdır, lakin hər halda o, beynəlxalq insan hüquqları hüququnun monitorinqi üçün güclü potensial aşıdır. Bunun səbəbləri arasında heç də axırıncı dərəcəli olmayan amillərdən biri odur ki, hansı dövlətin hansı beynəlxalq sazişləri ratifikasiya etməsindən asılı olmayaraq, bu funksiya bütün dövlətləri əhatə edir. Bu funksiya şikayətlərə baxılması funksiyası ilə (onu irəlidə nəzərdən keçirəcəyik) müqayisə edilə bilər, amma qeyd etmək lazımdır ki, Komissiyadan qəbul edilmiş bütün funksiyalara 2006-2007-ci il ərzində yenidən baxılmışdır.

Fərdi şikayətlər. İnsan hüquqları üzrə Komissiya hələ 1947-ci ildə elan etmişdir ki, onun fərdi şikayətlər baxmaq üçün hüquqi səlahiyyətləri yoxdur. Bunu nəzərə alsaq, o vaxtdan indiyə qədər ciddi irəliləyiş olması göz qabağındadır. İqtisadi və Sosial Şuranın 75(V) №-li Qətnaməsi Komissiyanın həmin fikrini əhatə edirdi. Sonralar, 1970-ci ildə bu Qətnamənin yenidən baxılmış variantı olan 1503(XLVIII) №-li Qətnamə

¹⁴ UN Doc. A/RES/60/251, §7. <[http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/502/68/PDF/N0550268.pdf](http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/502/68/PDF/N0550268.pdf?)>, 25 yanvar 2009. § 5.

qəbul edilmişdir.¹⁵ 1503 №-li Qətnamə qismən BMT-nin və onun orqanlarının himayəsi altında fəaliyyət göstərən antimüstəmləkə və antiaparteid hərəkatlar tərəfindən intensiv lobbiçiliyin nəticəsi idi. 1503 №-li Qətnaməyə uyğun olaraq, hazırda insan hüquqlarının pozulması halları ilə əlaqədar fərdi və ya qrup halında şikayətlərə BMT-nin ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması və azlıqların müdafiəsi üzrə Altkomissiyası tərəfindən baxıla bilər. Bundan sonra İnsan hüquqları üzrə Şura şübhə altında regionda və ya ölkədə vəziyyətin tədqiqatına başlaya bilər. İnsan hüquqlarının pozulması güman edilən halların araşdırılması üçün dövlətin razılığı tələb olunur. İqtisadi və Sosial Şura hesabatlarına əsasən tövsiyələr tərtib edə bilər. Belə məxfi kommunikasiya prosedurları 2000-ci ildə İnsan hüquqları üzrə Komissiya tərəfindən təkrar nəzərdən keçirilmişdir, bununla belə, onlar indiyə qədər 1503 №-li prosedur kimi məlumdurlar. İqtisadi və Sosial Şuranın 2000/3 №-li (insan hüquqlarına aid kommünikələrin müzakirəsi proseduru haqqında) Qətnaməsinə əsasən, insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi üzrə Altkomissiyanın üzvlərindən ibarət Xəbərlər üzrə İşçi Qrupu yaradılır, bu qrup hər il insan hüquqlarının pozulması güman edilən hallar haqqında fərdlərdən və qruplardan qəbul edilmiş kommünikələrin və şikayətləri müzakirə etmək üçün toplantı keçirir. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının ciddi pozulmasını güman etmək üçün kifayət qədər yaxşı təsdiq edilmiş əsaslar olduqda, bu məsələ Vəziyyətlər üzrə İşçi Qrupun müzakirəsinə təqdim ediləcəkdir.¹⁶ Bundan sonra Vəziyyətlər üzrə İşçi Qrupu həmin işin müzakirə edilməsi və ola bilsin ki, iş üzrə qərar çıxarılması üçün onu

İnsan hüquqları üzrə Şuraya vermək lazım olub-olmaması məsələsini həll edir. Şura belə işi aldıqdan sonra şübhə altında olan dövlətin hökumətinin öz mövqeyinin təqdim etməsi üçün onu qapalı sessiyaya dəvət edir, sonra isə qəti qərar çıxarmazdan əvvəl Vəziyyətlər üzrə İşçi Qrup tərəfindən alınmış məlumatları müzakirə edir.

Şuranın məruzələri qapalı qalır və yayılmır (əlbəttə, əgər dövlət özü bu məruzələrin dərc edilməsi arzusunu bildirməmişdirsə), buna baxmayaraq, Şura hansı dövlətlərin 1503 №-li prosedura uyğun olaraq müzakirə obyektini olmasını açıq elan edir. 2000-ci ildən bəri 1503 №-li prosedura uyğun olaraq müzakirə obyektləri olmuş dövlətlər sırasına Çad, Liberiya, Maldiv adaları, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Vyetnam və Zimbabve daxildir.

Qeyd etmək lazımdır ki, İnsan hüquqları üzrə Şura 1503 №-li prosedurun məcburiliyi amilini nəzərə alaraq, dövlətin razılığının zəruri olmasına baxmayaraq, *ad hoc* faktların toplanması üçün orqan təsis edə və ya Məruzəçi təyin edə bilər.

Xüsusi prosedurlar. İnsan hüquqları üzrə Şura İnsan hüquqları üzrə Komissiyanın xüsusi prosessual mexanizmlərinə görə məsuliyyəti öz üzərinə götürmüşdür və hazırda o, BMT-nin Baş Assambleyasının 60/251 №-li Qətnaməsinə uyğun olaraq, həmin prosessual mexanizmlərin effektivliyini yoxlayır. Komissiya çoxsaylı məruzəçilər təyin edərək onlara müəyyən ölkələrdə və regionlarda insan hüquqları ilə əlaqədar vəziyyətin araşdırılması və müvafiq monitorinq aparılması, həmçinin bu ərazilərdə insan hüquqlarının və müxtəlif risk qruplarının vəziyyətinin qiymətləndirilməsi barədə tapşırıq vermişdir. Belə məruzəçilər şübhə altında dövlətlərin icazəsi ilə onların ərazisində səfərlər keçirir və sonra İnsan hüquqları üzrə Şuraya (əvvəllər Komissiyaya) məlumat verirlər. Hazırda bir sıra başqa ölkələrlə yanaşı, Belarus, Kamboca, Kuba, Koreya Xalq Demokratik Respublikası, Myanma və Somali üzrə məruzəçilərə mandatlar verilmişdir. Cari tematik mandatlar mənzil hüququ,

¹⁵ U.N. Doc. E/RES/1503(XLVIII), <[http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/601/91/IMG/NR060191.pdf](http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/601/91/IMG/NR060191.pdf?OpenDocument)>, 25 yanvar 2009.

¹⁶ U.N. Doc. E/RES/2000/3 (2000), §2, <<http://www1.umn.edu/humanrts/procedures/E/SC2000-3.html>>, 25 yanvar 2009.

təhsil almaq hüququ, özbaşına həbslər, muzzdlular və onların təyini-müqəddərat hüququna təsiri, azlıqların problemləri, qadınlara münasibətdə zorakılıq. işgəncə və hüquq müdafiəçiləri məsələlərini əhatə edirlər.

İnsan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi üzrə Altkomissiya. BMT-nin ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması və azlıqların müdafiəsi üzrə Altkomissiyası 1946-cı ildə İqtisadi və Sosial Şuranın və İnsan hüquqları üzrə Komissiyanın subsidiar orqanı kimi təsis edilmişdir. Bu Komitə çox cəhətdən, Millətlər Liqasının azlıqlara xüsusi diqqət yetirməsinin qalığı idi. İnsan hüquqlarına universal yanaşmanın qəbulundan sonra bu fokusu bir növ ifratçılıq (və həddən artıq optimizm) hesab etməyə başlamışdılar. Altkomissiyanın məşvərətçi rolu oynayan iyirmi altı üzvü var. Altkomissiya ilk vaxtlar (Millətlər Liqası yanında mövcud olmuş sistemin yolu ilə gedərək) fərdi şikayətlərə baxmaq yurisdiksiyasına nail olmağa cəhd göstərmiş, lakin İnsan hüquqları üzrə Komissiya bu cəhdlərin qarşısını almışdı. 1999-cu ildə İqtisadi və Sosial Şura həmin komitənin adının dəyişdirilməsinə razılığı verdi; indi bu komitə İnsan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi üzrə Altkomissiya adlanır. 1999-cu il həm də Altkomissiyanın ildə bir dəfə dörd həftəlik sessiyaya toplaşdığı sonuncu il oldu: 2000-ci ildən onun sessiyaları üç həftə davam edir, lakin 2001-ci il sessiyasında Altkomissiya İnsan hüquqları üzrə Komissiyaya müraciətlə, sessiyaların gündəliyinin kompleks və gərgin olmasını. Komissiyanın intellektual mərkəzi kimi onun işinin keyfiyyətində zaman amilinin oynadığı rolu nəzərə alaraq, onun illik sessiyaları üçün dördüncü həftənin bərpa olunmasını xahiş etdi. İnsan hüquqları üzrə Şura özünün 30 İyun 2006-cı il tarixli 1/102 №-li qərarı ilə Altkomissiyanın funksiyalarının tam müzakirə edilməsi, yaxud, ola bilsin ki, onun funksiyalarına yenidən baxılması üçün Altkomissiyanın fəaliyyət müddətini bir il artırdı. Altkomissiyanın son yığınağı 31 iyul 2006-cı ildə başlanmış və bütün zəruri məsələlərə baxmasına imkan vermək

üçün bir ay davam etmişdi.¹⁷ Bu orqanın taleyi haqqında hələ də qəti qərar qəbul edilməmişdir, hərçənd həmin qərarın hələ 2007-ci ildə qəbul edilməsi gözlənilirdi.

Altkomissiyanın vəzifələri, hər şeydən əvvəl, insan hüquqlarına və əsas azadlıqlarına münasibətdə ayrı-seçkiliyin istənilən formalarının qarşısının alınması və irqi, milli, dini və dil azlıqlarının müdafiəsi sahəsində tədqiqatlar aparılması və İnsan hüquqları üzrə Şuraya tövsiyələrin verilməsi, həmçinin İqtisadi və Sosial Şura tərəfindən və ya İnsan hüquqları üzrə Şura tərəfindən ona tapşırıla biləcək istənilən başqa funksiyaları yerinə yetirməkdən ibarətdir. Altkomissiyanın himayəsi altında aparılan cari tədqiqatlar sırasına qloballaşma və onun bütün dünyada insan hüquqlarının reallaşdırılmasına təsiri (Resolution 1999/8, UN Doc-un ilkin hesabatı. E/CN.4/Sub.2/2003/14), içməli su və sanitariya şərait hüququnun, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların reallaşdırılması problemləri (Resolution 2001/2, UN Doc-un ilkin hesabatı. E/CN.4/Sub.2/2002/10), həmçinin yerli xalqların təbii resurslara münasibətdə daimi müstəqilliyi məsələsi (Resolution 2001/10, UN Doc-un ilkin hesabatı. E/CN.4/Sub.2/2003/20) daxildir. Düzdür, bəzi alimlər Altkomissiyanın və Komissiyanın funksiyalarında xeyli təkrar olmasını vurğulayırlar, lakin Altkomissiya insan hüquqlarının problemləri üzrə əsas müstəqil məsləhətçi olaraq qalır.

1.7. BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarı

Normativ-hüquqi təhlil göstərir ki, İnsan hüquqları üzrə Ali Komissarın İdarəsinin mandatı BMT-nin Nizamnaməsi I-ci, 13-cü və 55-ci maddələrindən irəli gəlir. Onun missiyasının devizi hamı üçün insan hüquqlarının təşviq və müdafiə edilməsidir. İşin daha yüksək effektivliyini təmin etmək üçün, 1997-ci ildə Ali Komissarın İdarəsi və İnsan hüquqları üzrə Mərkəz

¹⁷ Информация о Подкомиссии.

<<http://www2.ohchr.org/english/bodies/subcom/index.htm>>. 25 yanvar 2009.

birləşdilər. Nəticədə Ali Komissarın İdarəsi beynəlxalq sazişlərin icrasını müşahidə edən orqanlar üçün katiblik köməyini təqdim edir. Ali Komissarın mənzil-qərargahı Cenevrədə (İsveçrə) yerləşir (hərçənd, onun Nyu-Yorkda da ofisi və Direktoru vardır). İnsan hüquqları üzrə Ali Komissar vəzifəsi BMT-nin Baş Assambleyasının 20 dekabr 1993-cü il tarixli 48/141 №-li Qətnaməsi ilə yaradılmışdır.¹⁸ Həmin Qətnamənin 2-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, İnsan hüquqları üzrə Ali Komissar yüksək mənəviyyətli, dürüstlüyü ilə seçilən, təcrübəli, o cümlədən insan hüquqları sahəsində təcrübəsi, geniş ümumi bilikləri və dünya birliyinin müxtəlif mədəniyyətləri haqqında anlayışı olan şəxs olmalıdır.¹⁹ Ali Komissar BMT-nin Baş Katibi tərəfindən təyin olunur və coğrafi rotasiya ilə əlaqədar Baş Assambleya tərəfindən dördillik müddətə təsdiq edilir. BMT sistemində bu vəzifə Baş Katibin Müavini ilə eyni rəngli vəzifədir. BMT-nin Baş Katibinin rəhbərliyi və tabeliyi altında çalışan Ali Komissar əsasən BMT-nin insan hüquqları sahəsində fəaliyyəti üçün cavabdehdir. Ali Komissarın fəaliyyət sahəsinin təhlili göstərir ki, bu sahə bütün BMT sistemində insan hüquqlarının irəliləyişi və müdafiəsi üzrə fəaliyyətin əlaqələndirilməsini əhatə edir. Ali Komissar bu funksiyaları həyata keçirmək üçün insan hüquqlarını irəli çəkən təhsil və ictimai maarifçilik proqramlarının reallaşdırmasını məsləhətçi köməyi, texniki və maliyyə dəstəyi verir, bu yolda qarşıya çıxan maneələrin aradan qaldırılmasına fəal töhfə verir, həmçinin insan hüquqlarının mövcud sisteminin effektivliyini artırmaq üçün ona yeni forma verir. Ali Komissar insan hüquqlarının inkişafı və müdafiəsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı yaxşılaşdırmaq üçün dövlətlərin hökumətləri ilə danışıqlar aparır. İlk Ali Komissar Xoze Ayala-Lasso olmuşdur.

1997-ci ildə onu Meri Robinson əvəz etmiş, o da öz növbəsində, 2002-ci ildə Ali Komissar kabinetini Serjio Vieria de Meloya gəzəst etmişdir. 2003-cü ilin avqust ayında Bağdadda BMT-nin qərargahına hücum zamanı Serjio Vieria de Melonun faciəli ölümündən sonra 2004-cü ilin fevralında Ali Komissar vəzifəsinə Kanada Ali Məhkəməsinin keçmiş hakimi Luiz Arbur təyin edilmişdir. 2008-ci ildə bu vəzifə Navanetem Pilleyə keçmişdir.

Ali Komissar BMT-nin himayəsi altında insan hüquqları sahəsində fəaliyyətdə fokus nöqtəsi yaradır – ümumi insan hüquqlarına “insan siması” verir. Ali Komissar yuxarıda qeyd edilən fəaliyyəti vasitəsi ilə, həmçinin öz nitqləri, mətbuat konfransları, müvafiq nəşrlər və forumlar vasitəsi ilə insan hüquqlarının əvvəllər heç vaxt nail olmadığı yüksək profilini dəstəkləyir. İnsan hüquqları sahəsində Təhsil Oğünlüyünə dəstək olaraq Ali Komissar tərəfindən görülmüş işlər onun bu sahədə fəaliyyətinə bir nümunə hesab edilə bilər. İnsan hüquqları üzrə Ali Komissarın idarəsi İnternet şəbəkəsində böyük miqdarda informasiya resursları təqdim edən sahifənin köməyi ilə də mühüm iş aparır və beləliklə, beynəlxalq insan hüquqları hüququnun qloballığını daha çox dəstəkləyir.

BMT-nin İdarəsinin bölmələri. Tədqiqatlar və inkişaf hüququ bölməsi insan hüquqlarının müxtəlif məsələləri üzrə tədqiqatlar və analitik işlər aparır, inkişaf hüququnun həyata keçirilməsi strategiyasını işləyib hazırlayır. Digər tərəfdən, Dəstəkləyici xidmətlər bölməsi daha ümumi mandata malikdir. Bu bölmə əsasən İnsan hüquqları üzrə Komissiyaya, İnsan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi üzrə Altkomissiyaya və beynəlxalq sazişlərin icrasını müşahidə edən orqanlara kömək edir. Praktik fəaliyyət və proqramlar bölməsi BMT-nin insan hüquqları sahəsində Təhsil dekadasının implementasiyasına görə cavabdehdir, o, ayrı-ayrı ölkələrə insan hüquqları sahəsində texniki kömək proqramları ilə məşğul olur, yerlərdə insan hüquqlarının pozulması hallarının araşdırılması üzrə xüsusi

¹⁸ UN Doc. A/RES/48/141.

<[http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/012/58/PDF/N9401258.pdf](http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/012/58/PDF/N9401258.pdf?)>, 25 yanvar 2009.

¹⁹ Bax: yenə orada, maddə 2.

məruzəçilərin və işçi qrupların işini təmin edir, maarifləndirici proqramların həyata keçirilməsinə kömək göstərir. Xarici əlaqələr bölməsi BMT-nin insan hüquqları üzrə mexanizmlərinin işi haqqında ictimaiyyətin məlumatlandırılması və qeyri-hökumət təşkilatları ilə əməkdaşlığın əlaqələndirilməsi ilə məşğul olur. Nəhayət, Xüsusi Prosedurlar Bölməsi dünyanın müxtəlif nöqtələrində insan hüquqlarının pozulması faktlarını sənədləşdirməklə, xüsusi məruzəçilər və işçi qruplar kimi, tematik prosedurların işinə kömək edir.

1.8. Beynəlxalq sazişlərin icrasına nəzarəti həyata keçirən orqanlar (Müqavilə orqanları) və bəzi başqa orqanlar

İnsan hüquqlarını əhatə edən beynəlxalq sənədlərin çoxunda onların tətbiqi üçün hər hansı mexanizm təsbit olunur. Biz öz tədqiqatlarımıza əsasən bu nəticəyə gəlmişik ki, belə mexanizmlərin ən effektiv və geniş yayılmış növü hesabatlar sistemidir, bu halda dövlətlər sənəddə göstərilmiş hüquqların implementasiyası üzrə fəaliyyətləri haqqında hesabatlar təqdim edirlər. Bu hesabatlar həmin sənədə əsasən təsis edilmiş Komitə tərəfindən öyrənilir. Hesabatın və onunla birlikdə təqdim edilmiş başqa sənədlərin müzakirəsindən sonra müvafiq dövlətə suallar verilə bilər. Bundan sonra Komitə həmin dövlətin tərəqqisi haqqında hesabat və yekun rəy tərtib edir. Hesabatlar müvafiq dövlət beynəlxalq sənədi ratifikasiya etdikdən və ya ona qoşulduqdan sonra bir və ya iki il ərzində, sonra isə, Konvensiyadan asılı olaraq hər 4-5 ildə bir dəfə təqdim edilir. Komitələr, adətən, insan hüquqlarının pozulmasını iddia edən dövlətlərdən və ayrı-ayrı fərdlərdən şikayətləri qəbul etmək səlahiyyətlərinə malik olan qeyri-məhkəmə orqanlarıdır. Belə Komitələrin rəyləri və tövsiyələri, bir qayda olaraq, dərc edilir. Belə müqavilə orqanlarını çox vaxt konvensiya mexanizmləri adlandırırırlar, çünki onların səlahiyyətləri bilavasitə bu və ya

digər konvensiyadan irəli gəlir. Bu Komitələrdən bəzilərinin səlahiyyətləri yalnız dövlətlərin şikayətlərini avtomatik qəbul etməklə məhdudlaşır, onların ayrı-ayrı fərdlərin şikayətlərinə reaksiya vermək qabiliyyəti isə bütünlüklə dövlətin razılığından asılıdır. Komitənin səlahiyyətləri həmişə müvafiq Konvensiyadan asılıdır və buna görə də, iştirakçı dövlətlərin bu Konvensiyaya qoşulmağa razılıq verməsini nəzərə alaraq, həmin Konvensiya ilə məhdudlaşır. Bu vəziyyətdə Komitələrin yurisdiksiyasına məhdudiyətlər qaçılmazdır və onların fəaliyyətinin nəticəsi olan yurisprudensiya insan hüquqları üzrə regional məhkəmələrlə, məsələn Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi ilə müqayisə edilə bilməz. Buna baxmayaraq, Komitələrin əhəmiyyətini qiymətləndirməmək olmaz. Biz bu araşdırmanın sonrakı hissəsində hər bir Komitəni ona müvafiq beynəlxalq müqavilə ilə birlikdə nəzərdən keçirəcəyik.

Fərdi kommünikələr üçün şikayətlər müəyyən minimal formaya malik olmalıdır, – məsələn, hər bir şikayətdə şikayətçinin adı və ünvanı, hadisənin təfəsilatı, məsələnin həlli üçün görülmüş yerli miqyaslı tədbirlərin (hökumətə, məhkəmə orqanlarına müraciət və s.) xronologiyası göstərilməlidir. Prosesin başlanğıcında şikayətin baxılmaq üçün qəbul edilməsi proseduru yersiz, natamam, təhqiredici və ziddiyyətli ərizələri süzğəcdən keçirir. Şikayətin baxılmağa qəbul edilməsi üçün bütün qanunları Komitələrdən hər birinin prosedur qaydalarında tapmaq olar. Sonra, əgər şikayət baxılmaq üçün qəbul edilərsə, bu şikayətin yönəldiyi dövlətin həmin şikayətə cavab olaraq öz fikrini ifadə etməsi üçün ona bildiriş göndərilir. Komitə şikayətə baxarkən dövlətin fikrini də nəzərə alır. hətta lazım gələrsə, belə dövlətlə (və ya dövlətlərlə) dialoq aparır. İşə mahiyyəti üzrə baxıldıqdan sonra Komitə hesabat tərtib edir, bu hesabat Komitənin rəyi və ümumi fikri daxil edilir.

İnsan hüquqları üzrə Komitə. Bu Komitə "Mülki və siyasi

hüquqlar haqqında" Beynəlxalq Pakta əsasən təsis edilmişdir.²⁰ Komitə yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə, insan hüquqları sahəsində səriştəli mütəxəssislər kimi tanınmış, bu sahədə hüquqi iş təcrübəsinə malik olan on səkkiz üzvdən ibarətdir.²¹ Komitə üzvləri dörd il müddətinə seçilir və sonradan onların pilləli vaxtaşırılıqla yenidən seçilə bilirlər. Komitə dövrü hesabatlara baxmaq, dövlətlərdən şikayətləri qəbul etmək, həmçinin, Fakultativ protokola uyğun olaraq, fərdi ərizələri qəbul etmək səlahiyyətlərinə malikdir. Komitə öz praktiki fəaliyyətində bir neçə inkişaf mərhələsindən keçmişdir və hazırda Komitə ildə üç dəfə yığılır: martın sonu – aprelin əvvəlində Nyu-Yorkda, iyulda və oktyabrın sonu – noyabrın əvvəlində Cenevrədə. İnsan hüquqları üzrə Ali Katibin idarəsi bu yığıncaqlar üçün bütün lazımlı katib köməyini təqdim edir. Empirik analiz göstərir ki, Paktın iştirakçıları olan dövlətlərin sayı və Komitənin işinə maraq artdıqca, İnsan hüquqları üzrə Komitənin işi daim artır.

Komitənin tələbinə görə, Paktın iştirakçıları olan dövlətlər Paktın tətbiqi üçün gördükləri tədbirlər haqqında vaxtaşırı hesabatlar təqdim etməyə borcludurlar.²² İlk hesabatlar bu və ya digər dövlət tərəfindən Paktın qəbul edildiyi gündən etibarən bir il ərzində təqdim edilməlidir. İnsan hüquqları üzrə komitə 1997-ci ildə dövlətlər üçün bu istiqamətdə ümumi qaydaları tərtib etmişdir. Düzdür, bu qaydaların icrası hüquqi baxımdan məcburi deyil, lakin Komitə hesabatların təqdim edilməsi prosesinin asanlaşdırmaq və sürətləndirmək üçün dövlətlərə bu qaydalara riayət etməyi tövsiyə edir. Dövlətin öz ilkin hesabatında Paktla müəyyən edilmiş hüquqların müdafiəsində öz hüquq sisteminin xüsusiyyətlərini vurğulaması çox vacibdir. Belə spesifikasiyaya bütün mövcud konstitusiyaya müddəaları daxil edilməlidir. Spesifikasiyada həm də

səlahiyyətli orqanlardan ya öz hüququnu tətbiq etmək, ya da belə hüququn pozulmasına görə müəyyən olunmuş zərəri ödəmək tələbinin yurisdiksiya həddləri və tələb prosesi göstərilməlidir. Sonra hesabatda Paktla əhatə edilən hüquqların daha ətraflı tabulyasiyası, həmçinin həmin hüquqların milli səviyyədə müdafiəsi göstərilməlidir. Milli hüququn bütün müvafiq müddəaları ilkin hesabatla əlavə edilməlidir. Komitə hesabatla baxarkən həm də şübhə altında dövlətin nümayəndələri ilə konstruktiv dialoqa daxil olmaq hüququndan istifadə edir.

İlkin hesabatların müzakirəsindən sonra, dövrü hesabatların təqdim edilməsi və onların müzakirəsi vaxtı da dövlətlə Komitə arasında bu cür "konstruktiv dialoq" davam etməlidir. Paktla hesabatların təqdim edilməsi üçün müəyyən intervallar təsbit olunmamışdır. Lakin Komitənin qaydalarının mövcud təcrübəsi, hesabatların beş ildə bir dəfə təqdim olunmasını tələb edir. Nəzəri baxımdan, Komitə dövlətlərdən *ad hoc* hesabatlar da tələb edə bilər.²³ Lakin Paktın bu müddəası son dərəcə nadir hallarda tətbiq edilir, çünki Komitə yalnız dövrü hesabatlar tələb etməklə kifayətlənir. Komitə yalnız insan hüquqlarının pozulması güman edilən xüsusi hallarda xüsusi hesabat tələb etməyi zəruri hesab edə bilər. Tamamilə aşkardır ki, insan hüquqlarının, milli siyasi və iqtisadi şəraitin təkamülü üçün beş il də həddən artıq uzun müddət ola bilər, lakin dövrü hesabatların təqdim edilməsində ləngimələrin miqdarının sürətli artımı ilə əlaqədar, hesabatlar arasında intervallar daha artıq ola bilər.

Bütün digər konvensiya mexanizmləri kimi, İnsan Hüquqları üzrə Komitənin illik hesabatı da BMT-nin Baş Assambleyasının müzakirəsinə təqdim edilir. Komitənin bütün fəaliyyətini əks etdirən bu hesabatda müəyyən dövlətlər (əsasən dövrü hesabatları təqdim etməyən dövlətlər) sadalanır. Bu halda ona ümid edilir ki, belə dövlətlərin adlarının elan edilməsi

²⁰ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека, 2001, с. 87, статья 28.

²¹ Вах: yənə orada, maddə 28(2).

²² Вах: yənə orada, maddə 40(1).

²³ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека, 2001, maddə 40(1)(b).

hesabatların daha tez təqdim olunmasına imkan yaradacaqdır.

Bir dövlətin başqa dövlətə qarşı şikayətləri baxılmaq üçün yalnız o halda Komitənin müzakirəsinə verilə bilər ki, cavabdeh dövlət Komitənin bu sahədə səlahiyyətini tanımasını elan etmiş olsun.²⁴ İstənilən belə şikayət əvvəlcə sülh yolu ilə həll etməyin mümkünlüyü baxımından müzakirə edilir. Bu halda bir dövlət başqa dövlətdən şikayət etməsi haqda ona xəbər verir və müəyyən müddət ərzində bu dövlətdən məsələyə aydınlıq gətirilməsini və izahat verilməsini gözləyir. Əgər dövlətlər altı ay ərzində sülh sazişinə gəlməsələr, Komitə işin baxılmasını öz üzərinə götürür və yerli vasitələri tükənmiş hesab edərək, işə baxılmasını qapalı sessiyalarda keçirir. Əgər dövlətlər bu müddətdə də sülh sazişinə gəlməsələr, Komitə faktlar üzrə hesabatı, yazılı və şifahi məlumatları dövlətlərə göndərəcəkdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu proses məhkəmə prosesi deyil. Komitə çox ehtimal ki neytral vasitəçi rolu oynayır.

Təcrübə göstərmişdir ki, fərdi kommünikələri qəbul etmək səlahiyyəti verilmiş orqanın yaradılması (şikayətin baxılmaq üçün qəbul edilməsi prosesi) İnsan Hüquqları haqqında Beynəlxalq Billə ümumi hörmətin təminatının və onun implementasiyasının mühüm tərkib hissəsi hesab edilirdi. Lakin həmin sənədin mətninə fərdi şikayətlər haqqında müddə əlavə edilməsi praktik olaraq qeyri-mümkün idi, çünki konsensusa gəlmək olmurdu. Fərdi şikayətlərə dövlətlərin milli suverenliyinə qəsd edilməsi kimi baxılırdı: bu, hələ də üstünlük təşkil edən belə bir fikrə zidd idi ki, beynəlxalq hüququn subyekti yalnız dövlətlərdir. Buna baxmayaraq, son nəticədə Pakta Fakultativ Protokolun mətni haqqında razılığa gəlmək mümkün oldu. Fakultativ Protokolda müəyyən edilmiş qaydaya görə, fərdi şikayətlər Komitə tərəfindən baxılmaq üçün təqdim edilə bilər. Beləliklə, İnsan Hüquqları haqqında Beynəlxalq

Billə son inqrediyent əlavə edildi.

Fərdi kommünikələr şikayətin baxılmaq üçün qəbul edilməsi meyarlarına uyğun olmalıdır – onlar yazılı formada təqdim edilməli, anonim olmamalı, şikayət verilməsi hüququndan sui-istifadə edilməməlidir və baxılmaq üçün yalnız o halda qəbul edilə bilər ki, şikayətçi öz hüquqlarının müdafiəsi üçün bütün yerli vasitələrdən istifadə etmiş olsun (Fakultativ Protokol).²⁵ Təbii ki, Komitə başqa beynəlxalq orqanların müzakirəsində olan şikayəti baxılmaq üçün qəbul etmir.²⁶ Baxılmaq üçün qəbul edilmiş fərdi şikayətlər sonradan şikayətə cavab olaraq şərh edilməsi üçün Komitə tərəfindən şübhə altında olan dövlətə göndərilir. Belə şikayətlərin müzakirəsi qapalı sessiyalarda keçirilir. Şikayətin hazırlanması dövründə fərdlər hüquq məsləhətçilərinin köməyindən istifadə edə bilərlər, lakin hüquqi köməkdən istifadə ehtiyacı məhz dinləmələrin olmaması ilə müəyyən edilir. Komitənin qəti rəyi hazır olan kimi, bu rəy həmin fərdə və müvafiq dövlətə göndərilir, sonra isə dərc edilir.

Fakultativ protokola uyğun olaraq fərdi şikayətlərin təqdim edilməsi prosesi artıq o dərəcədə inkişaf etmişdir ki, bəzi mütəxəssislər bu prosesi kvazi-məhkəmə hesab edirlər. Lakin Komitənin hesabatlarında əks olunmuş fikirlərin icrası hüquqi baxımdan məcburi deyildir. Paktın iştirakçısı olan dövlətlərin təxminən üçdə iki hissəsi Fakultativ Protokolda göstərilmiş öhdəlikləri öz üzərinə götürmüşlər. 2008-ci ilin mart ayı üçün olan məlumatlara görə, 109 ölkə Fakultativ Protokolu ratifikasiya etmişdir. Onu da qeyd etməyə dəyər ki, məsələn, Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvlərinin yarısından çoxu (Böyük Britaniya, ABŞ və Çin Xalq Respublikası) Fakultativ Protokolu heç imzalamamışdır. Çox güman ki, bu fakt başqa dövlətlər üçün heç də yaxşı nümunə deyildir. Yamayka (Komitənin məlumatlarına görə, bu ölkədə Paktın tələblərinin pozulması ilə

²⁴ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001. maddə 41.

²⁵ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека, 2001, maddə 2.

²⁶ Вах: уенə orada, maddə 5.

əlaqədar doxsan səkkiz fakt qeydə alınmışdır) və Trinidad və Tobaqo (iyirmi bir fakt) barəsində Komitəyə təqdim edilmiş böyük miqdarda kommünikələrə qismən cavab kimi, bu dövlətlərin hər ikisi Fakultativ Protokolu denonsasiya etmişdir.²⁷ Hərçənd, denonsasiya anına qədər baxılmaq üçün qəbul edilmiş bütün işlərə istənilən halda baxılacaqdır. Statistik məlumatlarla tanışlıq göstərir ki, son on beş ildə beynəlxalq ictimaiyyətin bu orqanın işi haqqında məlumatının artması nəticəsində Komitə tərəfindən qəbul edilmiş kommünikələrin sayı xeyli artmışdır. Bununla belə, indiyə qədər baxılmaq üçün qəbul edilmiş bu cür şikayətlərin sayı 1500-dən azdır.

“Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın əhatə etdiyi bəzi hüquqların təbiətinə görə, Komitə bəzi hallarda fərdlərin müvəqqəti təhlükəsizliyini təmin etmək üçün müvafiq tədbirlər görməyə məcbur idi. Məsələn, şikayətin baxılmaq üçün qəbul edilə bilməsi haqqında məsələnin müzakirəsi zamanı (bu müzakirə on səkkiz aya qədər davam edə bilər) Komitə kommünikələrin mahiyyəti ilə bağlı hər hansı qərarli hərəkətlərə yol verilmədən, ölüm hökmünün icrasının təxirə salınması barədə müvafiq dövlətə təcili sorğu göndərə bilər. Təbii ki, müvəqqəti tədbirlərin dövlətlər tərəfindən icrası hüquqi baxımdan məcburi deyildir.

Faktların araşdırılması və üzə çıxarılması Komitənin müstəqil funksiyaları sırasına daxil deyil. Lakin ciddi (məsələn, yaşamaq hüququ, işgəncələr, özbaşına həbslərlə bağlı və s.) hallarda Komitə sübut etmə yükünün (başqa hallarda olduğu kimi) təkə şikayətçinin üzərinə düşməməsi üçün bu təcrübənin əhatə dairəsini genişləndirmişdir. Beləliklə, göstərilən işlərdə Paktın iştirakçısı olan dövlətə qarşı yönəldilmiş şikayətə tam cavab vermək məsuliyyəti həmin dövlətin üzərinə düşür. Komitə işin mahiyyəti üzrə konsensual rəy qəbul edir, lakin Komitə

²⁷ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001. maddə 12.

üzvlərini istəyi ilə onların fərdi rəyləri də mətnə əlavə edilə bilər. İnsan hüquqlarının tətbiqini müşahidə edən başqa orqanlarda olduğu kimi, Komitənin də işinin həcmi xeyli artmışdır – hazırda təxminən 300 şikayət onlara baxılmasını gözləyir.

Komitə tərəfindən iş üzrə ifadə edilmiş istənilən rəydə şikayət-kommünikələrin müəllifinə öz hüquqlarını müdafiə etmək üçün zəruri vasitələrin verilməsi barəsində dövlətlər üçün normativ öhdəlik əks olunur. Bu, əksər hallarda, milli qanunvericiliyə və ya siyasətə dəyişikliklər edilməsini bildirir. 1990-cı ildən Komitə onun qəbul etdiyi qərarlara dövlətlərin reaksiyasını adına müşahidə edirdi. Beləliklə, dövlətin tam dəstəyinə güvənən Komitə əmin olmağa çalışır ki, dövlət onun hüququnda və ya praktikasında Komitə tərəfindən aşkar edilmiş qüsuru aradan qaldırmışdır. Bu gün Paktın pozulması hallarının ən çox sayda qeydə alındığı dövlət Yamaykadır, bunun ardınca həmin dövlət tərəfindən Fakultativ Protokolun denonsasiya edilməsi isə, texniki baxımdan qanuni olsa da, məənəvi nöqtəyi-nəzərdən böyük sualın altında qalır və İnsan Hüquqları haqqında Beynəlxalq Billin effektiv implementasiyası ideyasına ziddir. Bundan başqa, bu vəziyyət, təhlükəli presedent yaradır. Məlumat üçün qeyd edək ki, Paktın pozulmalarının sayına görə ikinci yeri Uruqvay tutur (qırx beş pozma), amma bu pozmaların çox hissəsi Komitə tərəfindən öz işinin ilk mərhələsində aşkar edilmişdi. Bu gün baxılması gözlənilən işlərin siyahısında Komitədə Uruqvaya qarşı heç bir iş yoxdur.

Paktın 40 (4) maddəsi Komitəyə insan hüquqları barəsində onun məqsədəuyğun hesab etdiyi ümumi şərtlər qəbul etmək imkanı verir. Zaman keçdikcə belə ümumi şərtlərin təbiəti və əhatə dairəsi inkişaf edirdi. Hazırda ümumi şərtlər Komitə tərəfindən qəbul edilmiş daxili prosedurlar və proseslər haqqında informasiya verir, dövlətlərin dövrü hesabatlar təqdim

²⁸ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001. с. 87.

etməsinə dair qaydalar müəyyən edir, belə norma və hüquqları şərh etməklə Paktın müəyyən müddəalarını əhatə edir.

Komitə minlərlə fərdi şikayətlərə baxdıqdan, dövlətlərin üzlərlə hesabatını öyrəndikdən sonra “özünün yeni və müəyyən mənada radikal mandatını indi hamı tərəfindən qəbul edilmiş hesab olunan mandata çevirmişdir”.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitə. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin birinci yığıncağı 1987-ci ildə olmuşdur. Başqa Komitələrdən fərqli olaraq, bu Komitə “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” 1966-cı il Beynəlxalq Paktına əsasən təsis edilməmişdi. Bu Komitə 1985-ci ildə İqtisadi və Sosial Şura tərəfindən “Paktın monitorinqi etibar edilmiş digər iki orqanın uğursuz təcrübəsinin ardınca” göstərilən Paktın implementasiyasının monitorinqində Şuraya kömək üçün təsis edilmişdi (Fact Sheet 16 (Rev.1) at p. 19).²⁹ Komitə İqtisadi və Sosial Şura dördillik müddətə seçilmiş on səkkiz üzvdən ibarətdir. Seçkilər iki ildə bir dəfə rotasiya qaydasında keçirilir. Bu qəbildən olan başqa orqanlar kimi, Komitənin də iclasları Cenevrədə keçirilir.

Komitənin əsas funksiyası Paktın iştirakçı dövlətlər tərəfindən implementasiyasının monitorinqindən ibarətdir. Paktın şübhə altında olan dövlətlər üçün qüvvəyə mindiyi gündən etibarən bir il ərzində həmin dövlətlər tərəfindən ilkin hesabatlar təqdim edilməlidir. Paktın nəzərdə tutulan hüquqların reallaşdırmasının mütərəqqi təbiətini nəzərə alaraq, hesabatlarda “bu Pakt üzrə vəzifələrin icra edilməsinin dərəcəsinə təsir edən

²⁹ Steiner H. *Fardual Claims in a World of Massive Violations: What Role for the Human Rights Committee.* – in Alston P. and Crawford J. (eds.). *The Future of the UN Human Rights Treaty Monitoring.* – Cambridge: Cambridge University Press, c. 18.

³⁰ Fact Sheet 16 (Rev.1), OOH, 1993, <<http://www.unhcr.org/cgi-bin/textis/vtx/refworld/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4799b57c2>>, 25 yanvar 2009.

amillər və çətinliklər” əks etdirilməlidir.³¹ BMT-nin başqa orqanlarına verilmiş informasiyaya çarpaz istinadlar məqbuldur. Hesabatlar BMT-nin Baş Katibinə təqdim edilir, sonra Baş Katib onların surətlərini İqtisadi və Sosial Şuraya, zəruri hallarda isə həm də BMT-nin ixtisaslaşdırılmış agentliklərinə verir. İlk hesabatlar təqdim edildəndən sonra dövrü hesabatlar sistemi qüvvəyə minir. Paktın təsbit olunmuş hüquqlar “tədricən” həyata keçirilməlidir (maddə 2 (1)), ona görə də dövrü hesabatlarda belə hüquqların tətbiqində əldə edilmiş irəliləyiş detallandırılmalı (maddə 16 (1)) və eyni zamanda, “Pakt üzrə vəzifələrin icra edilməsinə təsir edən amillər və çətinliklər” göstərilməlidir.³² Hesabatlara həm də müvafiq işlər üzrə sərəştəli ixtisaslaşdırılmış agentliklər tərəfindən baxılır. Monitorinq orqanları dövlətlərin Paktın göstərilən məqsədlərə nail olmasına kömək etmək üçün, BMT-nin başqa orqanlarından – subsidiar orqanlardan və ya ixtisaslaşdırılmış agentliklərdən hesabatlarla bağlı istənilən problemlərin həllində dövlətlərə texniki kömək göstərmələrini tələb edə bilər. Bu iş Paktın effektiv və mütərəqqi üsullarla implementasiya edilməsi üçün göstərilən orqanların hansı beynəlxalq tədbirlər görülməli olması barədə qərar qəbul etməsinə imkan verir.³³ Komitə dövrü hesabatların hazırlanmasında və təqdim edilməsində dövlətlərə kömək üçün ətraflı qaydalar işləyib hazırlamışdır.

Komitə tərəfindən 1989-cu ildə qəbul edilmiş birinci Ümumi şərhə Paktın implementasiyasının monitorinqi zamanı hesabatlar sisteminin üstünlükləri qeyd edilmişdir. Dövlətlərin nümayəndələri Komitənin sessiyalarında həmin dövlətlərin hesabatlarının müzakirəsi prosesində iştirak edərək, yaranan suallara cavab verə, müvafiq halları aydınlaşdırma bilərlər.

³¹ *Права человека: сборник международных документов.* – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001, с. 87, статья 17(2).

³² Вах: *уенə orada.*

³³ *Права человека: сборник международных документов.* – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001, maddə 22.

Hesabatların müzakirəsi başa çatandan sonra Komitə yekun rəy və tövsiyələr tərtib edir. Bu Paktın elastikliyinə baxmayaraq, onu pozmaq olar və belə pozma halları az olmur. Hesabatların gecikdirilməsi ilə bağlı problemlər yarandıqda Komitə dövlətə lazımi qaydada xəbərdarlıq etdikdən sonra, Komitə üzvləri üçün əlyətərli informasiya əsasında həmin dövlətdə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı vəziyyəti müzakirə edir. Əlbəttə, bu, qeyri-hökumət təşkilatlarını və onların informasiyasını cəlb etmək üçün əla imkandır. İstənilən dövlətdə insan hüquqları barədə hesabatın edilməsi gecikdirildikdə bu sahədə vəziyyətin bir sıra beynəlxalq və regional təşkilatlarda müzakirəsi geniş yayılmışdır. Belə hallarda bəzi dövlətlər insan hüquqları ilə bağlı vəziyyət üzrə istənilən təsadüfi və təsdiq edilməmiş iddialardan müdafiə olunmaq üçün Komitənin sessiyalarında təmsil edilirlər. Belə yanaşma Komitənin daha tarazlaşdırılmış rəyə tərtib etməsinə imkan verir.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitə öz sessiyasının bir gününü Ümumi Diskussiya (məsələn, təhsil alma hüququ haqqında və ya Paktın effektiv implementasiyası üzrə diskussiya) keçirilməsi üçün ayırır. Xüsusi məruzəçilər, qeyri-hökumət təşkilatları, BMT-nin ixtisaslaşdırılmış agentlikləri və başqaları Paktın müəyyən müddəalarına, müxtəlif mövzulara və ya hüquqlara həsr olunmuş belə müzakirələrə töhfə verə bilərlər. Bəzən belə müzakirələr göstərilən Paktın müəyyən aspektləri üzrə Ümumi şərhin qəbul edilməsinə yol açır. Belə Ümumi Müzakirələrin uğurlu nəticələri bu praktikanın bütün monitoring orqanları üçün qəbul edilməsi haqda təkliflər doğurmuşdur. Ancaq, təəssüf ki, vaxt həmişə ən böyük məhdudlaşdırıcıdır.

Komitə *in situ* araşdırmalar aparılması və məlumat toplanması üçün dövlətlərə səfərlər təşkil etmək səlahiyyətlərə malikdir, Komitə öz səfərindən əvvəl müvafiq dövlətə müraciətlə dəvət olunmasını xahiş edir və beləliklə, bu dövlətin müstəqilliyini və ərazi bütövlüyünü tanıdığını bildirir. Əgər

dəvət daxil olmayasa, səfər də olmur. Komitənin ilk missiyası 1995-ci ildə Panamaya səfər idi.

Pakta Fakultativ Protokol Komitəyə fərdi şikayətləri qəbul etmək səlahiyyəti verməlidir. Bu Protokolun hazırlanması indi də davam edir. Fakultativ Protokol hələ hazırlanma mərhələsindədir və hazırda onun qaralama variantlarına BMT-nin insan hüquqları sisteminin müxtəlif orqanlarında baxılır.

İşgəncələrə qarşı Komitə. Bu Komitə işgəncələrə və başqa qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərinə qarşı 1984-cü il Konvensiyası 1987-ci il yanvarın 26-da qüvvəyə minəndən sonra, 1988-ci il yanvarın 1-dən fəaliyyətə başlamışdır. Komitə "yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik olan, insan hüquqları sahəsində tanınmış və şəxsiyyət kimi çıxış edən on ekspertdən" ibarətdir.³⁴ Komitə üzvləri dörd il müddətinə seçilir, lakin Komitə üzvlərinin yarısı hər iki ildə bir dəfə yenidən seçilir. Komitənin yığıncaqları ildə iki dəfə Cenevrədə keçirilir. Ona katib xidmətlərini İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarın İdarəsi təqdim edir. Komitə göstərilən Konvensiyanın tətbiqinin səmərəliliyini təmin etmək üçün işgəncələr haqqında işlərin araşdırılması və baxılması üzrə geniş səlahiyyətlərə malikdir.

Komitə dövrü hesabatları, fərdi şikayətləri və araşdırmalar aparılmasını əhatə edən bir neçə istiqamətdə işləyir.

Komitə Konvensiyanın iştirakçıları olan dövlətlərin hər dörd ildə bir dəfə müzakirəyə təqdim etdiyi dövrü hesablara baxır.³⁵ Bu prosesin yaxşılaşdırılması üçün Komitə dövlətlər üçün hesabatların tərtib edilməsi üzrə xüsusi qaydalar tərtib etmişdir. Komitənin müzakirəsində olan dövlətlər bəzi halları aydınlaşdırmaq və Komitənin suallarına cavab vermək üçün onların hesabatına baxılan sessiyalarda təmsil oluna bilərlər. Sonra Komitə hesabat haqqında ümumi şərhləri oxuyur alır, dövlətlər bu şərhlərə cavab verə bilərlər.

³⁴ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001, maddə 17.

³⁵ Bax: yeno orada, maddə 19.

Dövlətlər bir-birindən Komitəyə bu şərtlə şikayətlər verə bilərlər ki, həmin dövlətlərin hər ikisi İsgəncələrə qarşı Konvensiyanın 21-ci maddəsinə müvafiq olaraq Komitənin bu səlahiyyətlərini tanısin.³⁶ Dövlətlər yaranmış problemləri əvvəlcə öz aralarında həll etməyə çalışmalıdırlar. Bu mümkün olmadıqda belə dövlətlərdən hər hansı biri kömək üçün Komitəyə müraciət edə bilər. Komitə əvvəlcə həmişə dövlətlərin barışıq sazişinə gəlməsinə kömək etməyə, eyni vaxtda baş vermiş faktların öz versiyasını tərtib etməyə çalışır. Barışıq sazişinə gəlmək cəhdləri uğursuz olan halda Komitə öz rəyini şərhlər və tövsiyələrlə birlikdə məruzə şəklində dövlətlərə təqdim edir.

Komitəyə həmçinin, Konvensiyanın 22-ci maddəsində müəyyən edilmiş prosesi ratifikasiya etmiş dövlətlərə qarşı fərdi şikayətlər də verilə bilər.³⁷ Fərdi şikayətlərin bu mexanizmini indiyə qədər əlli altı dövlət, o cümlədən BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvlərinin praktiki olaraq hamısı (Çin müstəsna olmaqla) ratifikasiya etmişdir. Şikayət güman edilən pozuntunun qurbanı tərəfindən, yaxud, bu mümkün olmadıqda, güman edilən pozuntunun qurbanının qohumları və ya onun nümayəndələri tərəfindən verilir. Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətə qarşı şikayət verildikdə həmin dövlət bu məsələyə dair öz fikrini altı ay ərzində yazılı şəkildə təqdim etməlidir. Başqa müqavilə orqanlarının da təcrübəsində olduğu kimi, fərdlər şikayət verənə qədər hüquqi müdafiə üçün bütün yerli vasitələrdən istifadə etməlidirlər (belə tədbirlərin görülməsi əsassız olaraq ləngidiyi və ya pozuntunun qurbanı olan şəxsə səmərəli kömək göstərəcəyinə güman olmadığı hallarda bu qayda tətbiq edilmir).³⁸ Konvensiyanın hər hansı şəkildə pozulmasının təbiətinə görə, Komitə araşdırma apardıqı

³⁶ Права человека: сборник международных документов. – Варшава:

Хельсинский фонд по правам человека, 2001, с. 87.

³⁷ Вах: уенə орادا.

³⁸ Вах: уенə орادا, maddə 25(5)(b).

müddətdə pozuntunun güman edilən qurbanına aradan qaldırılması mümkün olmayan ziyan vurulmaması üçün zəmanətlər tapmağa çalışa bilər. Müvəqqəti hüquqi müdafiənin belə forması beynəlxalq hüquqda nadir hadisədir, lakin problemin fokusunda işgəncələr dayanan halda təbii ki, hansısa bir *status quo* vəziyyətinin saxlanması zəruridir (bu proses İnsan Hüquqları üzrə Komitənin istifadə etdiyi prosesdən daha artıq dərəcədə formaldır və Beynəlxalq Məhkəmənin və Beynəlxalq Cinayət Tribunalınının işində tətbiq edilən prosedurlara daha çox oxşayır). Komitə tərəfindən son qərar qəbul edilənə qədər Komitənin yekun tövsiyələri və nəticələri müvafiq dövlətin müzakirəsinə təqdim edilir.

Komitə indiyə qədər bir sıra dövlətlər barəsində 280-dən çox şikayətə baxmışdır. Konvensiyanı pozmuş hesab edilən dövlətlərin siyahısına Avstraliya, Avstriya, Fransa, Niderland, İspaniya, İsveç, İsveçrə, Tunis, Venesuela və başqaları daxildir. Belə pozuntuların əsasən Avropada cəmlənməsi, xüsusilə, Avropa Şurasının və İsgəncələrə Qarşı Komitənin yurisdiksiyalarının bu baxımdan bir-biri ilə rəqabət aparmasını nəzərə alsaq, maraqlı faktdır. Pozuntuların coğrafiyasının təhlili onu göstərir ki, ən çox sayda şikayətlər daxil olmuş dövlətlər İsveç, İsveçrə, Kanada, Fransa, Avstriya və Niderland olmuşdur: İsgəncələrə Qarşı Komitəyə verilmiş bütün şikayətlərin səksən faizdən çox hissəsi bu dövlətlərə aiddir.

Komitənin araşdırmalar aparılması üzrə səlahiyyətləri Konvensiyanın 20-ci maddəsində göstərilir.³⁹ Araşdırmalar aparılması üzrə səlahiyyətlər İsgəncələrə Qarşı Komitəni BMT-nin hər hansı hərəkətlərin başlanması ilə əlaqədar xüsusi səlahiyyətlərə malik olmayan bütün başqa Komitələrindən fərqləndirir. Bu Konvensiyaya əsasən Komitənin belə hərəkətlər etməsinə imkan verilməsi, beynəlxalq ictimaiyyətin işgəncələr

³⁹ Права человека: сборник международных документов. – Варшава:

Хельсинский фонд по правам человека, 2001, с. 87.

probleminə nə dərəcədə ciddi yanaşmasına dəlalət edir. Əgər Komitə hər hansı dövlətdə işgəncələrin müntəzəm tətbiq edilməsi haqda etibarlı mənbədən məlumat alarsa, onda Komitə həmin dövləti belə təcrübənin araşdırılmasında iştirak etməyə və belə araşdırmaya imkan yaratmağa dəvət edə bilər. Araşdırma aparılması proseduru dövlətin əməkdaşlığından asılıdır və bu dövlətə səfər edilməsini nəzərdə tutar bilər. Araşdırma prosesi məxfidir, lakin dövlət və Komitə araşdırmanın xülasəsinin Komitənin illik hesabatına əlavə edilməsi haqqında razılığa gələ bilər. Düzdür, belə səlahiyyət əhəmiyyətli gücə malikdir, lakin bunun üçün dövlət razılığının tələb edilməsi ciddi məhdudiyyətdir. Aşkardır ki, işgəncələrə qadağanın ciddi pozulmaları haqqında hesabatın, hətta yaxşı tövsiyə və təkliflərlə birlikdə, dövlətə məxfi verilməsi nəticəsində müsbət nəticə alınması şübhə altında qalır. Amma hər halda, həmin dövlətə səfər barədə sorğunun ciddiliyi, mahiyyət etibarilə, dövləti öz hərəkətlərini daha üstün qüvvəyə malik olan beynəlxalq standartlarla uyğunlaşdırmağa vadar etməlidir. İşgəncələr təcrübəsinin kökünün kəsilməsi BMT-nin öz üzərinə götürdüyü əsas məsələlərdən biridir. Bu təşkilat haqiqətən müəyyən müvəffəqiyyətə nail olmuşdur. Lakin fərdi şikayətlər verilməsi prosesində beynəlxalq ictimaiyyətin nisbətən zəif iştirakı Komitənin fəaliyyəti üçün maneəyə çevrilmişdir. Dövlətlərin dövrü hesabatları öyrəniləndən sonra onların bir qismi seçilir və həmin dövlətlərə texniki dəstəkdən istifadə yolu bu vəziyyət tarazlaşdırılır. Konvensiyanın bir normasında polisə müvafiq təhsil vermək öhdəliyi nəzərdə tutulur. Bu norma Konvensiyanın pozulmasını, məsələn, tutulub saxlanılmış şəxslərlə və ya məhbuslarla hansı rəftarın beynəlxalq hüquqa uyğun olması və onlarla hansı rəftarın beynəlxalq hüquqa uyğun olmaması haqda müddəanın gücləndirilməsi yolu ilə minimuma yaxınlaşdırmağa kömək edir. İşgəncələrin qarşısının alınması onların sonrakı təhqiqatından daha yaxşı nəticə verir.

İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti

alçaldan davranış və cəza növlərinə qarşı Konvensiyaya Fakultativ Protokol və, quran "müstəqil beynəlxalq və milli orqanlar tərəfindən həyata keçirilən müntəzəm baş çəkmələrin sistemini yerlər, harada şəxsin məhrum edilmiş azadlıqları olur, işgəncələrin qarşısının alınması məqsədi ilə və işgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərinə qarşı Konvensiya 22 iyun 2006-cı ildə qüvvəyə minmişdir.⁴⁰ Həbsxanalara səfərlərin edilməsi üçün işgəncələrin qarşısının alınması üzrə Altkomitə bu Protokolla yaradılmışdır, konsultasiyaların verilməsi dövlətlərə, yol vermə lazımlı təlimlərə, şəxslərin müdafiəsinin gücləndirilməsi üçün BMT-nin mexanizmləri ilə tövsiyələrin və əməkdaşlığın tərtib edilməsi məhrum edilmiş azadlıqları (maddə 11). Protokolu təsdiqləyən bütün dövlətlər öz ərazilərinə Altkomitənin daxil olmasına razılıq verir və onların penitensiar müəssisələrinə Altkomitənin səfərlərinə razılıq verir. Onlar həmçinin Altkomitənin (maddə 12) tövsiyələrinin implementasiyası haqqında konstruktiv dialoqa girişə razılıqları verirlər.⁴¹ İyirmi səkkiz dövlət, o cümlədən Albaniya, Kosta-Rika, Danimarka, Honduras, Liberiya, Mavrikiya, Serbiya, Böyük Britaniya və Uruqvay öz üzərlərinə belə mexanizmlə bağlı öhdəliklər götürmüşlər. Hələlik Altkomitənin səfərləri haqqında heç bir hesabat dərc edilməmişdir, bu da təəccüblü deyil, axı o yaxın vaxtlarda yaradılmışdır. Bu yeni Altkomitənin işgəncələrin qarşısının alınmasına töhfə verməsi üçün potensial imkanları çox böyükdür, çünki hazırda onunla müqayisə edilə bilən yeganə təsisat İşgəncələrin və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəzaların qarşısının alınması üzrə Avropa

⁴⁰ Факультативный протокол к Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания. ООН. 2006, статья 1. <http://www.un.org/russian/document/convents/torture_prot.pdf>, 25 yanvar 2009.

⁴¹ Bax: yəni orada.

Komitəsidir (həmin Komitəni bu işin sonrakı hissəsində nəzərdən keçirəcəyik), bu təsisatın insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə işi isə təriflənməyə layiqdir.

İrqi ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitə. 1966-cı ildə qəbul edilmiş "İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması haqqında" Beynəlxalq Konvensiyanın 8-ci maddəsinə əsasən, Konvensiyanın müddələrinin tətbiqini müşahidə etmək üçün İrqi ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitə təsis edilir.⁴² Komitə BMT-nin dövlətlərin beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müəyyən öhdəliklərə riayət etməsinin monitorinqi və müşahidəsi üçün təsis edilmiş ilk orqanı idi. Bu qəbildən olan bir sıra başqa Komitələr kimi, İrqi ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitənin iclasları da Cenevrədə keçirilir və BMT-nin İnsan hüquqları üzrə Ali Komissarının İdarəsi tərəfindən təqdim edilən katib dəstəyi ilə təmin olunur.

İrqi ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə komitə "yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik olan və qərəzsizliyi ilə tanınmış on səkkiz ekspertdən ibarətdir".⁴³ Ekspertlərin belə paneli Konvensiyanın müddələrinin implementasiyasında çox mühüm rolunu oynayır. Komitə üzvləri dörd il müddətinə seçilir və hər iki ildə bir dəfə Komitənin yarısı rotasiya yolu ilə yenidən seçilməlidir. BMT-də bir çox başqa təyinatlarla əlaqədar digər hallarda olduğu kimi, İrqi ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitədə üzvlük coğrafi baxımdan bərabər təmsil olunmanı, həmçinin sivilizasiyaların müxtəlif formalarının təmsil olunmasını və əsas hüquq sistemlərinin bərabər təmsil olunmasını əks etdirməlidir. Hər dövlət bir şəxsi nominasiya edir, Komitənin son tərkibi isə dövlətlərin gizli səsverməsi yolu ilə müəyyən edilir. Komitə müstəqil orqandır.

Konvensiyanın tətbiqini müşahidə etmək üçün Komitə dörd

⁴² Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001. с. 126.

⁴³ Вах: yənə orada, maddə 8(1).

prosedurdan istifadə edir: hesabatlar, dövlətlər tərəfindən şikayətlər, fərdi şikayətlər və qəyyumluq altında olan və müstəqil idarə olunmayan ərazilər tərəfindən müştərək ərizələrin müzakirəsi.

İştirakçı dövlətlər Konvensiyanın 9-cu maddəsinin mətnini əsas tutaraq, Konvensiyanın müddələrinin tətbiqi üçün dövlətlərin gördüyü qanunverici, məhkəmə, inzibati və başqa tədbirlər haqqında BMT-nin Baş Katibinə hesabatlar təqdim etmək (onların Komitənin müzakirəsinə verilməsi üçün) haqqında öhdəliklər götürürlər.⁴⁴ İlk hesabatlar Konvensiyanın qüvvəyə mindiyi andan bir il ərzində, sonrakı hesabatlar isə hər iki ildə bir dəfə və Komitənin xahişi ilə təqdim edilməlidir. Komitə belə hesabatları yalnız nəzərdən keçirə, hesabatlarla əlaqədar təkliflərini və ya tövsiyələrini dövlətlərə təqdim edə, həmçinin müəyyən işləri BMT-nin Baş Assambleyasının gündəliyinə daxil edə bilər. Lakin Komitə bu və ya digər dövlətdən informasiya tələb etmək səlahiyyətlərinə malikdir. Komitə özəl əsasda maliyyələşdirilir, lakin indiyə qədər hələ heç bir dövlət Komitə üçün öz maliyyələşdirməsini geri tələb etməmişdir.

Konvensiya həmçinin dövlət şikayətlərinin məcburi proseduru müəyyən edir, həmin prosedura uyğun olaraq dövlətlər Konvensiyanın müddələrinə başqa dövlətlər tərəfindən riayət edilməməsindən şikayət edə bilərlər (maddə 11-13). Dövlətlər tərəfindən şikayətlər verilməsi imkanlarını əhatə edən belə müddələrə beynəlxalq münasibətlər mövqeyindən yanaşsaq, onlar kifayət qədər dəqiq və aydındır – dövlətlər beynəlxalq aləmdə başqa dövlətlərə qarşı tədbir görməyə nadir hallarda hazır olur. Komitə işi tam araşdırandan sonra hesabat tərtib edir və onun surətini əlaqədar iştirakçı dövlətlərə və BMT-nin Baş Katibinə göndərir.

⁴⁴ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001. с. 126.

Bu beynəlxalq müqavilənin 14-cü maddəsində müəyyən edilmiş qaydaya görə, fərdi şikayətlərin fakultativ prosesi, Konvensiyanın ayrılmaz tərkib hissəsini formalaşdırır. lakin ayrıca Fakultativ protokol kimi tərtib edilmir.⁴⁵ Bu halda ehtimal ki, Fakultativ protokol dövlətlərin diqqətini daha çox cəlb edərdi. Bununla belə, Konvensiyanın iştirakçısı olan 173 dövlətdən qırx altısı Komitənin fərdi şikayətləri qəbul və müzakirə etmək səlahiyyətlərini tanımışdır. Bu 46 dövlət arasında Avstraliya, Rusiya Federasiyası, Peru, Çili, Bolqarıstanı, Əlcəzair var. amma məsələn, Böyük Britaniya, Çin Xalq Respublikası, Yeni Zelandiya və ABŞ həmin 46 dövlət arasında yoxdur.

Müzakirə olunması mümkün hesab edilərək Komitəyə göndərilmiş ilk fərdi kommünike Niderlanda qarşı yönəlmişdi (*Yılmaz-Dogan v. Netherlands*).⁴⁶ O vaxtdan Komitə Avstraliyaya, Danimarkaya, Fransaya, Niderlanda, Norveçə, Slovakiyaya və İsveçə qarşı şikayətlərə baxmışdır. Həmin şikayətlərdən yalnız beşi (iki dəfə Danimarkaya, iki dəfə Niderlanda və bir dəfə Slovakiyaya qarşı) pozuntu hesab edilmişdir. Ümumiyyətlə, iyirmi səkkiz fərdi şikayət qəbul edilmişdir.

Konvensiya dövlətlərə imkan verir ki, fərdi şikayətlərlə bağlı işlər İrqi ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitənin müzakirəsinə verilməzdən əvvəl həmin şikayətlərin milli səviyyədə müzakirə edilməsi üçün müstəqil orqan nominasiya etsinlər (və ya *ab initio* yaratsınlar). Belə hallarda fərdlər işi İrqi ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitəyə verməzdən əvvəl hüquqi müdafiənin bütün yerli vasitələrindən istifadə etməli, sonra isə göstərilən orqana beynəlxalq səviyyədə

müraciət etməlidirlər. Belə yanaşma, bir tərəfdən, qanun pozuntusunun güman edilən qurbanı barəsində ciddi məhdudlaşdırıcı tədbir kimi görünə bilər, amma digər tərəfdən belə yanaşma dövlətləri fərdi şikayətlərin verilməsi prosedurunda iştiraka vadar etməlidir. Beynəlxalq hüququn konsensual təbiətini nəzərə alaraq, dövlətləri iştiraka təşviq edən istənilən təşəbbüs alqışlanmalıdır. Konvensiyanı ratifikasiya edənlərin siyahısındakı dövlətlərin sayı artdıqca, onun uğur qazanması şansı artır: Konvensiyada təsbit olunmuş müddəaları qəbul edən dövlətlərin sayı nə qədər çox olsa, dünya əhalisinin bir o qədər çox hissəsi bu beynəlxalq müqavilə üzrə müdafiə olunur. 1993-cü ildə İrqi ayrılığa və irqi ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizəyə həsr olunmuş İkinci Ümumdünya konfransı tərəfindən qəbul edilmiş Fəaliyyət Proqramında fərdlərin milli səviyyədə şikayətlərinə baxılması üçün dövlətlərin xüsusi və əlyətərli milli orqanlar yaratması təşviq edilir. Fəaliyyət Proqramında belə bir ümid ifadə edilmişdi ki, belə müəssisələrin qapıları hüquqi köməyə ehtiyacı olan hər kəs üçün açıq olacaqdır. Bütövlükdə, iş prosedurları eyni olan başqa Komitələrlə müqayisədə bu Komitəyə daxil olan fərdi kommünikələrin sayı azdır.

Fərdi şikayətlərin fakultativ proseduruna zidd olaraq, qəyyumluq altında olan və özü özünü idarə etməyən ərazilərin sakinlərinin fərdi ərizələrinin BMT orqanları tərəfindən qəbulu haqqında müddəaları məcburidir.⁴⁷ Təbii ki, belə müddəaların hədəfi BMT-nin müstəmləkəçiliyin ləğvi barəsində məqsədinə nail olmağı təmin etməkdir. İrqi ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitə və göstərilən ərazilərdən fərdi və qrup xahişləri üzrə rəylər formalaşdırır. məsləhətlər verir, həmçinin BMT-nin başqa orqanlarının belə ərazilərdə irqi ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə haqqında hesabatlarını öyrənəndən sonra öz

⁴⁵ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека, 2001, с. 126.

⁴⁶ Yılmaz-Dogan v the Netherlands, UN Doc. CERD/C/36/D/1/1984 (1988). <http://www.bayefsky.com/html/100_netherlandscerddec01.php>, 25 yanvar 2009.

⁴⁷ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека, 2001, с. 126. статья 15.

tövsiyələrini təqdim edir.

Bu gün Komitə yeni erada fəaliyyət göstərir, Konvensiyanı “onun yaradılması prosesində nəzərdə tutulmamış şəraitə” tətbiq edir. Bu fəaliyyətin nə dərəcədə uğurlu olması Komitənin münaqişələri etnik və ya siyasi əlamətlər üzrə xarakterizə etməyə başlamaq əvəzinə irqi ayrı-seçkiliyin Konvensiyada təsbit olunmuş anlayışını konkret vəziyyətlərə və münaqişələrə ciddi tətbiq etmək qabiliyyətindən asılıdır (Banton M., at p. 78).⁴⁸ 2001-ci ildə keçirilmiş İrççiliyə qarşı Ümumdünya Konfransı irqi ayrı-seçkiliyin bu gün bütün dünyada milyonlarla insanda doğurduğu emosional səviyyəni nümayiş etdirdi.

Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitə. Kişilər və qadınlar arasında hüquq bərabərliyi BMT-nin Nizamnaməsində elan edilmişdi. Bu müddəanın reallaşdırılması vəzifəsi qismən Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitəyə həvalə edilmişdir. Komitə 1979-cu ildə qəbul edilmiş “Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması haqqında” Konvensiya qüvvəyə minəndən sonra, 1982-ci ildə işə başlamışdır. Bu Konvensiya BMT sistemində belə tipli ən məşhur beynəlxalq razılaşmalardan biridir (2008-ci ilin martına olan məlumata görə, 185 dövlətin iştirakçı kimi qoşulduğu bu Konvensiya həmin göstərici üzrə yalnız “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyadan geri qalır). Ancaq bu Konvensiyanın müddələrinin çoxu qeyd-şərt və deklarasiya xarakterlidir. Belə vəziyyət həm Konvensiyanın effektivliyini təhlükə altına qoyur, həm də Komitənin fəaliyyətinə təsir edir. Komitə Konvensiyanın 17-ci maddəsinə müvafiq olaraq təsis

edilmişdir.⁴⁹ O əvvəlcə on səkkiz ekspertdən ibarət idi, ancaq öz yurisdiksiyasına otuz beş dövlətin cəlb edilməsi ilə əlaqədar, hazırda iyirmi üç ekspertdən ibarətdir. Komitənin üzvləri iştirakçı dövlətlər tərəfindən nominasiya edilmiş şəxslər arasından gizli səsvermə yolu ilə seçilir. Mahiyyət etibarilə, bu Komitə BMT-nin başqa belə komitələrindən əsasən onunla fərqlənir ki, bu Komitənin üzvləri demək olar ki həmişə qadınlar olmuşdur – Komitənin ilk sessiyalarında Komitədə bu mövqeyi tutan ilk kişi Con Nordenfelt idi. Komitənin üzvləri dörd il müddətinə seçilir və əlbəttə, Komitənin tərkibi rotasiyaya məruz qalır. Konvensiyanın mətninə əsaslanaraq, Komitə hər il ən çoxu iki həftə müddətinə toplanır.⁵⁰ Bu da Komitəni belə limit olmayan başqa komitələrdən fərqləndirən əlamətdir. Konvensiyanı ratifikasiya etmiş dövlətlərin sayının və iştirakçı dövlətlərin fəallığının artması səbəbindən, Komitə iki həftədə bütün işlərini görə bilmir. BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş müvəqqəti xüsusi tədbirlər Komitənin sessiyalarının daha müntəzəm və uzunmüddətli olmasına imkan verir. Konvensiyanın 20-ci maddəsinə ediləcək düzəliş iştirakçı dövlətlərin üçdə ikisi tərəfindən ratifikasiya edildəndən sonra bu məhdudiyyətlər aradan qaldırılacaqdır. Konvensiya 1995-ci ildə qəbul edilmişdi, lakin dövlətlərin bu sənədin ratifikasiya edilməsi məsələsində fəallığı aşağı səviyyədədir. Eyni zamanda, Komitə öz iclaslarını ildə iki dəfə üç həftə müddətində keçirir, hərçənd belə yığıncaqlar haqqında qərar BMT-nin Baş Assambleyasının mülahizəsindədir. Komitənin illik hesabatı müzakirə edilmək üçün İqtisadi və Sosial Şura vasitəsilə BMT-nin Baş Assambleyasına təqdim olunur. BMT-nin qadınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə bölməsi bu Komitəyə xidmət edir. Başqa belə orqanlardan fərqli olaraq bu Komitənin

⁴⁸ Banton M. Decision-taking in the Committee on the Elimination of Racial Discrimination. – in Alston P. and Crawford J. (eds.) The Future of UN Human Rights Treaty Monitoring. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000, c. 78.

⁴⁹ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека, 2001, с. 142.

⁵⁰ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека, 2001, maddə 20.

yığıncaqları Cenevrədə keçirilmir. Komitə əvvəllər növbə ilə Vyanada və ya Nyu-Yorkda toplanırdı, indi isə daim Nyu-Yorkda yerləşir. Komitəyə dəfələrlə təklif edilmişdir ki, öz yığıncaqlarını Cenevrədə keçirsin və beləliklə, başqa müqavilə orqanları ilə ünsiyyət üçün daha əlyətərli olsun. Belə vəziyyət Komitənin profilinin genişlənməsinə kömək edə bilər, əsas problem texniki təminatın təqdim edilməsindədir. Bizim fikrimizcə, qadınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə Bölmə ilə Komitənin bu şəkildə əlaqələndirilməsi (əlbəttə, qadınların problemlərinə BMT-nin yanaşmasına uyğunlaşdırılmaq, müvafiq orqanları bir-birinə yaxınlaşdırmaq və eyni zamanda, problemin əhəmiyyətini vurğulamaq şərti ilə), hər halda, Komitənin işinin profilinə və hətta bu işin bəzi aspektlərinə neqativ təsir göstərmişdir.

Konvensiyanın iştirakçıları olan dövlətlər Konvensiya müddəalarının icra edilməsi üçün onların gördüyü “qanunverici, məhkəmə, inzibati və ya başqa tədbirlər haqqında” hər dörd ildə bir dəfə dövrü hesabatlar təqdim etmək barədə öhdəliklər götürmüşlər”.⁵¹ Qadınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə Bölmə belə hesabatların tərtib edilməsi ilə məşğul olan dövlət qulluqçuları üçün treninqlər keçirir. Mahiyyət etibarilə, bu yanaşma hesabatlar təqdim edilməsi daha düzgün və daha faydalı olmalıdır. Dövlətlər onların Konvensiyaya uyğun olaraq götürdükləri öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin səviyyəsinə təsir edən amilləri və çətinlikləri vurğulamalıdır. Belə çətinliklərlə üzləşən dövlətlərə müvafiq kömək göstərilə bilər. Komitə dövlətlərdən xahiş etmişdir ki, onlar öz hesabatlarını dövlətdə siyasi, hüquqi və sosial vəziyyət haqqında fon informasiyasına və Konvensiyanın müddəalarının reallaşdırılması üçün atılmış addımlar haqqında daha müfəssəl informasiyaya bölsünlər. Komitə dövlətlərin Konvensiya barəsində hesabatları və qeyd-

⁵¹ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека, 2001. maddə 18.

şərtlər üzrə ümumi rəy tərtib edir. Komitə son qərara gəlməkdən əvvəl dövlətlərlə “konstruktiv dialoq” məqsədi ilə onları Konvensiyanın müəyyən maddələrinin müzakirəsinə dəvət edir. Adətən, Komitənin yekun hesabatı pozitiv xarakterli olur, bu hesabatda Konvensiyanın müddəalarının tətbiqi sahəsində dövlətin fəaliyyətinin güclü tərəfləri göstərilir, lakin eyni zamanda, problemin başqa tərəfləri - dövlətin daha çox diqqət yetirməli olduğu və növbəti hesabatda nəzərdən keçirilməsi zəruri olan məqamlar göstərilir, həmçinin Konvensiyanın implementasiyası üzrə əməli tövsiyələr verilir.

Konvensiyada həmçinin müəyyən edilmişdir ki, Komitə ümumi xarakterli təkliflər və tövsiyələr irəli sürə bilər.⁵² Bu tövsiyələr və təkliflər dövlətlərdən alınmış hesabatlarla və bununla əlaqədar araşdırılmış informasiyalara əsaslanmalıdır. Başlanğıcda bu planın nəticələri zəif oldu, ona görə Komitə başqa analoji komitələrdən (insan hüquqları üzrə Komitə, irqi ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitə və s.) nümunə götürməyə və müvafiq iş proqramı tərtib edərək, Konvensiyanın ayrı-ayrı müddəalarını müntəzəm əsasda müzakirə etməyə qərar verdi. Belə yanaşma Konvensiyanın müddəalarının aydınlaşdırılmasına və şərhinə sanballı töhfələr verməlidir.

1993-cü il Vyana Bəyannaməsinin və Fəaliyyət Proqramının tövsiyələrinə əməl edilərək, 1999-cu ildə Konvensiyaya “Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması haqqında” Fakultativ protokol qəbul edilmişdir. Bu protokol Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitə tərəfindən fərdi şikayətləri qəbul və müzakirə etməyə imkan verir. Bu Protokola paralel olaraq, qadınlar onlara münasibətdə ayrı-seçkilik halları barədə şikayətlərini qadınların vəziyyəti üzrə BMT-nin Komissiyasına da göndərə bilərlər. Düzdür, Komissiya şikayətə

⁵² Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека, 2001. maddə 21.

əsasən müəyyən tədbirlər görə bilmir, lakin şikayətlərdə göstərilən informasiyadan qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin müxtəlif trendlərinin və modellərinin müzakirə edilməsi və öyrənilməsi tapşırılmış Komissiyanın məqsədləri üçün istifadə olunur. Bu informasiya yeni məqsədlərin və yeni siyasətin formalaşmasına kömək edə bilər. Çox ehtimal ki, ayrı-seçkiliyin qurbanlarının dövlətin hərəkətləri ilə barışmaqdan, belə imkandan istifadə etmək yaxşıdır. Komissiyaya qeyri-hökumət təşkilatlarından belə vəziyyətlər haqqında məlumatlar tez-tez daxil olur.

Protokol Komitəyə Konvensiyada ifadə edilmiş hüquqların iştirakçı dövlət ciddi və ya sistemativ tərəfindən pozulması ilə əlaqədar halları araşdırılmasını aparmaq imkanı verir.⁵³ İşgəncələrə qarşı Komitə kimi. Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitə də belə işlərin araşdırılması vaxtı iştirakçı dövlətlə əməkdaşlıq edir: iş üzrə bütün mövcud informasiya toplanmalı, istintaq hərəkətləri aparılmalı və müvafiq hesabat bütün məlumatlarla bərabər, təcili Komitəyə təqdim edilməlidir. İştirakçı dövlətin razılığı ilə, istintaq prosesi onun ərazisinə səfərlə müşayiət oluna bilər. Belə səfərlər məxfi olur və bütün hallarda bu dövlətin iştirakı ilə keçirilir. Araşdırma başa çatandan sonrakı altı ay ərzində iştirakçı dövlət Komitə tərəfindən araşdırmanın gedişində aşkar edilmiş problemlər üzrə şərhlər üçün davət edilir. Protokolu ratifikasiya edən dövlətlər yalnız fərdi şikayətlər sisteminin tətbiqinə razılaşaraq, Komitəyə Konvensiyanın sistemativ pozulması hallarını araşdırmaq imkanı verən müddəaları ratifikasiya etməmək imkanına malikdirlər. Komitə 2005-ci ildə birinci şikayətə baxdı (A-T v. Hungary).⁵⁴ O

⁵³ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001, с. 152, статья 8.

⁵⁴ A-T v Hungary. Communication 2/2003. Decision January 2005. <http://www.bayefsky.com/pdf/hungary_t5_cedaw_2_2003.pdf>. 25 yanvar 2009.

vaxtdan fərdi şikayətlər üzrə cəmi bir neçə rəy tərtib edilmişdir.

Fakultativ Protokolun 8-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, əgər Komitə Konvensiyada şərh edilmiş hüquqların iştirakçı dövlət tərəfindən ciddi və ya sistemativ pozulmasına dəlalət edən etibarlı məlumat alarsa, onda o bu dövlətdə belə pozuntu hallarının araşdırılmasına başlaya bilər. Komitə belə dövlətlə dialoqa başlaya və onun ərazisinə səfər təşkil edə bilər: birinci belə araşdırma 2004-cü ildə Meksikada keçirilmişdi.

Uşaq hüquqları üzrə Komitə. BMT-nin ən məşhur təşəbbüslərindən biri onun uşaqlar barəsində işi idi. Uşaq hüquqları üzrə Komitə özünün ilk iclasını 1991-ci ildə keçirmişdir. 1989-cu ildə qəbul edilmiş “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyaya uyğun olaraq dövlətlərdən ilk hesabatlar alındıqdan sonra, 1993-cü ildə dövlətlərin öz öhdəliklərini yerinə yetirməsinin monitorinqi keçirilmişdir. Konvensiyanın 43-cü maddəsinə əsasən, Uşaq Hüquqları üzrə Komitə yaradılır. Bu Komitə “yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik olan və ... Konvensiyanın əhatə edilən sahəsində sərəştəri mütəxəssislər kimi tanınmış on ekspertdən” ibarətdir.⁵⁵ Komitə üzvləri hər iki ildə bir dəfə tərkibin yarısı rotasiya edilmək şərti ilə dörd il müddətinə seçilir. Komitə ildə bir dəfə toplaşmalıdır, lakin Konvensiyanın praktik olaraq hamılıqla ratifikasiya edilməsini (193 iştirakçı dövlət, o cümlədən BMT-nin bütün üzvləri Konvensiyanı ratifikasiya etmişlər, yalnız ABŞ və Somali Konvensiyanı imzalamış, lakin onu ratifikasiya etməmişlər) nəzərə alaraq, Komitə illik iclasların miqdarını artırmışdı. Bu qərar BMT-nin Baş Assambleyası ilə razılaşdırılmışdır və beləliklə, Komitə ildə üç dəfə üç həftəlik sessiyalara toplaşır.

“Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiya əsasən hesabatlar sistemi yolu ilə implementasiya edilir. İştirakçı dövlətlər hər beş

⁵⁵ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001, с. 157.

ildə bir dəfə öz hesabatlarını Komitənin müzakirəsinə təqdim etməyi öhdəyə götürürlər.⁵⁶ Belə hesabatlarda Komitəni müvafiq səviyyəli biliklərlə təmin etmək üçün kifayət qədər informasiya olmalıdır ki, Komitənin müəyyən ölkədə Konvensiyanın tətbiqini tam anlaması təmin edilsin. Yekun rəy tərtib edilərkən, hüquqların reallaşdırılması üçün, uşağın maraqlarının ən yaxşı təmin edilməsi və ayrı-seçkiliyə qadağa prinsipi nəzərə alınmalıdır.⁵⁷ Yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz başqa hesabat sistemlərindən fərqli olaraq, Uşaq hüquqları üzrə Komitə sistemi dövlətlərin üzərinə, öz yurisdiksiyaları daxilində öz hesabatlarını dərc etmək və bu qayda ilə Komitənin rəylərini yaymaq öhdəliyi qoyur. Komitə konsolidasiyalı yanaşma yolunu seçmişdir – o özünə uşaq hüquqlarının monitorinqi və reallaşdırılması üzrə inkişaf etməkdə olan milli sistemlərlə birgə işləyən orqan kimi baxır. Vyana Bəyannaməsində və Fəaliyyət Proqramında bildirilir ki, Uşaq hüquqları üzrə Komitə tərəfindən qəbul edilmiş “hərtərəfli milli yanaşma” hər vasitə ilə təşviq edilməlidir.

Konvensiyada təsbit olunmuş hüquqlar çox müxtəlif olduğuna görə, Komitə BMT sistemində unikal mövqə tutur. O, insanın bir sıra mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarını, Yer kürəsi əhalisinin məhdud sektoru bəzində olsa da, çox effektiv şəkildə tətbiq edir. Konvensiyanın müstəsna ümumiliyini nəzərə alaraq, belə yanaşma Komitə üçün imtiyazlı mövqə yaradır. Dövlətlərin hesabatlarının sessiyalara qədər keçirilən yığıncaqlar ərzində Komitə tərəfindən həmin dövlətlər haqqında qeyri-hökumət təşkilatlarından və ixtisaslaşdırılmış agentliklərdən alınan əlavə məlumatla birlikdə müzakirəsi, Komitəyə BMT-nin üzvü olan istənilən dövlətdə insan hüquqları ilə bağlı vəziyyəti tam və dəqiq təsvir etmək imkanı verir.

⁵⁶ Bax: yənə orada, maddə 44.

⁵⁷ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001. maddə 2 və 3.

Bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi üzrə Komitə. 1990-cı ildə BMT-nin Baş Assambleyası “Bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi Haqqında” Beynəlxalq Konvensiya qəbul etmişdir. Konvensiya 2003-cü il iyulun 1-də qüvvəyə minmiş və indiyə qədər artıq otuz beş iştirakçı dövlət tərəfindən ratifikasiya edilmişdir. Konvensiyanın 72-ci maddəsinə əsasən, on nəfər ekspertin daxil olduğu (lakin ratifikasiyaların sayı qırx birə çatarsa, bu ekspertlərin sayını otuz nəfərə qədər artırmaq şərti ilə) bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi üzrə Komitə yaradılır.⁵⁸ İlk iclasını 2004-cü ilin martında keçirmiş Komitə dövlətlərin, öz yurisdiksiyaları həddində, Konvensiyada göstərilmiş hüquqların implementasiyası haqqında hesabatlarını qəbul və müzakirə edir. İlk hesabatlar 2004-cü ilin iyul ayına qədər təqdim edilməli idi, bundan sonra dövlətlər hər beş ildə bir dəfə hesabat təqdim etməlidirlər (maddə 73).⁵⁹ Dövlət şikayətlərinin və fərdi şikayətlərin fakultativ sistemi Konvensiyanın 76-cı və 77-ci maddələri ilə müəyyən edilir, lakin bu fakultativ sistem yalnız dövlətlərdən on zəruri bəyannamə (ərizə) daxil olandan sonra fəaliyyət göstərəcəkdir.⁶⁰ 2001-ci ildə İrçiliyə qarşı Ümumdünya Konfransının tərtib etdiyi Fəaliyyət Proqramı dövlətləri əməkçi miqrantların müdafiəsi üçün qanunverici təşəbbüsü göstərməyə çağırır, buna baxmayaraq, Konvensiyanın ratifikasiya edilməsi prosesi çox ləng gedir. Komitə əməkçi miqrantların probleminə necə təsir göstərəcək, - bunu yalnız zaman göstərəcək.

Haqiqətin müəyyən edilməsi üzrə komissiyalar. BMT hərcəmərlik və qarışıqlıq dövrünü yenidən yaşamış ölkələrdə bir neçə dəfə haqiqətin müəyyən edilməsi üzrə Komissiyalar

⁵⁸ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001. с. 185.

⁵⁹ Bax: yənə orada, maddə 73.

⁶⁰ Bax: yənə orada.

yaratmalı olmuşdur. Belə komissiyalardan ən yüksək səviyyəli və uzun müddət fəaliyyət göstərən Cənubi Afrikada həqiqətin müəyyən edilməsi üzrə Komissiyadır. Adətən BMT həqiqətin müəyyən edilməsi üzrə altı aydan ilə qədər işləyən komissiyaları maliyyələşdirir. Belə komissiyaların hədəfi döyüş əməliyyatları dayandırılandan sonra yaranmış açıq, barışdırıcı şəraitdə faktların müəyyən edilməsidir. Həqiqətin müəyyən edilməsi üzrə komissiyalar müxtəlif himayələr altında, müxtəlif mandatlarla və müxtəlif metodologiyalarla işləyə bilər. BMT-də faktların axtarışının belə ekstremal forması bu və ya digər regionda insan hüquqlarının ciddi və sistemik pozulmaları üçün məsuliyyətli fərdlərin müəyyən edilməsi üçün istifadə olunur. Bu vəziyyətdə əsas qayğı şahidlərin müdafiəsidir. Ruanda üzrə *ad hoc* Beynəlxalq cinayət tribunalının yaradılmasından əvvəl başlanmış faktların axtarışı üzrə missiyanın hədəfi sonrakı məhkəmə araşdırması idi. Başqa missiyalar, məsələn El Salvador da həqiqətin müəyyən edilməsi üzrə Komissiya uzun müddət (on iki ili) zorakılıq və qarışıqlıq hökm sürən regionda "müzakirələrə xitam verilməsinə" çalışırdı. İnsanlar keçmişini anlamaq, sonra isə "təmiz vərəqdən başlayaraq" gələcəyə doğru irəliləmək istəyirdilər. Amerika qitələrində faktların aşkar edilməsi və həqiqətin müəyyən edilməsi üzrə başqa belə missiyalar Amerika Dövlətləri Təşkilatı tərəfindən cəlb edilmişdi. Qvatemala, Çili və Haiti dövlətlərinin ərazisində sülh bərqərar olandan sonra həmin dövlətlərin ərazilərində faktların aşkar edilməsi üzrə belə missiyalar fəaliyyət göstərirdi.

Ümumi mənada, həqiqətin müəyyən edilməsi üzrə Komissiyaların hədəfi faktların aşkar edilməsidir. Onlar nadir hallarda cinayət yurisdiksiyasına malik olur, lakin cinayət məsuliyyəti aşkar edilmiş faktlar əsasında yarana bilər və başqa orqanlar müvafiq hüquqi hərəkətlərə araşdırmanın sonrakı mərhələlərində başlaya bilər. Syerra-Leonedə həqiqətin müəyyən edilməsi və barışıq üzrə Komissiyanın fəaliyyəti,

əsasən Vətəndaş Müharibəsi dövründə insanların keçirdiyi iztirablar üzərində fokuslanmışdır. Ondan fərqli olaraq, Xüsusi məhkəmənin yurisdiksiyası müharibə dövründə insanlığa qarşı törədilmiş cinayətlərə görə cəza təyin etməkdir.

1.9. Son şərhlər

İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq sənədlərin implementasiyası ilə bağlı problemləri aşağıda daha ətraflı nəzərdən keçirəcəyik. Əgər yalnız BMT-yə diqqət yetirsək, bu strukturun əsas problemi onun təşkilinin *ad hoc* təbiətidir. Tez-tez elə olur ki, BMT-nin müxtəlif Komitələri eyni dövlətlərin hesabatlarını eyni zamanda qəbul edir. Digər tərəfdən, müvafiq beynəlxalq sənədləri vaxtında ratifikasiya etməmiş dövlətlər sonradan *en masse* belə sənədlərə qoşulurlar. Belə vəziyyət fəvqəladə çətinliklərə səbəb ola bilər. Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun inkişaf etdiyi dövrdə, beynəlxalq sənədlərdə təsbit edilmiş normaların kodifikasiyası yolu ilə BMT-nin çoxsaylı ikinci dərəcəli və köməkçi orqanları yaradılmışdır. Bu fakt nizamsızlığa səbəb ola bilər (həzən belə də olur). Məsələn, yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz bəzi müqavilə orqanlarının yurisdiksiyaları kəşifir.

Ümumi maraq və qayğı mövzusu olan məsələləri müzakirə etmək üçün müxtəlif müqavilə orqanlarının sədrlərinin müntəzəm görüşləri son yenilikdir. Ola bilsin ki, belə yığıncaqlar, beynəlxalq insan hüquqları hüququnun implementasiyası ilə bağlı ümumi problemlərinə daha çox konsolidasiyalı yanaşmaya yol açacaqlar.

BMT-nin xüsusi təşkilatları belə prosesdə böyük rol oynaya və ona daha çox inteqrasiya oluna bilərdilər. Bu təşkilatlara çox vaxt tapşırırlar ki, dövrü hesabatlar Komitələr tərəfindən müzakirə edilənə qədər Komitələrə şifahi informasiya təqdim etsinlər. Bəzi hallarda belə informasiya Komitənin səmərəli fəaliyyəti üçün çox faydalı olur. Xüsusi orqan bu və ya digər dövlətdə insan hüquqlarının vəziyyəti haqqında "yerində" müəyyən

informasiya verə biləcəyi hallarda bu fikir xüsusilə doğrudur. Lakin maliyyə məhdudiyyətlərini nəzərə alsaq, işin belə təşkil edilməsi praktik olaraq qeyri-realdır. Bununla belə, Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitə konsolidasiyalı yanaşmaya meyl edir. Onun nümayəndələri Qadınların vəziyyəti üzrə Komissiyanın yığıncaqlarında iclas edirlər. Tanınmış qeyri-hökumət təşkilatlarının hesabatlarından daha dəqiq istifadə edilərsə, BMT-nin insan hüquqları ilə məşğul olan orqanlarına müxtəlif vəziyyətlər haqqında lazımlı məlumatlar təqdim etməklə, həmin orqanları da lazımlı informasiya ilə təchiz etmək olardı.

Bütün bunlara baxmayaraq, maliyyə məhdudiyyətləri və BMT-nin işçilərinin sayının nisbətən az olması amilləri çox vaxt nəzərə alınmır, bu isə həmin beynəlxalq təşkilatın imicinə çox güclü təsir göstərir. BMT-nin ciddi maliyyə problemləri bəzən onun sistemini əslində müvəqqəti, Komitələrin üzvlərinin və BMT-nin üzvü olan dövlətlərin xoş niyyətindən asılı olan bir sistemə çevirir. Personal məsələsi ikinci problemdir – BMT-nin Katibliyinin insan hüquqları ilə məşğul olan müxtəlif orqanlar üçün əlyətərlilik dərəcəsi olduqca aşağı, özəl sektorda, bəzən isə hətta dövlət sektorunda da ölçülərinə görə təşkilatla müqayisədə xeyli aşağıdır. Şübhəsiz, bu sistemin ümumiyyətlə birtəhər işləməsi orada işləyənlərin xidmətidir.

2-ci fəsil. Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun regional implementasiya və tətbiq sistemləri

İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə beynəlxalq sistemlər mütləq və səhvsiz sistemlər deyildir. Tez-tez baş verən insan hüquqlarının pozulması hallarının çoxu beynəlxalq səviyyədə pislənilmir. Bundan başqa, beynəlxalq ictimaiyyətin BMT-yə və (və ya) dövrü hesabatlar ilkin təqdim etməyən dövlətlər barəsində tədbirlər görmək imkanları məhdudlaşdırılmışdır (həmin hesabatlar işin bu hissəsində daha əvvəl nəzərdən keçirilmişdir). BMT-nin üzvü olan dövlətlərin sayı çox olduğuna görə, müəyyən güzəştlərə getmək lazım olur: bugünkü dünyanın plüralistik təbiəti, həmçinin bütün insanların və bütün xalqların insan hüquqlarının hər hansı ayrı-seçkiliyə yol verilmədən, sərbəst reallaşdırılması kimi fundamental zərurətə uyğun olaraq, qabaqcadan müəyyən edir ki, mədəniyyətlər arasında fərqlərin nəinki sıxışdırılmaması, hətta bunun təşviq edilməsi zəruridir. Nəticədə, bir-birinə zidd olan dini və mədəni normalar qarşılaşdıqda daha çox detallaşdırılmış hüquqların miqdarı və məzmunu barədə konsensus əldə edilməsi ilə bağlı çətinliklər praktiki olaraq labüddür. Artıq qeyd edildiyi kimi, “etnik baxımdan müxtəliflik olan cəmiyyətdə belə hüquqların [insan hüquqlarının] verilməsi, etnik baxımdan yekcins cəmiyyətdə olduğunda daha mürəkkəb məsələdir”.⁶¹ Bundan başqa, hüquqların tətbiqi və implementasiyası mexanizminin gücləndirilməsi, beynəlxalq hüququn özünün (konsensual) mahiyyəti üçün bir növ sınaq olacaqdır. BMT tərəfindən inkişaf etdirilən insan hüquqları sistemində insan hüquqlarının regional sistemləri nəzərə alınmırdı. BMT-nin Nizamnaməsinin VIII fəslində regional sistemlərin inkişafı məsələsinə yalnız sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanması təminatı nöqtəyi-

⁶¹ Walker S. and Poe S. C. Does Cultural Diversity Affect Countries' Respect for Human Rights? - Human Rights Quarterly, 2002. №24(1). c. 263.

nəzərindən baxılır (belə regional təşəbbüslərin birincisi Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatıdır). İnsan hüquqlarının ilk regional təzahürləri Avropa Şurasının himayəsi altında Avropada başlandı, hərçənd BMT belə hərəkətlərə müəyyən mənada şübhə və inamsızlıqla yanaşırdı. Avropa insan hüquqları sahəsində icrası hüquqi baxımdan məcburi olan vahid sənədi İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilməsindən təxminən iki il sonra. Beynəlxalq Paktların qəbul edilməsindən on beş il əvvəl qəbul etmişdir. 1977-ci ildə Baş Assambleya regional hüquqların xeyirini açıq tanıdı. Bu, çox güman ki, Baş Assambleyanı bir qədər narahat edən bir məqamla bağlı idi: insan hüquqlarının tətbiq edilmək üçün daha çox uyğunlaşdırılmış və deməli, daha effektiv regional sistemləri insan hüquqlarının ümumiliyinə xələl gətirə bilərdi. BMT-nin Baş Assambleyası özünün 32/127 sayılı Qətnaməsində bütün dövlətləri insan hüquqlarının müdafiəsi və inkişaf etdirilməsi üçün regional mexanizmlər yaradılması ideyasını müzakirə etməyə çağırırdı, lakin bu çağırışa heç də bütün regionlar cavab vermədi.

İşin bu bölməsinin sonrakı hissəsində bu gün dünyada mövcud olan əsas regional təşkilatlar nəzərdən keçiriləcək, həmin təşkilatların insan hüquqları və belə hüquqların tətbiqi mexanizmləri haqqında sənədlərinə xüsusi diqqət yetiriləcəkdir. Ancaq, əvvəlcə lazımlı kontekstin yaradılması üçün regional sistemlərin və onların üstünlüklərinin qısa icmalı təqdim ediləcəkdir.

2.1. Regional sistemlərin üstünlükləri

İnsan hüquqlarının regional sistemlərinin inkişafının bir sıra üstünlüklərə malik olması şübhəsizdir. Bu prosesə dövlətlərin az bir qismi cəlb ediləcək, deməli, həm sənədlərin mətnləri, həm də monitorinq və tətbiq mexanizmləri barədə siyasi konsensusa nail olmaq daha asanlıqla mümkün olacaqdır. Bundan əlavə,

regionların çoxunun mədəniyyət, dil və ənənələr baxımından nisbətən homogen (yekcins) olması da aşkar üstünlükdür. Buna baxmayaraq, bütün regional sistemlərin beynəlxalq hüquq əsasında yaradılması fakt olaraq qalır. Onlar "Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında" Vyana Konvensiyasına⁶² uyğun olaraq tətbiq və şərh edilə bilən beynəlxalq sazişlər əsasında yaradılır və yalnız dövlətlərarası konsensus əsasında fəaliyyət göstərirlər. Müvafiq olaraq regional sistemlər beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq fəaliyyət göstərir və onların qarşılaşdığı problemlər beynəlxalq sistemin qarşılaşdığı problemlərlə eynidir: məsələn, beynəlxalq insan hüquqları hüququnun tətbiqi ilə bağlı problemlər.

Sənədlərin mətnlərinin hazırlanması və qəbul edilməsi.

Regional sənədlərin hazırlanması onların beynəlxalq analoqlarının hazırlanmasından asandır. Regional sənədlərin hazırlanması üçün daha az sayda dövlətlər siyasi konsensusa gəlməlidir, lakin bu nəzəriyyəni tənqid edənlər bəzən haqlı olur – İnsan Hüquqları haqqında Beynəlxalq Bill yaradılan vaxt BMT-nin üzvlərinin sayı indikindən xeyli az olsa da, həmin sənədin mətnləri barədə razılığa gəlmək indikindən nə sürətli idi, nə də asan. Regionların çoxunun ortaq dil, din və mədəni ənənələrə malik olması mətnlərin hazırlanması prosesinə imkan yaradır: Afrika Xartiyasının hədəfi insanların və xalqların hüquqlarının unikal Afrika konsepsiyasını ehtiva etməkdir; Ərəb Dövlətləri Liqası və Müstəqil Dövlətlər Birliyi – müştərək irs əsasında yaradılmış regional sistemlərdir. Məxsusi insan hüquqları sistemlərinə malik olan əsas regionlar nisbətən homogenidirlər. Bu homogenliyin dərəcəsi belə regionlardakı dövlətlərin siyasi və mədəni tarixlərinin geniş mənada oxşar (əksər hallarda çox oxşar) olması ilə müəyyən edilir.

Tədqiqatlar göstərir ki, regional sistemlərin sənədlərinin

⁶² Венская Конвенция «О праве международных договоров». ООН. 1969. <<http://www.pavlodar.com/zakon/index.html?dok=03171>>, 25 yanvar 2009.

son mətnləri adətən tətbiq və yayılma üçün daha əlverişli olur. İşlərin belə durumu daha çox inkişaf etmiş infrastruktur və BMT sistemi ilə müqayisədə daha yığcam sistem yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu mənada, Avropa ən uğurlu region olmuşdur.

Əlverişlilik. Regional sistemlər, təyininə görə, daha əlverişli olur. Amerikalılar üçün Vaşinqtona (İnsan hüquqları üzrə Amerikaarası komissiyaya) və ya San Xoseyə (İnsan hüquqları üzrə Amerikaarası məhkəməyə), yaxud afrikalılar üçün afrika dövlətinə gəlmək (Afrika Komissiyasının Katibliyi Banjuledə (Qambiya) yerləşir, lakin Komissiyanın görüşləri bütün region üzrə rotasiyaya məruz qalır), BMT-nin Cenevrədə keçirilən tədbirlərində iştirak etməkdən daha ucuz və daha asan başa gəlir. Aşkardır ki, avropalılar üstünlüyə malikdirlər, çünki onların regionu həm Avropa Şurasının, həm də BMT-nin mexanizmlərini ehtiva edir.

Coğrafi əlverişlilik mühüm amildir. Amerika qitələrində İnternet inqilabının faydası Komissiyaya şikayətlərin İnternet vasitəsilə verməsi proseduru yaradılmasına uyğunlaşdırılmışdır (təbii ki, belə prosedurlar müvafiq texnoloji infrastrukturun mövcud olmasını nəzərdə tutur). Afrikada nəqliyyat infrastrukturunu ilə bağlı problemlər bəzən regionda rotasiya yığıncaqlarından əldə edilən səmərəni üstələyir. Digər tərəfdən, afrikalıların əksəriyyəti Komissiyanın o qədər də uzaqda yerləşməyən şəhərdə və ya dövlətdə keçirilən ictimai sessiyalarında iştirak etmək imkanına malikdir. Belə yanaşma unikaldır və prinsip etibarilə, coğrafi əlverişliliyin mahiyyətini əhatə edir.

Linqvistik əlverişlilik daha bir potensial səmərədir. Regional sistemlərin əksəriyyəti öz sənədlərinin mətnlərini öz regionlarının bütün əsas dillərində dərc edir, bəzən də kommunikaləri öz regionlarının bütün əsas dillərində qəbul edirlər. Müqayisə üçün, BMT-də rəsmi dillərin müxtəlifliyinə daha çox məhdudiyət qoyulmuşdur, hərçənd, artıq qeyd edildiyi kimi, İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi

dünyanın müxtəlif dillərinə ən çox tərcümə edilmiş beynəlxalq sənəddir. Dövlətlərə zidd olaraq, həm milli, həm də regional və beynəlxalq səviyyələrdə, öz hüquqlarını tətbiq etmək arzusunda olan fərdlər üçün, sənədlərin, qərarların və ya bəyanatların linqvistik əlverişliliyi tamamilə zəruridir. Bütün bunlara baxmayaraq, elmi dairələrdə tez-tez belə bir fikir səslənir ki, belə sənədlərin müvafiq dildə yayılması o qədər də böyük problem deyil, əsas problem həmin sənədlərin yayılmasıdır (ümumi mənada).

Regionda olan dövlətlər haqqında daha dərin biliklər daha uğurlu implementasiya sistemi yaradılmasında kömək edir. Çox ehtimal ki, dövlətlər bütövlükdə beynəlxalq ictimaiyyətin şərtləri ilə müqayisədə region üzrə öz həmkarlarının şərtlərini daha böyük həvəslə qəbul edəcəklər, lakin belə diplomatiya çox vaxt ikitərəfli silaha çevrilə bilər, çünki diplomatik ehtiyacların bu cür ifrat dərəcədə təmin olunması Afrika sisteminin effektivliyini praktik olaraq heçə endirmişdir. Bütövlükdə, dövlətlərin hesabatlarını və onlara qarşı şikayətləri regional səviyyədə araşdıran üzvləri komissiyaların və hakimlər regionun problemləri ilə, həmçinin bu və ya digər dövlətin üzlaşdığı iqtisadi və siyasi məhdudiyətlərlə daha artıq dərəcədə tanışdırlar. BMT Komitələrinin üzvləri təcrübəli və ixtisaslaşdırılmış peşəkarlardır, lakin Komitələrin üzvlərinin sayı ilə BMT-nin üzvü olan dövlətlərin sayı arasında nisbət (fərq mənasında) o qədər böyükdür ki, istənilən peşəkarlığı üstələyir. Müvafiq olaraq, Komitələr bu və ya digər hallarda ixtisaslaşdırılmış “yerli” fikir və biliklərin çatışmaması ilə üzlaşa bilərlər.

Tətbiq edilmək qabiliyyəti. Regional sistemlərə hüququ tətbiq etmək onu beynəlxalq sistemlərə tətbiq etməkdən asandır. Çox vaxt aktiv siyasi iradə regional sənədlərin qəbuluna imkan yaradır. çünki beynəlxalq təşəbbüslərdən fərqli olaraq regional sənədlər əksər hallarda region üçün öləri maraq doğurur. Əgər təzyiq göstərən uzaq regionlardan olan dövlətlər deyil, qonşu

dövlətlərdirsə, bu halda diplomatik səylər daha böyük səmərə verir. Müvafiq olaraq, regional orqanların qərarlarının implementasiyasına həmişə daha çox stimül olacaq. Regional sanksiyalar çox real təhlükə ola bilər, hərçənd, bu tamamilə təbiidir və beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq başqa suallar doğurur. İdeal dünyada (yəqin ki, bu, bizim yaşadığımız dünya deyil) regional sistemlər bir birini dəstəkləməli və beləliklə, problematik və çətin məsələlərin həlli daha çox gözlənilən olmalıdır.

Əlbəttə, dövlətlərin dövlətlərarası şikayətlərini regional səviyyədə beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq müzakirəyə təqdim etmək arzusu yalnız azalmışdır. İrlandiya regional məhkəməyə şikayəti təqdim etmiş ilk dövlət idi. O, 1978-ci ildə Böyük Britaniyaya qarşı şikayətini müzakirə olunmaq üçün regional məhkəməyə təqdim etmişdir.

2.2. Əsas regional sistemlər

Dünyada hazırda insan hüquqlarının müdafiəni və irəliləyişini hədəfləyən üç sabitləşmiş regional sistem var: Avropa Şurası, Amerika Dövlətləri Təşkilatı və Afrika Birliyi Təşkilatı / (2001-ci ildən) Afrika İttifaqı. Avropa Şurasının sistemi ən köhnə və işlənmiş malikdir, fərdi şikayətlərə baxılması üçün münasib məhkəmə mexanizmi ilə. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsində dövlətlərarası və fərdi şikayətlərin müzakirəsinin prosedurları daha fakultativ olmayanlar. Bütövlükdə bu məhkəmə özünü öz qərarlarının implementasiyasında müvəffəqiyyətin yüksək səviyyədə olduğu effektiv məhkəmə orqanı kimi göstərmişdir. Fərdlər barəsində məcburi yurisdiksiyanın mövcud olduğuna görə, bu məhkəmə fərdi hüquqların həm regional, həm də beynəlxalq hüquqla tanınmasının məntiqi davamıdır. Bu məhkəmə həm də beynəlxalq hüququn orqanizmidir və özünün nəzarətçi rolunu daim bəyan edir, bu isə o deməkdir ki, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının implementasiyası üçün əsas məsuliyyət

dövlətlərin üzərində qalır. İnsan hüquqlarının implementasiyası və tətbiqi üzrə Avropa sistemini aşağıda nəzərdən keçirəcəyik.

Amerika qitələrində başqa regional təşkilat – Amerika Dövlətləri Təşkilatıdır – mötəbər tarixə malikdir. Bu təşkilatın insan hüquqları sistemi avropa sistemi qədər inkişaf etməmişdir, lakin bu regionda nisbətən yaxın vaxtlara qədər davam etmiş siyasi qarışıqlığı nəzərə alsaq, onun uğurlarını görkəmli nailiyyətlər hesab etmək olar. Demokratiyanın irəliləyişi və dəstəklənməsi bu təşkilatın regionda fəaliyyətinin prioriteti və şübhəsiz, onun müvəffəqiyyəti olmuşdur. Fövqəladə hallar bu regionda adi vəziyyət idi, çünki siyasi və iqtisadi sabitliklə bağlı ciddi problemlər nəticəsində insan hüquqlarının əhəmiyyətini tez-tez unudurdular. Bu təşkilatın komissiyası uzun illər ərzində regionda insan hüquqlarının ciddi və sistemik pozulması ilə bağlı çoxsaylı faktları sənədləşdirmiş, sonra isə dövlətləri bu vəziyyətin islah edilməsi ilə məşğul olmağa məcbur etmək məqsədi ilə onlara təzyiqin göstərmək üçün bu informasiyadan istifadə etmişdir. Təşkilat fərdi şikayətləri özünün əsas qayğı obyektini hesab etmirdi, buna görə də onun statusu lap əvvəldən, insanın hüquq və azadlıqlarının ciddi və sistemik pozulmalarının sübut edilməsi ilə məhdudlaşdırılmışdı. Ancaq Amerikaarası məhkəmənin təsis edilməsi Komissiyaın işini daha da irəli çəkərək, fərdi şikayətlərin müzakirəsi üçün məhkəmə forumu yaratmış oldu. Tədqiqatımızın bu hissəsində həmin regional sistemi daha ətraflı nəzərdən keçirəcəyik.

İnkişaf etmiş regional sistemlər arasında ən gənci Afrika regional sistemidir. İstibdad rejimlərinin yeni tarixi, insan hüquqlarının ciddi və sistemik pozulmaları baxımından, Afrika hətta amerika qitələrindən də zəngindir. Belə amansız və qeyri-demokratik mənbələrə zidd olaraq insan hüquqları sahəsində həmrəyliyə nail olmaq üçün bütün cəhdlər uğursuz olmuşdur. Lakin hər halda, Afrika sistemi insan hüquqlarının müdafiəsi üçün uzlaşdırılmış regional sistemi müvəffəqiyyətlə inkişaf

etdirə bildi. Afrika İttifaqı tərəfindən təsis edilmiş Komissiya qeyri-hökumət təşkilatları vasitəsilə fəaliyyət göstərən başqa regional sistemlərlə müqayisədə daha çox sayda şikayətə baxmışdır. Afrika Komissiyasına göndərilən kommunikelər çox vaxt insan hüquqlarının ciddi pozulmaları ilə bağlı olur. Avropa məhkəməsi tərəfindən tez-tez çıxarılan şəxsi həyata hüquq haqqında qərarlardan fərqli olaraq, Afrika Komissiyası işgəncələr və yaşamaq hüququ haqqında qərarlar çıxarmalı olur. Bütün bunlara baxmayaraq, Afrika Komissiyasının mövcud olduğu müddəti nəzərə alaraq deyə bilərik ki, Afrika sistemi insan hüquqlarının müxtəlif problemlərinə ictimaiyyətin diqqətinin cəlb edilməsində müvəffəqiyyət qazanmış və insan hüquqlarına aid xüsusi materiallardan ibarət sanballı bir toplu hazırlamışdır. Biz bu araşdırmanın sonrakı hissəsində Afrika sistemini daha ətraflı nəzərdən keçirəcəyik.

2.3. Başqa regional təşəbbüslər

Avropa Şurası, Amerika Dövlətləri Təşkilatı və Afrika İttifaqı insan hüquqlarının müdafiəsi və təşviqi üzrə yeganə effektiv regional sistemlərdir. Lakin dövlətlərin başqa regional, transmilli və bloklara qoşulmayan qruplaşmaları da hörmət etməyi öhdəsinə götürdükləri hüquqların təsbit olunduğu sənədlər qəbul etməklə, insanın ümumi hüquqlarına sadıq olduqlarını nümayiş etdirməyə qərar vermişlər. Hələlik belə sənədlərdən heç biri səmərəli implementasiya mexanizmi ilə dəstəklənmir.

Ərəb Dövlətləri Liqası. 1945-ci ilin martında yaradılmış bu *inter alia* təşkilatın məqsədi üzv dövlətlər tərəfindən bağlanmış sazişlərin icrasına nəzarət etmək, onların arasında münasibətləri daha da möhkəmlətmək və ümumiyyətlə, ərəb dövlətlərinin işlərinə və mənafeələrinə nəzarət etməkdir (Ərəb Dövlətləri Liqasının təsis edilməsi haqqında İsgəndəriyyə protokolu 1-

ci maddəsi).⁶³ Ərəb Dövlətləri Liqası təsis edilərkən bu quruma yalnız yeddi təsisçi ölkə (İordaniya, Səudiyyə Ərəbistanı, Suriya, İraq, Livan, Misir və Yəmən) daxil olduğu halda, indi Liqa üzvlərinin sayı, Yaxın Şərqdə və Şimali Afrikada praktik olaraq bütün ərəb dövlətləri daxil olmaqla, iyirmi ikiyə çatmışdır. Ərəb Dövlətləri Liqasının üzvü olan dövlətlərin hökumətləri 1994-cü ildə İnsan Hüquqlarının Ərəb Xartiyasını qəbul etdilər, lakin bu Xartiya qəbul ediləndən sonra heç bir dövlət onu ratifikasiya etməmişdir. Xartiyanın məqsədi insan hüquqlarını elə formada artıqıya etməkdən ibarətdir ki, onlar üzv dövlətlərin əksəriyyəti üçün ümumi, Tanrı tərəfindən bəxş olunmuş hesab edilən islam Şəriətinin tarixi normalarını və başqa dini normaları əks etdirlərsinlər. Bu Xartiya "İslamda insan hüquqları haqqında" Qahirə Bəyannaməsində tanınan prinsipləri bir daha təsdiq etdi. Afrika Xartiyasında olduğu kimi, bu sənəddə də əsas diqqət xarici işğalın və müstəmləkəçiliyin pislənməsinə, yəni ərəb dövlətlərinin çoxunu əhatə edən problemlərə yönəldilir.

Ərəb Xartiyası insan hüquqlarının müdafiəsi mexanizmi kimi tamamilə uğursuz olduğunu göstərdi (çünki o heç bir ratifikasiya cəlb edə bilmədi). Bu səbəbdən, həmin Xartiyanın modernləşdirilməsinə dair danışıqlar başlandı. Xartiyanın yenidən baxılmış versiyası 2004-cü ilin mayında Ərəb Dövlətlərinin Sammitində qəbul edilmiş və artıq bəzi dövlətlər tərəfindən ratifikasiya edilmişdir. Bu versiya 2008-ci il martın 15-də qüvvəyə minmişdir. Hazırda Xartiya mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları, həmçinin əlilliyi olan və ya əmək qabiliyyəti məhdudlaşdırılmış şəxslərin müdafiəsini ehtiva edir (yəni müasir beynəlxalq insan hüquqları hüququnu əks etdirir).⁶⁴ Bu sənədin bir sıra müddəaları insan hüquqları üzrə

⁶³ Александрийский протокол. ЛАГ. 1945.

<<http://www.mideastweb.org/alexandria.htm>>, 25 yanvar 2009.

⁶⁴ Арабская хартия прав человека. ЛАГ. 1994. статья 40.

<<http://www1.umn.edu/humanrts/instreet/loas2005.html>>, 25 yanvar 2009.

əsas beynəlxalq sənədləri əks etdirir, lakin bəzi alimlər müəyyən maddi hüquqların frazeologiyası haqqında bir qədər şübhəli fikirlər ifadə etmişlər.⁶⁵ Düzdür, başqa sistemlərdən fərqli olaraq, bu Xartiya fərdi şikayətlərin müzakirəsi üçün heç bir mexanizm müəyyən etməmişdir, lakin hər halda monitoring sistemini təsis etmişdir: Xartiyanın 45-ci maddəsində müəyyən edilmiş qaydaya görə, İnsan Hüquqları üzrə Ərəb Komitəsi dövlətlərin hesabatlarını almalı və onlara baxmalıdır. Xartiya ratifikasiya edildəndən bir il sonra ilkin hesabatlar, sonrakı dövrdə isə hər üç ildə bir dəfə növbəti hesabatlar təqdim edilir və beləliklə, dəqiq monitoring mexanizmi üçün potensial təmin olunur. (Qeyd etmək lazımdır ki, bu mexanizm artıq fəaliyyətə başlamışdır). Rişmavi hesab edir ki, Xartiya “regionda müdafiənin və irəliləyişin [insan hüquqlarının] gələcək inkişafında ən yaxşı imkan”dır.⁶⁷ Ərəb Xartiyanın öz məqsədinə nail olub-olmayacağını zaman göstərəcək. Bu sənədin göstərdiyi təsiri qiymətləndirmək mümkün olması üçün əvvəlcə onun mexanizmi, prinsip etibarilə, istənilən yeni sistem kimi, təşəkkül dövrü keçməlidir.

Müstəqil Dövlətlər Birliyi. 1991-ci ilin dekabr ayında Sovet İttifaqı dağılından sonra, yeni müstəqil dövlətlər Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) yaradılması haqda razılığa gəldilər. Hazırda sabiq sovet respublikalarından on biri bu Birliyə daxildir. MDB-nin insan hüquqlarının implementasiyası mexanizminin inkişafına tərəf siyasi impulsu Avropa Şurasına üzvlük cəhdi ilə Avropa Birliyinə (Avropa İttifaqına) üzvlük cəhdinin qarışığıdır. Buna müvafiq olaraq, 1995-ci ildə MDB “İnsan hüquqları və əsas azadlıqlar haqqında” Konvensiyanı

⁶⁵ Bax: məsələn, Rishmawi M. The Revised Arab Charter on Human Rights: A Step Forward? – Human Rights Law Review. 2005. №5. ss. 361-366.

⁶⁶ Арабская хартия прав человека. ЛАГ, 1994, статья 48.

<<http://www.l.umn.edu/humanrts/instree/loas2005.html>>, 25 yanvar 2009.

⁶⁷ Rishmawi M. The Revised Arab Charter on Human Rights: A Step Forward? – Human Rights Law Review. 2005. №5. c. 366.

qəbul etmişdir. Bu Konvensiyanın Preambulasının paraqraflarında BMT-nin və Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının təşəbbüsləri, habelə Müstəqil Dövlətlər Birliyinin iştirakçısı olan ölkələrin dövlət başçılarının “İnsan hüquqları və əsas azadlıqlar sahəsində beynəlxalq öhdəliklər haqqında” Bəyannaməsi bəyanılır.⁶⁸ Konvensiyada təsbit olunan hüquqların çoxu Avropa Şurasının himayəsi altında qəbul edilmiş Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında müəyyən edilmiş hüquqlarla oxşardır. Lakin bu sənədlərdən hər birində hüquqların detallaşdırılması haqqında söhbət gedəndə onların arasında çox fərq var. Məsələn, MDB Konvensiyasının 6-cı maddəsində birbaşa müəyyən edilmişdir ki, təqsirləndirilən şəxs özünə qarşı ifadə verməyə və ya özünün təqsirkar olmasını boynuna almağa məcbur edilə bilməz.⁶⁹ MDB-nin Konvensiyasında həmçinin, “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 27-ci maddəsində göstərilmiş azlıqlar haqqında qeyd-şərtə oxşar müddəa vardır, lakin məcburi və zəruri əməkdən azad olunmaq valideynlərin uşaqlar üçün zəruri şərait yaradılması üzrə vəzifələrini və həddi-buluğa çatmış uşaqların əmək qabiliyyətini itirmiş, köməyə ehtiyacı olan valideynlərin saxlanması üzrə vəzifələrin icrasını birbaşa istisna edir.⁷⁰ Bundan başqa, MDB-nin Konvensiyası sosial təminat hüququ, xüsusi müdafiə tədbirləri hüququ, əmək hüququ, sağlamlığın qorunması hüququ və peşə təhsili hüquqlarının bəzi aspektləri də daxil olmaqla müxtəlif iqtisadi və sosial hüquqların artikuliyası məsələsində özünün Avropa analoqundan xeyli irəli gedir.

⁶⁸ Декларация «О международных обязательствах в области прав человека и основных свобод». СНГ, 1993.

<<http://www.cis.minsk.by/webnpa/text.aspx?RN=N09300041>>, 25 yanvar 2009.

⁶⁹ Конвенция «О правах и основных свободах человека». СНГ, 1995.

<http://www.concourt.am/hr/rus/un/6_2.htm>, 25 yanvar 2009.

⁷⁰ Bax: yenə orada. maddə 4(3)(e).

MDB-nin Nizamnaməsinin 33-cü maddəsinə müvafiq olaraq 1993-cü ildə MDB üzvü olan ölkələrin Dövlət Başçıları Şurasının Qərarı ilə MDB-nin İnsan hüquqları üzrə Komissiyası yaradılmışdır.⁷¹ Konvensiyanın 34-cü maddəsinə əsasən, Konvensiyanın tətbiqi üçün məsuliyyət İnsan hüquqları üzrə komissiyaya həvalə edilir.⁷² Daha sonra İnsan hüquqları üzrə komissiya haqqında xüsusi təlimatlar qəbul edilmişdir. Komissiyanın üzvlərinin sayı həmişə MDB üzvü olan dövlətlərin sayına bərabərdir. Komissiya həm dövlətlərarası, həm də fərdi şikayətləri qəbul və müzakirə etmək səlahiyyətlərinə malikdir və iclaslarını Minskdə keçirir.

Avropa Şurasının Parlament Assambleyası insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Avropa Şurasının və MDB-nin regional mexanizmlərin kəşifən funksiyaları ilə əlaqədar narahatçılığını ifadə edəndən sonra Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə bu barədə məsləhət xarakterli rəy çıxarmaq barədə tapşırıq verilmişdi. Məhkəmənin 2 iyun 2004-cü ildə çıxardığı rəydə bildirilir ki, Nazirlər Komitəsi tərəfindən təqdim edilmiş məsələ əslində belədir: MDB mexanizmi Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 35-ci maddəsinə müvafiq olaraq "beynəlxalq araşdırmanın və ya nizamlaşmanın başqa proseduru varmı".⁷³ Məhkəmə göstərdi ki, bu məsələ o halda Məhkəmə baxışının predmeti ola bilərdi ki, o, məhkəmə prosesinin gedişində yaranmış olaydı. Deməli, o, məsləhət xarakterli nəticə üçün lazımlı predmet deyil. Qeyd etmək lazımdır ki, MDB-nin yurisdiksiyasına uyğun olan bir sıra işlərə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən baxılmış və həll edilmişdir.

⁷¹ Устав СНГ. 1993, <<http://www.inpravo.ru/data/base420/text420v247i370.htm>>. 25 yanvar 2009.

⁷² Конвенция «О правах и основных свободах человека», СНГ, 1995, <http://www.concourt.am/hr/rus/un/6_2.htm>. 25 yanvar 2009.

⁷³ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001. с. 306.

Yuxarıda göstərilənə əsaslanaraq, həmçinin MDB mexanizminin tam bərqərar olmuş və qüvvədə olan mexanizm olmasını nəzərə alaraq bu nəticəyə gələ bilərik ki, *səlahiyyətlərin potensial həxından bir-birini təkrarlaması və yurisdiksiyaların kəsişməsi haqqında mübahisə sırf akademik mübahisədir.*

Asiya və Okeaniya. Regional mexanizmlər sırasında ən əsas boşluq Asiya və Okeaniyadır. Asiyada insan hüquqlarının regional mühafizə sisteminin yaradılması haqqında indiyə qədər bir sıra təkliflər irəli sürülmüş, lakin hələ heç bir konkret təklif qəbul edilməmişdir. Pan-Asiya Oyunlarının hüdudlarından kənarında, məhz Cənub-Şərqi Asiya ölkələri arasında uğurlu ticarət və Asiya-Okeaniya əməkdaşlığı sahəsində Asiyanın daxili siyasi və iqtisadi dəstəyi çiçəklənir. Regionda indiyə qədər heterogenliyə (bioloji növ müxtəlifliyinə) aid olması güman edilən baryerlər artıq dağılırlar. Region dövlətləri bir sıra məsələlərə dair razılığa gələ bilmişlər. Məsələn, 1993-cü ildə Asiya dövlətlərinin nümayəndələri Banqkok İnsan hüquqları Bəyannaməsinin qəbulu prosesini başa çatdırmışlar. Regionun bu sənəddə təsbit olunmuş cəhdləri sonradan Ümumdünya Samitdə öz əksini tapmışdır. 1997-ci ildə, Asiya İnsan Hüquqları Komissiyasının və böyük miqdarda qeyri-hökumət təşkilatının cəhdləri sayəsində Asiya İnsan Hüquqları Xartiyası tərtib edilmişdir. Bu sənəd bütün dövlətləri İnsan hüquqları üzrə komissiyaları təsis etməyə çağırır və insan hüquqlarının müdafiəsinin regional mexanizminin yaradılması niyyətini ön plana çəkir.⁷⁴

Regionun coğrafi imkanlarını nəzərə alaraq, onun transmilli irəliləməsi qaçılmazdır. Məsələn, region dövlətlərinin çoxu Böyük Britaniyanın keçmiş müstəmləkəsi və müvafiq olaraq, Britaniya Birliyinin üzvüdür. Birliyin dövlət başçılarının yığınaqlarında bəzən insan hüquqları problemlərinə toxunurlar.

⁷⁴ Азиатская хартия прав человека. 1997. §15.4с. <<http://www.tahr.org.tw/site/data/ahrc/index.html>>. 25 yanvar 2009.

Ancaq, Birliyin əhatə dairəsi Asiya-Okeaniya regionundan daha genişdir (ona bütün dünyada əlli dörd iştirakçı dövlət daxildir) və yaxın vaxtlara qədər insan hüquqları barəsində əsas fokus Afrika idi (hərçənd, Ficidə vəziyyəti də qeyd etmək lazımdır). Asiya və Okeaniya Hüquq Assosiasiyası (LAWASIA) da regionda insan hüquqlarının profilini qaldırmağa çalışır.

Bütün Cənubi Okeaniya ərazisində transmilli səviyyədə BMT-nin fəaliyyətini müşahidə etmək olar, Sakit okean adaları Forumu isə siyasi, sosial və iqtisadi əməkdaşlığa şərait yaratmağa çalışır. Regionda dövlətlərin müxtəlifliyini və belə dövlətlərin iqtisadi və siyasi statuslarında güclü fərqi nəzərə alaraq, regional birliyin süst təkamülü tamamilə aydındır. Yaponiya və Bruney-Darüssəlam kimi zəngin dövlətlərlə Banqladeş və Kiribati kimi daha az təmin edilmiş dövlətlər arasında razılışmalar əldə edilməsi yetərinə problematik olacaqdır. Regionda siyasi ideologiyalar Çində kommunizmdən Avstraliyada və Yeni Zelandiyada demokratiyalara qədər dəyişilir. Myanmada (Birma) və Şərqi Timorda insan hüquqlarının vəziyyəti beynəlxalq narahatlığa səbəb olsa da, heç bir regional fəaliyyətlə nəticələnməmişdir.

2.4. Regional sistemlər üzrə nəticə

Yuxarıda qeyd olunanlar bizə aşağıda göstərilən nəticələrə gəlməyə imkan verir.

Regional sistemlər hazırda insanın əsas hüquq və azadlıqlarının universal müdafiəsi sisteminin tərkib hissəsidir. Beynəlxalq hüquq çərçivəsində təsir göstərən bu sistemlər insanın ümumi hüquqlarından üstün ola bilməzlər. Regional sistemlərin faydalılığı aşkardır: onlar beynəlxalq insan hüquqları rejimi ilə harmonik şəkildə yanaşı mövcud olmağa çalışdığı halda, fərdlər öz hüquqlarının müdafiəsi üçün əlavə imkan əldə edirlər. Beləliklə, bu sistemlər yalnız müsbət nailiyyət ola bilər.

3-cü fəsil. Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun Avropa implementasiya və tətbiq sistemi

İşin bu bölməsində Avropada insan hüquqları sahəsində yurisdiksiyaya malik olan regional təşkilatlar nəzərdən keçirilir. Əsas fokus Avropa Şurasına yönəldilmişdir, çünki bu təşkilat regional səviyyədə insan hüquqlarının ən çox inkişaf etmiş mühafizə sisteminə malikdir. Biz həm də Avropa İttifaqının (Avropa Birliyi) və Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının (əvvəllər Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi adlanırdı) insan hüquqları sahəsində fəaliyyətini nəzərdən keçirəcəyik. Avropa Şurası və Avropa İttifaqı öz orqanlarına məhkəmələri daxil edir. Avropa Şurası ilk beynəlxalq məhkəmə yaratmışdır, fərdlərin bu məhkəmə qarşısında avtomatik *locus standi* var, Avropa Cəmiyyətləri Məhkəməsi isə unikal yurisdiksiyalı fəvqəlmillə məhkəmədir. Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı hələ də beynəlxalq insan hüquqları hüququ tətbiqi üçün məhdud potensiala malik olan siyasi təşəbbüs olaraq qalır. Belə vəziyyətdə fəaliyyət sferalarının kəsişməsi halları qaçılmazdır, buna baxmayaraq, bu üç təşkilat arasında yaxşı qarşılıqlı əlaqə vardır. Əgər müəyyən ehtiyac yaranırsa, Avropa məhkəmələri bir-birini yoxlaya bilərlər. Beləliklə, hər üç təşkilatın mövcud olması insan hüquqlarının xeyrinədir.

3.1. Avropa Şurası və Avropa insan hüquqlarının müdafiəsi sisteminin inkişafı

BMT kimi, Avropa Şurası da İkinci Dünya müharibəsi başa çatandan və hərbi əməliyyatlar dayandırıldıqdan sonrakı təlatümlü dövrdə yaradılmışdı. 1948-ci ilin may ayında Haaqada Avropanın birləşdirilməsi variantlarını müzakirə etmək məqsədi ilə keçirilən Avropa Konqresində iyirmi dövlət iştirak etmişdir. Şikəst edilmiş iqtisadiyyatlar fokusu tələb edirdi: dövlət-millətlərin hakimiyyətinin hiss olunan itkisi yeni federal

yanaşmanı tələb edirdi; regionda təhlükəsizliyin davamı isə çoxmillətli dəstək tələb edirdi. Konqresin yekun tövsiyələri iqtisadi və siyasi inteqrasiyanın inkişafına yönəlmişdi. Təbii ki, belə yanaşmanı müşayiət edən müxtəlif müqavilələr son nəticədə Avropa İttifaqının yaradılmasına gətirib çıxardı. O dövrdə güman edilən Şərqdən təhlükəyə cavab olaraq, müdafiə ilə bağlı problemlər Qərbi Avropa İttifaqının əsasını irəlilətdi. Lakin çox güman ki, Avropa Konqresinin ən dəqiq və sürətli nəticəsi, Avropa Şurasının yaradılması idi.

Avropa Şurası 1949-cu ildə on üzv dövlət tərəfindən yaradılmışdır. 1989-cu ildə Finlandiya da ona birləşəndən sonra, praktik olaraq bütün qərbi avropa dövlətləri Şuraya daxil idi. Berlin divarı söküləndən və keçmiş “dəmir pərdə” aradan qaldırıldıqdan sonra, Avropa Şurası şərqi genişlənməni gözləyirdi və buna hazır idi. İndi Şura qərbdə Portuqaliyadan başlamış şərqi Rusiya Federasiyasına qədər qırx altı üzvdən ibarətdir: Avropa Şurası hüdudlarında təxminən səkkiz yüz milyon insan yaşayır. Üzv dövlətlərə əlavə olaraq, Parlament Assambleyasına “xüsusi dəvət edilmiş” dövlətlər institutu (Yugoslaviya İttifaq Respublikası), Parlament Assambleyasının Müşahidəçiləri (Kanada, İsrail, Meksika) və Nazirlər Komitəsinin Müşahidəçiləri (Müqəddəs taxt-tac (Vatikan), Yaponiya və üç Şimali Amerika dövləti – ABŞ, Kanada və Meksika) mövcuddur. Belarus Şuraya daxil olmağa cari namizəddir. Bütün üzv dövlətlər qanunun aliliyinə uyğun olaraq işləməyi öhdəyə götürürlər. Buna müvafiq olaraq, dövlətlər Avropa Şurasının potensial üzvü olmaq üçün öz ərazilərində insanın əsas hüquq və azadlıqlarının reallaşdırmasını ön plana çəkməlidirlər.

Avropa Şurası kimi yeni təşkilatın prioritetlərinin siyahısında insan hüquqları birinci yerdə idi. Şuranın təsisçiləri olan dövlətlər “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasını tərtib etdilər. Bu Konvensiya 1950-ci il noyabrın 4-dən imzalanmaq üçün açılmış

və artıq 1953-cü ilin sentyabrında qüvvəyə minmişdir. Şuranın üzvü olan bütün dövlətlər bu sənədi imzalamış və ratifikasiya etmişlər. Konvensiyanı yaradanlar İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsinə uyğun olaraq, ona mülki və siyasi hüquq və azadlıqların reallaşdırması mexanizmini daxil etməyə çalışmışdılar. Müvafiq məsələlər üzrə görkəmli siyasi konsensus bu sənədin qəbul edilməsi prosesini sürətləndirməyə imkan yaradırdı. Konvensiyanın preambulasında deyilir: “Bu Konvensiyanı imzalamış, Avropa Şurasının üzvü olan hökumətlər... vahid məqsədə can atan və siyasi əməllər, ideallar, azadlıq və hüququn aliliyi kimi ümumi mirasa malik olan Avropa dövlətlərinin hökumətləri kimi, Ümumi Bəyannamədə ifadə edilmiş hüquqlardan bəzilərinin kollektiv şəkildə həyata keçməsinin təminatı yolunda ilk addımlar atmaq əzmi ilə aşağıdakılar haqda razılaşırdılar...”⁷⁵

Bu məqamdan çıxış edən Avropa Şurası bütün dünyada insan hüquqlarının qorunmasının ən mütərəqqi sistemlərindən birini inkişaf etdirdi. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin rəsmi statistik məlumatlarına görə, 2005-ci ildə məhkəmə 1.105 hökm və 28.581 məhkəmə qərarı çıxarmışdır (məsələn, işlərin baxılmaq üçün qəbul edilə bilməsi haqqında). Hökmlərin əksəriyyəti məhkəmə araşdırmalarının aparılmasına aid idi. Avropa Şurası sistemi hüququn tətbiqinin yaxşılaşdırılmış mexanizminə malikdir və çox effektivdir, çünki demək olar ki, bütün dövlətlər Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən izah və tətbiq edilən Konvensiyaya müvafiq fəaliyyət göstərmək üçün lazımlı tədbirlər görürlər. Yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz səbəblərə görə, insan hüquqlarının müdafiəsinin beynəlxalq səviyyədə deyil, regional səviyyədə tətbiqi, demək olar ki, həmişə daha asan olacaqdır. Lakin avropa sisteminin üstünlükləri Məhkəmənin işinin çox hissəsini təşkil edən xırda

⁷⁵ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001. с. 306.

qəsdlərdə daha çox təzahür edir. Məhkəməyə daxil olan şikayətlər arasında yaşamaq hüququnun və ya işgəncələrə qadağanın hiddətləndirici dərəcədə pozulması halları ilə bağlı müraciətlər nisbətən (Amerika Dövlətləri Təşkilatı və Afrika İttifaqı ilə müqayisədə) azdır, çünki dövlətlərin əksəriyyəti artıq demokratik institusional hədlər müəyyən etmişdir. Bizim fikrimizcə, belə işlərin durumu heç bir halda bu sistemin əhəmiyyətini çox kiçiltmir. O daha çox, Avropa sistemi ilə başqa regional sistemlər arasında kəskin fərqləri izah edir.

3.2. Avropa Konvensiyası və digər müvafiq sənədlər

“İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası (Avropa Konvensiyası). Bu Konvensiya Avropada insan hüquqlarına aid əsas sənəddir. Onda təsbit olunmuş hüquqlar əsasən İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsinin birinci hissəsindən götürülmüşdür. Bu hüquqlar sırasına yaşamaq hüququ, işgəncələrin və başqa qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərinin qadağan edilməsi, köləliyin və məcburi və ya icbari əməyin qadağan edilməsi, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ, ədalətli məhkəmə təhqiqatı hüququ, cəzanın yalnız qanun əsasında təyin edilməsi (retroaktiv məsuliyyətin qadağan edilməsi), şəxsi həyata və ailə həyatına hörmət hüququ, mənzil və yazışma hüququ, fikir, vicdan və dini etiqad azadlığı, öz fikrini ifadə etmək azadlığı, yığıncaqlar və birləşmə azadlığı, nikaha daxil olmaq və ailə qurmaq hüququ, hüquqi müdafiənin effektiv vasitələrindən istifadə etmək hüququ və Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlar barəsində ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi daxildir. Avropa Konvensiyasında əsas diqqət mülki və siyasi hüquqlar üzərində cəmləşdirildiyinə görə o. İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsinin müddəalarını ciddi inkişaf etdirə və genişləndirə bilmədi. Digər tərəfdən, Avropa Konvensiyası Bəyannamədə təsbit olunmuş bir sıra mülki və siyasi hüquqları əhəmiyyətli dərəcədə detallaşdırmış, belə

hüquqların tətbiqinin və reallaşdırmasının hüquqi mexanizmini təsis etmişdir. Bu Konvensiya insan hüquqlarının tətbiqinin effektiv mexanizmini təqdim edən ilk beynəlxalq sənəddir. Hərçənd, bizim fikrimizcə, qeyd etmək lazımdır ki, Konvensiya beynəlxalq hüquq prinsiplərinə ciddi riayət etməyə tərəfdar çıxaraq, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə əvvəlcə fərdi şikayətlər üzrə onun tərəfindən qərar çıxarılandan sonra dövlətlər arasında diskussiyalar barəsində və ya baxılmaq üçün İnsan hüquqları üzrə komissiya tərəfindən ona göndərilmiş işlərə dair müzakirələr barəsində yurisdiksiyaya malik olan nəzarət orqanı kimi təqdim edirdi. Tətbiq edilməsi məcburi olan fərdi şikayətlər mexanizminin müəyyən edilməsi 1998-ci ilin noyabrında 11 sayılı Protokolun qüvvəyə minməsi ilə bağlıdır.

Avropa Konvensiyası böyük uğur qazanmasına görə, qismən bu beynəlxalq sənəddə təsbit olunmuş insan hüquqları sahəsində detallaşdırılmış hüquq elminin inkişafı üçün çox böyük işlər görmüş Komissiyaya və Məhkəməyə borcludur. Göstərilən orqanlar tərəfindən tətbiq edilən teleoloji və dinamik şərh metodları daim dəyişən normalara və ictimai münasibətlərə uyğun olaraq hüquq və azadlıqların təkamülü üçün yollar açmışdır. Bundan başqa, “mülhizə azadlığının hüdudları” doktrinası⁷⁶ kimi vasitələrdən istifadə edilməsi, bəzi hüquq və azadlıqların tətbiq edilməsi hüdudlarının müəyyən edilməsində hərəkətlərin dövlətlərin müəyyən azadlığının tanınması yolu ilə bütün sistemin effektivliyinə imkan yaradırdı. Bizim fikrimizcə, məsələyə belə yanaşma dövlətlərin öz sosial normalarını (məsələn, əxlaq və təhlükəsizlik normalarını) ümumi hüquq etalonlarına uyğunlaşdırmasına imkan verir. Məsələn, Avropa Məhkəməsi müəyyən etmişdir ki, ən erkən işlərdə (*Handyside v. UK*) insan hüquqları haqqında söhbət gedəndə yerli qanunvericilər və məhkəmə orqanları hüququn şərhli və tətbiqi

⁷⁶ Bax: Macdonald R. St. J. “Margin of appreciation in the jurisprudence of European Court of Human Rights” in the International Law at the time of its Codification : Essays in Honour of Roberta A. – 1987.

sahasında mülahizə azadlığını müəyyən qədər məhdudlaşdırırlar.⁷⁷ Mülahizə azadlığının hüdudlarından istifadə edilməsi qeyri-məhdud anlayış deyil. Belə proses həmişə Avropa Məhkəməsinin nəzarəti altında gedir – beləliklə, dövlətin öz hərəkətlərində göstərilən hüdudlardan kənara çıxıb-çıxmaması məsələsi yarananda Avropa məhkəməsi arbitrdir.

Protokollar. Ötən illər ərzində Konvensiyada təsbit olunmuş hüquqlara bir sıra Protokollarla düzəlişlər və əlavələr edilmişdir. Birinci Protokol təhsil almaq və azad seçkilər keçirmək hüququnu, həmçinin əmlakdan maneəsiz istifadə hüququnu əlavə etmişdir. Dördüncü Protokol, yalnız müqavilə öhdəliyinin yerinə yetirilməməsinə görə azadlıqdan məhrum etməyə qadağa qoyur, həmçinin dövlətin öz vətəndaşlarını sürgün etməsini qadağan edərək, həmçinin əcnəbilərin kütləvi şəkildə sürgün edilməsini qadağan edərək, hərəkət azadlığı verərək, azadlıq hüququna əlavələr edir. Altıncı Protokolda ölüm cəzasının aradan qaldırılması barədə müddəə təsbit olunmuş və beləliklə, Konvensiyanın 2-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş yaşamaq hüququnu tamamlayır. 2003-cü ilin iyul ayında qüvvəyə minmiş 13 saylı Protokol müharibə vaxtı və ya müharibə başlanması təhlükəsi yarandıqda ölüm cəzasından istifadə üçün 6 saylı Protokolun 2-ci maddəsində təsbit olunmuş istisna halı ləğv edərək ölüm cəzasının tamamilə ləğv edilməsini hədəfləyir. Yeddinci Protokolda əcnəbilərin sürgün edilməsi barəsində müəyyən prosedur zəmanətləri təsbit olunur, həmçinin apellyasiya hüququ, eyni cinayətə görə təkrar mühakimə edilməmək və ya təkrar cəzalandırılmamaq hüququ, həmçinin məhkəmə səhvi halında kompensasiyalar almaq kimi müəyyən cinayət-prosessual məsələləri əhatə edir. Bu protokol həmçinin xüsusi hüquqi münasibətlərdə ər-arvadın hüquqi bərabərliyini müəyyən edir. Ayrı-seçkiliyə qadağanın ümumi prinsipini

⁷⁷ Handyside v. UK, Ser. A, No. 24 (1976), <
<http://www.robin.no/~dadwatch/echr/handy.html>>, 31 yanvar 2009.

müəyyən edən On ikinci Protokol 2005-ci ilin aprelində qüvvəyə minmişdir.

Bütün göstərilən protokollar fakultativ sənədlərdir. Dövlətlərə onların ratifikasiyası üzrə öhdəliklər həvalə edilmir. (Lakin qeyd etməliyik ki, başqa Protokollar məcburidir, çünki onlar tətbiq prosesini və institusional prosesi dəyişdirirlər. Belə istisnaların ən əhəmiyyətliləri Komissiya və Məhkəmənin ikiqat mexanizmini bütün şikayətlərə baxmaq hüququna malik olan vahid daimi Məhkəmə ilə əvəz etmiş 11 saylı Protokol, həmçinin 14 saylı Protokoldur. Bu Protokol sonuncu dövlət – Rusiya Federasiyası tərəfindən nəhayət ratifikasiya ediləndən dərhal sonra insan hüquqları ilə bağlı şikayətlər verilməsi prosesi dəyişdiriləcəkdir.

Başqa konvensiyalar. Avropa Şurası onun yurisdiksiyasında olan insan hüquqlarının daha geniş spektrinin təminatına yönəldilmiş bəzi başqa konvensiyalar da qəbul etmişdir.

1961-ci il Avropa Sosial Xartiyası sosial və iqtisadi hüquqlara zəmanət verir.⁷⁸ Avropa Şurasının Avropa Sosial Xartiyasını Avropa İttifaqının himayəsi altında qəbul edilmiş oxşar adlı sənədlərlə qarışdırmaq lazım deyil. Xartiyaya daxil edilmiş iqtisadi və sosial hüquqlar Avropada müdafiə edilən hüquqların disbalansını aradan qaldırmağa kömək edir – ona görə ki, Avropa Konvensiyası daha çox mülki və siyasi hüquqlar üzərində cəmləşdirilmişdi. Xartiyanın ilkin variantı 1961-ci ildə qəbul edilmişdi və o vaxtdan üç Protokolla (1988, 1991 və 1995-ci illərdə) ona əlavələr edilmişdir. Sonra, 1996-cı ildə təkrar işlənmiş Sosial Xartiya imzalar üçün açılmış və 1 iyul 1999-cu ildə, üçüncü ratifikasiyadan bir ay sonra qüvvəyə minmişdir.⁷⁹ Güman edilir ki, müəyyən vaxtdan sonra yeni,

⁷⁸ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинкский фонд по правам человека, 2001. с.343.

⁷⁹ Европейская Социальная Хартия, Совет Европы, 1996, <
<http://conventions.coe.int/Treaty/rus/Treaties/Html/163.htm>>, 31 yanvar 2009.

təkrar işlənmiş Xartiya əvvəlkinə əvəz edəcəkdir. Xartiya qeyri-adi formatda tərtib edilmişdir. O, əsas prinsiplərdən, müəyyən hüquqlardan, həmçinin dövlətlərə həvalə edilmiş vəzifələrdən ibarət hissələrə bölünmüşdür. İstər ilkin, istərsə də təkrar işlənmiş versiyanın birinci hissəsində sosial siyasətə aid olan və bütün dövlətlərin dəstəkləməli olduğu prinsiplər və hüquqlar sadalanır. Dövlətlər: ədalətli iş şəraiti, assosiasiyalar azadlığı, kollektiv əmək danışıqları, sosial təminat, gənclərin sosial, hüquqi və iqtisadi müdafiəsi, cinsi mənsubiyyət əlaməti üzrə ayrı-seçkiliyə yol verilmədən bərabər imkanlar və bərabər rəftar, pensiyaçıların sosial müdafiəsi, yoxsulluqdan və sosial mühitdən təcrid olunmaqdan müdafiəsi kimi hüquq və prinsiplərin daha yaxşı reallaşdırmasına imkan verən iqtisadi və sosial şərait yaratmağa çalışacağına razılıq verirlər. Xartiyanın ikinci hissəsi dövlətlərin seçim edə biləcəyi hüquqların ətraflı tabulyasiyası ilə məhdudlaşır. Dövlətlər Xartiyanın hər iki versiyasının III hissəsinin mənasına əsaslanaraq, onların icra etməsi məcburi olan müəyyən müddəaları, o cümlədən bəzi əsas maddələri seçməlidirlər (əmək hüququ, kollektiv əmək danışıqları üçün təşkilatlar yaratmaq hüququ, gənclərin müdafiəsi, sosial təminat, sosial və tibbi yardım hüquqları, ailənin müxtəlif hüquqları və əməkçi miqrantların hüquqları). İlkin Xartiyaya 1995-ci ildə qəbul edilmiş Əlavə Protokol və təkrar işlənmiş versiyanın IV hissəsi kollektiv şikayətlərin sonradan Müstəqil Ekspertlər Komitəsinin müzakirəsinə göndərilməsi üçün belə şikayətlərin Avropa Şurasının Baş Katibinə verilməsinə imkan yaradır.

1992-ci ildə qəbul edilmiş "Regional dillər və azlıqların dilləri haqqında" Avropa Xartiyası Avropa Sosial Xartiyası ilə oxşar formata uyğunlaşdırılmışdır. Bu formatda Konvensiyanın məqsəd və vəzifələrinin siyahısı verilir, sonra müəyyən hüquq və azadlıqlar sadalanır, müxtəlif səviyyələrdə onların arasında uyğunluq gözlənilməklə seçim etmək üçün bölgü aparılır. Məsələn, dövlət azlıqların dillərində təhsil haqqında müddəaları

nəzərə alaraq: bütün təhsilin, yaxud təhsilin bir hissəsinin, yaxud yalnız mədəniyyət sahəsində təhsilin, yaxud valideynlərin tələbinə görə, azlığın dilində, yaxud regional dildə verilməsi variantları arasında seçim edə bilər. Belə təhsil məktəbəqədər, ibtidai, orta, üçüncü, əlavə və ya daha yüksək təhsil səviyyəsi çərçivəsində verilir bilər.⁸⁰ Beləliklə, dövlətlərə maksimum seçim imkanı verilir və bütün dövlətlər Xartiyaya qoşulmaq imkanına malik olmalıdırlar (hərçənd, əlbəttə, dövlətlər onlara seçim üzrə verilən hüquqlardan daha əhəmiyyətli hüquqları reallaşdırmaq üçün daim çalışmalıdırlar). Bu Xartiyada göstərilən başqa hüquqlar məhkəmə araşdırmalarının dilləri, kütləvi informasiya vasitələrinin dilləri, inzibati və ictimai hakimiyyət dilləri, həmçinin azlıqların mədəni həyatında və ümumiyyətlə, əhalinin mədəni, iqtisadi və sosial həyatında dil plüralizmi məsələlərini əhatə edir.

"Milli azlıqların müdafiəsi haqqında" 1995-ci ildə qəbul edilmiş Çərçivə Konvensiyasının⁸¹ əsas məqsədi regional sülhün və sabitliyin qorunub saxlanmasına imkan yaratmaq üçün milli azlıqların müdafiəsi sistemini təyin etməkdən ibarətdir. Konvensiya 1995-ci ildə qəbul edildiyi üçün belə nəticə çıxartmaq olar ki, o, müəyyən mənada, Sovet İttifaqının dağılmasına, Şərqi blokun ölkələrinin demokratikləşməsinə, həmçinin BMT-nin və ATƏT-in müvafiq istiqamətdə irəliləyişlərinə Avropanın Şurasının cavabıdır. Konvensiya qüvvəyə minəndən sonra bu və ya digər dövlətdə onun effektiv implementasiyasına başlamaq üçün bir il vaxt var, bu müddət başa çatandan sonra həmin dövlət Avropa Şurasının Baş Katibi qarşısında hesabat verir. Bu sənəddə təsbit olunmuş hüquqlar sırasına qanun qarşısında bərabərliyə zəmanət, mədəni dəyərlərin qorunması, dini etiqad azadlığı, azlığın dilində istifadə edilməsi və azlıqların müxtəlif qrupları arasında əlaqə

⁸⁰ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинкский фонд по правам человека, 2001. с. 374. статья 8.

⁸¹ Bax: yenə orada, s. 367.

hüquqları daxildir. Bu hüquqlar bir sıra məsələlərdə həmin Konvensiyanın qəbul edilməsindən yetmiş il əvvəl Millətlərin Liqasının himayəsi altında azlıqlara verilmiş zəmanətləri əks etdirir.

“Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsi haqqında” 1996-cı il Avropa Konvensiyası⁸² BMT-nin “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyasının reallaşdırılması istiqamətində irəliləyişi hədəfləyir. Bu məqam “Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsi haqqında” Avropa Konvensiyasının Avropa Şurasının yurisdiksiyası çərçivəsində uşaq hüquqlarının implementasiyası mexanizmini müəyyən edən 4-cü maddəsində xüsusilə aşkar görünür. Bu Konvensiya qərarların qəbul olunmasının prosesinə uşağın cəlb edilməsində və uşağa müəyyən məhkəmə prosedurlarının statusu haqqında məlumat verilməsində fokuslanmışdır. Bu sənəddə “uşağın ən yaxşı maraqları” dedikdə, bu və ya digər uşağın yaşı və anlama səviyyəsi nəzərə alınmaqla müəyyən edilən standart başa düşülür. Bu Konvensiyaya əsasən, Konvensiyanın implementasiyasına nəzarət edilməsi və uşaq hüquqlarının irəliləyişi və tətbiqi sahəsində öz qanunvericiliyini gücləndirməyi arzu edən dövlətlərə müvafiq tövsiyələr verilməsi və kömək edilməsi üçün Daimi Komitə təsis olunur.

“İnsan hüquqları və biotəbabət haqqında” 1997-ci il Konvensiyası⁸³ biotəbabətə aid sənəd hazırlanması sahəsində Avropa Şurasının uğuru və insan hüquqları sahəsində yeni eranın başlanğıc nöqtəsi oldu. Konvensiya qəbul ediləndən sonra, 1998-ci ildə ona Əlavə Protokol qəbul edilmişdir. Əlavə

⁸² Европейская конвенция «Об осуществлении прав детей». Совет Европы. 1996.

<http://www.childrenrights.net/law/int/european_convence.htm>, 31 yanvar 2009.

⁸³ Конвенция «О правах человека и биомедицине». Совет Европы. 1997. <<http://conventions.coe.int/Treaty/rus/Treaties/Html/164.htm>>, 31 yanvar 2009.

Протокол insan varlıqlarının klonlaşdırılmasını qadağan edir.⁸⁴ Bu sənədlər biotəbabətdə yeni texnologiyalardan istifadəni dəstəkləməyə və eyni zamanda, yeni texnologiyalardan insanın şərəf və ləyaqətinə qəsd edə biləcək hər hansı şəkildə istifadənin tənzimlənməsinə yönəlmişdir. Bu Konvensiya BMT-nin İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsindən estafeti qəbul edərək, insan varlığının cəmiyyətin və ya elmin maraqlarından üstün olduğunu bəyan edir (Konvensiyanın 2-ci maddəsi). Daha sonra, Konvensiya pasiyentin sağlamlığına qayğı, şəxsi həyatın müdafiəsi və informasiya əldə etmək hüququ barədə qaydaları, həmçinin insan genomuna müdaxilə normalarını və insan genetik irsinə görə ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi, elmi araşdırmalarla məşğul olan şəxslərin müdafiəsi, insan orqanlarının və toxumalarının çıxarılması və sair məsələləri əhatə edir. Birinci Əlavə protokol belə normalara əsaslanaraq “canlı, yaxud vəfat etmiş başqa insan varlığı ilə genetik cəhətdən identik olan insan varlığı yaradılmasına yönəlmiş hər hansı müdaxilə”ni qadağan edir,⁸⁵ sonrakı protokollarda insan orqanlarının və toxumalarının transplantasiyası və biotibbi tədqiqatlar aparılması qaydaları detallandırılır.

3.3. İnstitusional sistem (orqanlar sistemi)

Avropa Şurası, insan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan ən çox inkişaf etmiş regional təşkilat olmaqla, yüksək dərəcədə inkişaf etmiş institusional sistemə malikdir, hərçənd, onun orqanlarının heç də hamısı insan hüquqlarının inkişafına və müdafiəsinə birbaşa cəlb edilməmişdir.

Avropa Şurasının Baş Katibi, Baş Katib Nazirlər

⁸⁴ Дополнительный протокол к Конвенции «О правах человека и биомедицине» Совет Европы. 1998. <<http://conventions.coe.int/Treaty/rus/Treaties/Html/168.htm>>. 31 yanvar 2009.

⁸⁵ Bax: yənə orada, maddə 1(1).

Komitəsinin tövsiyəsi əsasında Parlament Assambleyası tərəfindən təyin olunur (Avropa Şurasının Nizamnaməsinin 36-cı maddəsi).⁸⁶ Baş Katib Avropa Şurasının Katibliyini idarə edir. O həmçinin, Avropa Şurasının müxtəlif sənədlərinin ratifikasiyası, onlarla bağlı qeyd-şərtlər və denonsasiyalar üçün depozitari kimi xidmət edir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Sosial Xartiyaya aid kollektiv şikayətlər, ilk növbədə Avropa Şurasının Baş Katibinə göndərilir.

Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi. Nazirlər Komitəsi Avropa Şurasının qərarlar qəbul edən əsas orqanıdır. O Şuranın üzvü olan bütün dövlətlərin xarici işlər nazirlərindən ibarətdir (lakin üzv dövlətlər xarici işlər nazirlərini onların yüksək diplomatik rütbəli alternativləri ilə əvəz edə bilərlər). Komitə ildə iki dəfə toplantı keçirir – noyabr və aprel-may aylarında. Komitə roluna üç mövqedən yanaşmaq olar: birinci, müxtəlif problemlərin həllinə milli yanaşmaların bərabər səviyyədə müzakirəsi üçün forum kimi; ikinci - belə problemlərə ümumavropa reaksiyalarının uzlaşdırıldığı yer kimi; üçüncü - Avropa Şurasının fəaliyyətinin prinsip və doktrinalarının qaranı kimi. Sonuncu funksiya üzv dövlətlərin Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası üzrə öhdəliklərinə necə əməl edilməsinin monitorinqini nəzərdə tutur. Nazirlər Komitəsi Avropa Şurasının başqa orqanları ilə əlaqə saxlayır, üzv dövlətlərin öz beynəlxalq öhdəliklərinə necə əməl edilməsinə nəzarəti həyata keçirir. Avropa Şurasına üzv olmaq üçün müraciətlərə və yeni üzv dövlətlərin bəyanatlarına baxır, konvensiyalar tərtib və qəbul edir, tövsiyələr tərtib edir və təşkilatın büdcəsinin idarə edilməsi ilə məşğul olur.

Komitəyə həvalə edilmiş işin həcmi nəzərə alaraq, onun nazir müavinləri vasitəsilə fəaliyyət göstərməyə çalışması labüddür. Müavinlərin təyinatı Komitə tərəfindən 1952-ci ilin

martında bəyanılmışdır. Hər bir nazir iki həftədə bir dəfə keçirilən plenar sessiyalarda iştirak etmək üçün öz müavinini təyin edir, hər olur. Nazir müavinləri nazirlərin özlərinin qəbul etdiyi qərarlarla eyni hüquq nəticələr doğuran qərarlar qəbul edə bilərlər. Müavinlər adətən dövlətlərin Avropa Şurasındakı daimi nümayəndələri olur. Bu institutun fəaliyyəti Avropa Şurasının Nizamnaməsində daha ətraflı detallaşdırılır. Faktiki olaraq, iclasların üç səviyyəsi mövcuddur: **A**, **B** və **DH**. **A** səviyyəli iclaslar məhz müavinlərin iclasıdır, **B** səviyyəli iclaslara müavinlər nadir hallarda gəlir, **DH** səviyyəli icaslarda isə Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına uyğun olaraq Nazirlər Komitəsinin öhdəliklərindən bəhs edilir. Müavinlərin iclasları ayrı-ayrı prosedur normalarını rəhbər tutur, belə icaslarda qərarların əksəriyyəti sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Nazirlər Komitəsinin işi Sədr tərəfindən müəyyən edilir, Sədr vəzifəsi üzv dövlətlər tərəfindən növbə ilə (ingilis dilinin əlifba sırasına uyğun olaraq) tutulur: 2006-cı ilin noyabr ayından 2007-ci ilin may ayına qədər bu vəzifəni San-Marino, 2007-ci ilin may ayından 2007-ci ilin noyabr ayına qədər Serbiya, 2007-ci ilin noyabr ayından 2008-ci ilin may ayına qədər İsveç, 2008-ci ilin may ayından 2008-ci ilin noyabr ayına qədər İspaniya, 2008-ci ilin noyabr ayından 2009-cu ilin may ayına qədər Sloveniya tutmuşdur.

Nazirlər Komitəsi 1996-cı ildən monitorinq prosedurlarını həyata keçirir. Beləliklə, Komitə istənilən üzv dövlətdə demokratiya, insan hüquqları və qanunun aliliyi sarıdan vəziyyət barədə öhdəliklərin implementasiyası məsələlərinə baxa bilər ("Öhdəliklərin yerinə yetirilməsi haqqında" Bəyannamə 10 noyabr 1994-cü il Avropa Şurasının üzvü olan dövlətlər tərəfindən 95-ci sessiyada qəbul edilmişdir).⁸⁷ Məsələlər

⁸⁶ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001. с. 296.

⁸⁷ Декларация «О следовании обязательствам», Совет Европы. 1994. <<https://wed.coe.int/ViewDoc.jsp?id=26505&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864>>, 31 yanvar 2009.

Nazirlər Komitəsinin müzakirəsinə Avropa Şurasının üzvü olan dövlətlər və ya Baş Katib tərəfindən, yaxud Parlament Assambleyasının tövsiyəsi ilə təqdim edilir). Nazirlər Komitəsinin idarə etdiyi Monitoring sistemi məxfi sistemdir və əməkdaşlıq üslubuna əsaslanır. Onun fəaliyyəti çox vaxt seçmə mövzular üzərində cəmləşir.

Parlament Assambleyası. Parlament Assambleyası Avropa Şurası xalqlarının təmsilçisi olmaqla, geniş siyasi qruplardan ibarətdir. O, Büro tərəfindən idarə olunur və müəyyən sayda komitələr vasitəsi ilə işləyir. Strasburq sessiyaları dövründə Büronun, Komitələrin və Siyasi Qrupların iclasları keçirilir. Belə sessiyalardan kənar vaxtlarda Parlament Assambleyasının və Qərbi Avropa İttifaqı komitələrinin yığıncaqları keçirilir. Parlament Assambleyasının komitələri kişilər və qadınlar üçün bərabər imkanlar, mədəniyyət və təhsil, hüquqi məsələlər və insan hüquqları ilə məşğul olan komitələrə bölünür. Bundan əlavə, üzv dövlətlərin öz öhdəliklərinə necə əməl etməsinə nəzarət məsələləri ilə məşğul olan daha bir Komitə mövcuddur – Monitoring Komitəsi.

Hüquqi məsələlər və insan hüquqları üzrə komitə insan hüquqlarının inkişafı və müdafiəsi sahəsində fəaliyyətin böyük bir sferası üçün cavabdehdir. O, Parlament Assambleyasının məsləhətçisi rolunda çıxış edir. Şərq bloku ölkələrində kommunist rejiminin süqutundan sonra bu Komitənin fəaliyyəti daha çox nəzərə çarpır. Komitə Avropa Şurasına qoşulmuş ərazilərdə insan hüquqlarının tətbiqini müşahidə edir. Bu məqsədlə 1115 (1997) №-li Qətnamə ilə xüsusi komitə yaradılmışdı.⁸⁸ Həmin xüsusi komitə Siyasi məsələlər üzrə Komitəni materiallarla təchiz edir, sonuncu isə, Avropa Şurasının üzvü olan istənilən dövlətə dair öz hesabatlarını bu materiallar əsasında tərtib edir. Bütün üzv dövlətlər Avropa

⁸⁸ Резолюция 1115, Совет Европы, 1997, <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta97/ERE.S1115.htm>>, 31 yanvar 2009.

Şurası tərəfindən müəyyən edilmiş insan hüquqlarının əsas standartlarına riayət etməlidirlər.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Avropa məhkəməsi fərdlərdən və göstərilən Konvensiya ilə müdafiə olunan hüquqların pozulmaları haqqında iddia edən dövlətlərdən şikayətlərin qəbul və müzakirə edilməsi üçün Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına əsasən təsis edilmiş beynəlxalq orqandır. Parlament Assambleyasının hakimləri altı illik müddətə seçilir (Konvensiyanın 22-23-cü maddələri, lakin gələcəkdə 14 №-li Protokola əsasən həmin maddələrə düzəlişlər ediləcəkdir). Təcrübədə hakim mövqelərinin yarısı hər 3 ildə bir dəfə keçirilən seçkilərdə rotasiya prosesində təzələnir. Hakimler öz fərdi imkanları daxilində iclas edirlər və onlar öz dövlətlərinin təmsilçiləri deyildirlər.⁸⁹ Təbii ki, hakimler müstəqil olmalıdırlar və onların müstəqilliyinə və qərəzsizliyinə xələl vura biləcək hər hansı işlə və ya başqa fəaliyyətlə məşğul ola bilməzlər. Məhkəmənin üzvləri hakimler içərisindən Məhkəmənin Prezidentini, iki Vitse-prezident və Məhkəmə Palatalarının Prezidentlərini seçirlər. Həmin şəxslər bu vəzifələrdə üç il xidmət edirlər.

Məhkəmə öz fəaliyyətində xüsusi Məhkəmə Qaydalarını rəhbər tutur. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi dörd seksiyaya bölünmüşdür. Bu seksiyalardan hər birinin tərkibi üç il sabit qalır. Hər Seksianın tərkibi həm coğrafi, həm də cinsi mənsubiyyət əlamətləri üzrə tənzimlənmiş olmalıdır. Bundan əlavə, hər seksiyaya Avropa Konvensiyasının iştirakçıları olan dövlətlərin müxtəlif hüquq sistemlərinin nümayəndələri daxil olmalıdır. Hər Seksiyaya öz Prezidenti rəhbərlik edir. Dörd seksiyadan ikisində Prezidentlər həm də Məhkəmənin Vitse-prezidentləri funksiyalarını yerinə yetirirlər. Seksiyaların vitse-prezidentləri lazım olduqda Seksiyaların Prezidentlərinə yardım göstərilir.

⁸⁹ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека, 2001, с. 306.

Hər Seksiya üç hakimdən ibarət olan Komitələrə bölünmüşdür. Komitələr on iki ay müddətinə tərtib edilir. Komitələrin yerinə yetirdiyi bəzi funksiyalar əvvəllər keçmiş Avropa İnsan Hüquqları Komissiyasının səlahiyyətlərinə daxil idi. İşlərin dinlənməsi vaxtı hakimlər Məhkəmənin yeddi üzvündən ibarət olan Palatalarda iclas edirlər. Bu Palatalar seksiyalardan hər birinin hakimlərindən rotasiya əsasında formalaşdırılır. Hər işdə Seksiyanın Prezidenti və cavabdeh dövlət tərəfindən təyin edilmiş hakim iclas edir.⁹⁰ Əgər cavabdeh dövlət hakimi Seksiyadan kənar yerdən təyin edərsə, Məhkəmənin bu üzvü işdə *ex officio* iclas edir. Məhkəmənin Böyük Palatası on yeddi hakimdən ibarətdir – onun tərkibi hər üç ildən bir dəyişir. Qeyd etmək lazımdır ki, 14 №-li Protokola əsasən bu sistemə dəyişikliklər edilməsi nəzərdə tutulur. Bu Protokol qüvvəyə minən kimi (yəni Rusiya Federasiyası tərəfindən ratifikasiya edildəndən dərhal sonra) işlərin Palatalarda baxılmaq üçün məqbulluğu haqqında qərar çıxarmaq səlahiyyətləri hər bir halda yeganə hakimə mənsub olacaqdır.

47-ci maddəyə müvafiq olaraq, Məhkəmə işlərə baxmaqdan əlavə, Nazirlər Komitəsinin xahişi ilə, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının və onun Protokollarının şərh zamanı yaranan hüquqi məsələlərə dair məsləhət xarakterli rəylər verə bilər. Belə rəylər Böyük Palata tərəfindən qoşulmuş xüsusi rəylərlə bərabər verilir.

Avropa İnsan Hüquqları Komissarı. Nisbətən yeni olan bu orqan 1997-ci ildə Dövlət və Hökumət Başçılarının Sammitində təsdiq edilmiş və 1999-cu ildə təsis edilmişdir. Komissar Avropa Şurasının Parlament Assambleyası tərəfindən altı il müddətinə, yenidən seçilmək imkanı olmadan seçilir. Komissarın vəzifələrinə Avropa Şurasının üzvü olan dövlətlərdə insan hüquqları sahəsində təhsilin və biliklərin təşviqi və irəliləyişi, üzv dövlətlərin qanunvericiliyində və təcrübəsində insan

hüquqlarının tətbiqi ilə əlaqədar boşluqların və uyğunsuzluqların identifikasiyası, həmçinin üzv dövlətlərin ərazilərində insan hüquqlarının tətbiqi və irəliləyişində, Avropa Şurasının müxtəlif beynəlxalq sənədlərinə uyğun olaraq həmin dövlətlərə yardım edilməsi və onların dəstəklənməsi məsələləri daxildir. Komissar nə məhkəmə orqanıdır, nə ombudsman. Faktiki olaraq, Komissar insan hüquqlarının müdafiəsinə aid məsləhətlər və informasiyanı verir, bütün milli ombudsmanlarla insan hüquqlarının tətbiqinin milli və beynəlxalq mexanizmləri arasında əməkdaşlığa imkan yaradır. Şəraitdən asılı olaraq Komissar dövlətlərlə və Avropa Şurasının başqa orqanları ilə əlaqə saxlaya bilər. İnsan hüquqları sahəsində Komissarın yurisdiksiyası, Avropa Şurasının fəaliyyətinin bütün cəhətlərini əhatə edir. Komissarın İdarəsinə insan hüquqlarının istənilən sahəsində araşdırma aparılması tapşırıla bilər və o, belə sahələrin hər biri üzrə rəylər, tövsiyələr və hesabatlar verə bilər.

Avropa İnsan Hüquqları Komissiyası. Bu Komissiya 1999-cu ildə ləğv edilmişdi. O, Konvensiyada təsbit olunmuş insan hüquqlarının pozulması halları barəsində şikayətlərə baxılması üçün İnsan hüquqları üzrə əvvəlki Avropa Konvensiyasına uyğun olaraq yaradılmışdı. Komissiya əsasən “filtr” kimi təsir göstərərək, şikayətlərin məqbulluğu məsələlərinə baxırdı. Lakin bununla bərabər, Komissiya iş üzrə rəylər də verirdi – bu rəylər dərc edilirdi, amma Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi ilə bağlı məcburi hüquq gücünə malik deyildi. Rəy verildəndən sonra və tərəflər arasında barışıq sazişinə nail olmaq mümkün olmadıqda Komissiya işə baxılması üçün onu Avropa Məhkəməsinə və ya, alternativ olaraq, Nazirlər Komitəsinə verib-verməmək arasında seçim edə bilərdi. 2001-ci ilə qədər baxılmış işlərdə hələ də Komissiyanın rəyləri ola bilər. O vaxtdan sonra baxılmış işlərin əksəriyyəti Komissiyanın rolunu ləğv etmiş 11 №-li Protokola uyğun olaraq düzəlişlər edilmiş Avropa Konvensiyasının yeni müddəalarına uyğun olaraq həll edilmişdir.

⁹⁰ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001. maddə 27(2).

3.4. İnsan hüquqlarının implementasiyası

Strasburq mexanizmi (əvvəlki və cari). 1998-ci ildə qüvvəyə minmiş Avropa Konvensiyasına on birinci Protokol hüququn tətbiq edilməsinin bu sistemini bütün strukturunu yenidən quraraq Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə şikayətlər verilməsi proseduru tamamilə dəyişdi. Məhkəmə yaradıldığı vaxtdan onun baxdığı işlərin sayı daim artır. Məhkəmə ilk işə 1967-ci ildə baxmışdır. 1981-ci ildə məhkəməyə göndərilmiş işlərin sayı əlli ikiyə bərabər olmuşdu. 1997-ci ildə Məhkəmə baxışını gözləyən yüz on doqquz iş vardı. 1993-cü ilə qədər Komissiya tərəfindən baxılmış işlərin sayı 4.750-yə bərabər olmuşdur. On birinci Protokol imzalanma üçün 1994-cü ilin 11 may ayından açılmışdı. İnsan hüquqlarına nəzarət sistemində radikal islahatlara görə, Konvensiyanın qüvvəyə minməsi üçün onun iştirakçıları olan bütün dövlətlər Protokolu imzalamalı idilər. Sonuncu ratifikasiya 1997-ci ilin oktyabrında Avropa Şurasında qeyd edilmişdir. Protokolun mətninə əsasən, bundan sonra daimi Məhkəmənin təsis edilməsi ilə əlaqədar təşkilati və prosessual dəyişikliklər edilməsi və Məhkəmənin yeni Qaydalarının yaradılması üzrə bütün lazımlı tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün Avropa Şurasının bir il vaxtı vardı. İnsan hüquqları üzrə cari Avropa məhkəməsi 1998-ci il noyabrın 1-dən fəaliyyətə başlamışdır. Protokolun mətninə əsaslanaraq, Komissiya 11 №-li Protokolun qüvvəyə minməsinə qədər baxılmaq üçün münasib hesab edilmiş şikayətlərə baxmaq üçün öz fəaliyyətini daha bir il - 31 oktyabr 1999-cu ilə qədər davam etdirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, 14 №-li Protokol qüvvəyə minəndən sonra o, yeni dəyişikliklərə səbəb olacaqdır.

Dövlətlərarası və fərdi şikayətlər. Konvensiyanın 33-cü maddəsində göstərilir ki, Razılaşan Yüksək Tərəflər "digər Razılaşan Yüksək Tərəfin Konvensiyanın və ona əlavə edilən Protokolların müddəalarını pozması güman edilən istənilən hal barədə istənilən məsələni" məhkəmənin müzakirəsinə verə

bilər.⁹¹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən baxılmış birinci dövlətlərarası iş *Ireland v United Kingdom* işi idi.⁹²

11 №-li Protokol qüvvəyə minəndən sonra fərdi şikayətlər verilməsi prosesi Konvensiyanın iştirakçıları olan bütün dövlətlər üçün məcburi oldu. Əvvəlki sistemə uyğun olaraq, dövlətlər Məhkəmənin fərdi şikayətlər barəsində yurisdiksiyasını tanıyıb-tanımaq məsələsində seçim edə bilərdi. Komissiya və Məhkəmənin müvəffəqiyyəti, xüsusən onların qərarlarına riayət edilməsinin yüksək səviyyəsi onu göstərirdi ki, bu məhkəmə sisteminin məcburi istifadəsi dövlətlər üçün münasibdir. Həqiqətən, Məhkəmə tərəfindən alınan kommünikəların sayı artmaqda davam edirdi. Məhkəmənin son statistikasına uyğun olaraq, 2007-ci ildə ona 41.700 şikayət daxil olmuşdu, bu isə o deməkdir ki, şikayətlərin sayı 1998-ci il üzrə müvafiq göstərici (1998-ci ildə cəmi 18.164 şikayət alınmışdı) ilə müqayisədə 100%-dən çox artmışdır və praktik olaraq, 1955-ci ildən 1982-ci ilə qədər qeydə alınmış şikayətlərin ümumi sayına bərabərdir.⁹³ Şikayətlərin sayının sürətlə artması ilə əlaqədar narahatlıqlar bu işin səmərəsinin artırılması haqqında məsələnin Nazirlər Komitəsində müzakirəsinə başlamaq üçün əsas oldu. Buna Konvensiya ilə əlaqədar məsələlər qaldırmayan şikayətləri saf-çürük etməyə imkan verən yeni protokolun köməyi ilə nail olmaq mümkün idi. 14 №-li Protokol məhz belə müzakirələrin nəticəsidir, amma bu sənəd hələ qüvvəyə minməmişdir.

Strasburq mexanizminin müddəalarına əsasən, şikayətə baxılması prosesi maksimum dörd mərhələdən ibarət olur:

⁹¹ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001, maddə 33.

⁹² Ireland v United Kingdom. Ser. A, No. 25 (1978).

<http://lawofwar.org/Ireland_v_United_Kingdom.htm>, 31 yanvar 2009.

⁹³ Статистика Европейского Суда по правам человека.

<<http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/D0122525-0D26-4E21-B9D4-43AEA0E7A1F5/0/SurveyofActivities2007.pdf>>, 31 yanvar 2009.

Komitələr mərhələsi, Palatalar mərhələsi, Böyük Palata mərhələsi, Nazirlər Komitəsi mərhələsi. İdeal halda (ancaq həmişə yox), bu dörd mərhələ şikayətin məqbulluğunu, şikayətə mahiyyəti üzrə baxılmasını, apellyasiyanı və məhkəmə prosesinin tətbiqetmə aspektlərini əks etdirməlidir. Burada həmin prosesin ümumi icmalını vermək yerinə düşər. Konvensiyanın 34-cü maddəsinin müddəalarına əsasən, şikayətlər “Konvensiyada və / və ya ona Əlavə Protokollarda təsbit olunmuş hüquqlarının Yüksək Razılaşan Tərəflərdən biri tərəfindən pozulmasının qurbanı olduqlarını iddia edən istənilən fiziki şəxsdən, istənilən qeyri-hökumət təşkilatından və ya qeyri-rəsmi şəxslərin istənilən qrupundan” qəbul edilə bilər.⁹⁴ Şikayətçi həm də hüquqların pozulmasının qurbanı olmalıdır. Bu şərt prosesin mühüm hissəsidir.

Komitələr şikayətləri baxılmaq üçün qəbul edilməz elan etmək və ya şikayətləri siyahılardan silmək səlahiyyətinə malikdir. Komitələr çox cəhətdən, əvvəllər Komissiyaın müstəsna hüququ olan “filtrləyici” funksiyasını yerinə yetirirlər. İşin baxılmaq üçün qəbul edilməz elan edilməsi Konvensiyanın 35-ci maddəsində göstərilmiş meyarlara uyğun olmalıdır: şikayətlərin anonimliyi və hüquqi müdafiənin bütün daxili vasitələrindən istifadə edilmiş olmaması şikayətlərin baxılmaq üçün qəbul edilməz hesab olunması üçün iki əsas əsasdır. Şikayətin qəbul edilməz hesab olunması həmişə əsaslandırılmalıdır. Şikayətçinin öz şikayətinə baxılması prosesində iştirak etməyə çalışmaması, şikayətin əsasını təşkil edən vəziyyətin artıq həll edilməsi aşkar görüldükdə və ya oxşar səbəblər olduqda da işlər prosesin istənilən mərhələsində işlərin siyahısından silinə bilər. Məqbulluq haqqında belə qərarlardan apellyasiya və ya hər hansı şikayət verilə bilməz, lakin əgər Məhkəmənin fikrinə, siyahıdan silinmiş işin halları bunu tələb

⁹⁴ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001. с. 306.

edirsə, o, işlərin siyahısında bərpa edilə bilər. Şikayətlərin baxılmaq üçün qəbul edilməz elan olunması haqda Komitələrin qərarları yekdilliklə qəbul edilir.⁹⁵ Lakin şikayətin Komitə tərəfindən baxılmaq üçün qəbul edilməsi hələ o demək deyildir ki, işə mahiyyəti üzrə baxılacaqdır, çünki Palatalar işin baxılmaq üçün məqbulluğu haqqında səsvermə keçirilməsi və işin siyahıdan silinməsi barədə qərar verə bilərlər. Qeyd etmək lazımdır ki, 14 №-li Protokola uyğun olaraq, işin baxılmaq üçün məqbulluğu məsələsini bir hakim təkbaşına həll edə bilər və əgər şikayətçinin hüquqları “əhəmiyyətsiz dərəcədə pozulmuş” olarsa, işlər qəbul edilməz hesab oluna bilər, (14 №-li Protokolun 12-ci maddəsi).⁹⁶

İşlərə baxılan vaxt palatalar iş üzrə cavabdeh olan iştirakçı dövlətin hakimini, *ex officio*, öz tərkibinə daxil edirlər. Bu *ex officio* və ya ona ekvivalent *ad hoc* vəzifə bu və ya digər milli hüquq sisteminin tanınmış və hörmətli ekspertinin öz milli hüququnun norma və nüanslarını Məhkəmənin üzvləri üçün aydınlaşdırmasına imkan verir. Palatalar dövlətlərarası işlərin məqbulluğu məsələlərini həll edirlər, onlar həm də Komitələr tərəfindən onlara göndərilmiş fərdi şikayətlərin baxılmaq üçün məqbulluğu məsələlərini həll edə bilərlər.⁹⁷ Şikayətlərin baxılmaq üçün məqbulluğu haqqında qərarlar adətən işin mahiyyəti üzrə qərarlardan ayrı qəbul edilir. Məhkəmə işə kompleks şəkildə baxmağa, hətta ola bilər ki, bu iş üzrə cavabdeh olan iştirakçı dövlətin köməyi ilə iş üzrə araşdırma aparmağa çalışacaqdır. Məhkəmə həmçinin, tərəfləri barışıq sazişinə gətirib çıxarmağa çalışacaqdır. Buna nail olmaq o

⁹⁵ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001, maddə 28 və 37.

⁹⁶ Протокол 14 к Европейской Конвенции по правам человека, Совет Европы, 2004, <<http://www.espch.ru/content/view/135/37>>, 31 yanvar 2009.

⁹⁷ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001. с. 306. статья 29.

deməkdir ki, işi siyahıdan çıxartmaq olar.⁹⁸ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsində işlər üzrə dinləmələr adətən açıq keçirilir və işlər üzrə bütün sənədləşmə ictimaiyyət üçün əlyetərlidir. İşin baxılmaq üçün Böyük Palataya verildiyi hallar müstəsna olmaqla, Palataların qərarları qətidir. Əgər tərəflərdən biri üç ay ərzində işin baxılmaq üçün Böyük Palataya verilməsi haqqında qərar qəbul edərsə, iş Böyük Palatanın beş hakiminin müzakirəsinə verilir, işə Böyük Palata tərəfindən baxılmaq üçün qəbul və ya rədd edilməsi haqda qərarı həmin hakimlər qəbul edəcəklər. Əgər hakimlər rədd haqqında qərar qəbul edərsə, onda Palatanın qərarı son olur, əks halda işlə Böyük Palata məşğul olmağa başlayır.

Əgər Palatanın müzakirəsində olan işdə Konvensiyanın və ya ona Əlavə Protokolların izah edilməsi ilə bağlı ciddi məsələləri qoyulursa, yaxud əgər Palata Məhkəmənin əvvəlki qərarlarına uyğun gəlməyən qərar çıxarmalı vəziyyətdədirsə, həmin bu iş üzrə yurisdiksiyadan Palata Böyük Palatanın xeyrinə imtina edə bilər.⁹⁹ Palata tərəfindən iş üzrə qərar çıxarılmasına qədər istənilən vaxt yurisdiksiyadan yalnız o halda imtina edilə bilər ki, tərəflərdən heç biri buna qarşı etiraz etməsin.

Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətin iş üzrə cavabdeh rolunda çıxış edən *ex officio* hakimi, Məhkəmənin Prezidenti və Məhkəmə Palatalarının Prezidentləri həmişə Böyük Palata daxildir. Böyük Palata üç hadisədə yurisdiksiyaya malik olur: Palata Böyük Palatanın xeyrinə yurisdiksiyadan imtina edərsə; barəsində Palata tərəfindən qərar çıxarılmış işdə bir tərəf işin Böyük Palatanın müzakirəsinə verilməsini tələb edərsə (bu halda işdə Konvensiyanın şərh və ya tətbiq edilməsi haqqında qoyulan məsələnin bu işin Böyük Palata tərəfindən baxılmağa qəbul edilməli ciddi məsələ olub-olmamasını beş hakimdən ibarət qrup

həll edəcəkdir); Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi məhkəmədən məsləhət xarakterli rəy çıxarmağı xahiş edərsə. Lakin buna oxşar hadisələrin baş verə biləcəyi hallar ciddi müəyyən edilmişdir.¹⁰⁰ Böyük Palata işə mahiyyəti üzrə baxır və icrası məcburi olan qəti qərar çıxarır. Qeyd etmək lazımdır ki, birinci instansiya kimi Böyük Palatanın qərarından apellyasiya qaydasında şikayət etmək imkanı yoxdur.

Həm Palataların, həm də Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Böyük Palatasının qərarlarının tətbiqinə nəzarət etmək vəzifəsi Nazirlər Komitəsinin üzərinə düşür. Qəti qərar həmişə Nazirlər Komitəsinə çatdırılır. Beynəlxalq hüququn demək olar ki, istənilən məsələsində olduğu kimi, qərarların tətbiqi dövlətlərin iradəsindən asılıdır. Məhkəmənin qərarları belə qərarlara riayət etmək öhdəliyi götürmüş dövlətlər üçün hüquqi baxımdan məcburidir. Məhkəmənin qərarlarının riayət edilməməsinə görə yeganə mümkün sanksiya Konvensiyada iştirakdan istisnalardır. Yunanıstan barəsində dövlət şikayətlərinin erkən seriyası – əvvəlki “Yunan işləri”: *Denmark, Norway, Sweden v Greece*¹⁰¹ – Yunanıstanı Konvensiyada iştirakdan müvəqqəti çıxmağa vadar etmişdi. Digər tərəfdən, Türkiyəyə qarşı, bu ölkə tərəfindən insan hüquqlarının ciddi pozulması halları haqqında cari işlər axınına Türkiyənin, ümumi mənada, öz öhdəliklərini yerinə yetirməyi bacarmaması kimi yox, ölkənin bəzi regionlarında qanunun zəifliyinin illüstrasiyası kimi baxmaq olar.

3.5. Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı

Əvvəllər Avropada Təhlükəsizlik Əməkdaşlıq Müşavirəsi adlanan bu qurum hazırda əlli beş üzv dövlətin daxil olduğu və

⁹⁸ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001, maddə 39.

⁹⁹ Vax: yenə orada. maddə 30.

¹⁰⁰ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001, maddə 30, 43 и 47.

¹⁰¹ Denmark v Greece (Applien. 3321/67), CM Res DH (70) 1; Norway v Greece (Applien. 3322/67), CM Res DH (70) 1; Sweden v Greece (Applien. 3323/67), CM Res DH (70) 1.

coğrafi baxımdan “Vankuverdən Vladivostoka qədər uzanıb gedən”, təhlükəsizlik üzrə tamdəyərli təşkilatdır.¹⁰² ATƏT dünyada təhlükəsizlik üzrə ən böyük regional təşkilatdır (o həm də BMT-nin Nizamnaməsinin VIII fəsilinə uyğun olaraq, təhlükəsizlik məqsədləri üçün Avropa regional orqanı kimi tanınmışdır).¹⁰³ ATƏT-in əsas fəaliyyəti təhlükəsizliyə – silahlara nəzarət, münaqişələrin qarşısının alınması, iqtisadi və ekoloji təhlükəsizlik məsələlərinə – fokuslanmasına baxmayaraq, o eyni zamanda təhlükəsizlik problemlərinin insan ölçüsünə xüsusi diqqət yetirir və bu diqqəti get-gedə daha da artırır. Belə davranışın məntiqi əsaslandırılması BMT-nin arqumentləridir: insanın hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi və inkişafı beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanılmasında mühüm amil kimi baxılır. Lakin BMT-dən fərqli olaraq, ATƏT beynəlxalq hüquqda hüquqi statusa malik deyil. ATƏT əsasən siyasi orqan hesab edilir. Bu təşkilatın ideoloji baxımdan bölünmüş Avropada yaranmasını, Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq məsələlərinə fokuslanmasını nəzərə alsaq, bu cür siyasiləşmə meyli qaçılmaz idi. Proses 1973-cü ildə Helsinkidə, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin (ATƏM) formal açılışından başladı. Danışıqların uzanmasını və o vaxt ümumi dil tapılmasında çətinlikləri nəzərə alsaq, hətta dövlətlərin Müşavirədə olması və iştirak etməsi özlüyündə artıq görkəmli hadisə idi. Bu hadisədə bütün Avropanın nümayəndələri (Albaniyadan başqa), həmçinin ABŞ və Kanada iştirak edirdi. Helsinki Yekun Aktı 1 avqust 1975-ci il otuz beş dövlət başçısı tərəfindən imzalanmışdı.¹⁰⁴ Nümayəndələr tərəfindən razılaşdırılmış hədəfləri və ümumi maraqları müəyyən edən bu sənədin ilkin şərti budur ki, iştirakçı dövlətlər ümumi maraqları

¹⁰² Справочник ОБСЕ. – Вена: 2000, стр.1.

¹⁰³ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинкский фонд по правам человека. 2001, с. 1.

¹⁰⁴ Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе. Хельсинки. 1975. <http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_ru.pdf>. 31 yanvar 2009.

Avropada təhlükəsizliyin qorunub saxlanmasına və otuz il ərzində regionda artıq iki dəfə müharibə dərəcəsinə çatmış yeni münaqişələrin qarşısının almağa yönəlmişdir. İştirakçı dövlətlər vaxtaşırı keçirilən silsilə konfranslarda və görüşlərdə bu istiqamətdə birlikdə işləməyi öhdəyə götürdülər. Hər hansı infrastruktura malik olmayan bu görüşlər və konfranslar dövlətlər arasında əlaqələrin “dəmir pərdə” vasitəsilə inkişafına təkan vermək üçün yeganə inersiya mənbəyi və prinsip etibarilə, siyasi səbəblərdən, heyrətamiz dərəcədə uğurlu mexanizm idi.

Helsinki Yekun Aktı çərçivəsində qəbul edilmiş tövsiyələrin üçüncü qrupu humanitar və başqa sahələrdə əməkdaşlığı əhatə edirdi. Kifayət qədər geniş olan bu kateqoriya insan hüquqlarını, təhsili və mədəniyyəti əhatə edirdi: bu qrup maddələrdə insanın əsas hüquq və azadlıqlarına, xüsusən fikir, vicdan və dini etiqad azadlıqlarına, həmçinin hər kəsi narahat edən öz müqəddəratını təyin etmək hüququna hörmətin əhəmiyyəti vurğulanırdı. Burada implementasiya edilən hüquqların, xüsusən, öz müqəddəratını təyin etmək hüququnun dəqiq təyində təşkilatın ardıcıl olmaması, bu hüquqla fərdlərin başqa hüquq və azadlıqları ilə ATƏT-in prinsipləri arasındakı fərqlər üzə çıxır.

Kommunizmin dağılması bu təşkilatın strukturunun dövlətlər tərəfindən dəyişdirilməsinə əsas təkan oldu. 1990-cı ildə qəbul edilmiş Paris Xartiyası bütöv və azad Avropa üçün “yeni başlanğıc” oldu. Bu hadisələr ATƏM prosesinin (Helsinki prosesi) formallaşdırılmasını hər iki ildə bir dəfə müntəzəm görüşlərin keçirilməsi haqqında qərarın qəbul olunması və institusional infrastrukturun təsis edilməsi ilə qeyd etdi.

1994-cü ildə yeni institusional sistem və müvafiq irəliləyişlər 1995-ci ildə prosesin Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı (ATƏT) şəklində davam etdirilməsi haqda qərarında əks olunmuşdu. O vaxtdan ATƏT Avropada işləməyə başladı. Bu, nəinki Helsinki Konfransından əvvəlki illərdə, hətta ondan sonrakı illərdə də uzun müddət inanılmaz idi, lakin Sovet İttifaqının və keçmiş Yuqoslaviyanın dağılması bu təşkilata və

onun təhlükəsizlik fokusuna unikal dəyişikliklər etdi. Bu gün ATƏT-in prioritetləri hüququn aliliyinə, lokal münaqişələrin qarşısının alınmasına və təhlükəsizlik üzrə əməkdaşlıq sistemlərinin dəstəyinə əsaslanan demokratik cəmiyyətlərin qurulmasına köməyi əhatə edir. ATƏT bu hədəflərə nail olmaq üçün “yerdə” fəaliyyət sistemini işləyib hazırlamış və yerlərdə müxtəlif missiyalar təsis etmişdir. ATƏT-in missiyaları keçmiş Sovet İttifaqının və keçmiş Yuqoslaviyanın ərazilərində cəmləşdirilmişdir. Bosniya və Herseqovinada, Gürcüstanda, Moldovada və Tacikistanda missiyalar, Bakıda, Yerevanda və Mərkəzi Asiyada ofislər, Albaniyada nümayəndəlik, Belarusda monitorinq qrupları, Estoniya və Latviyada fəaliyyət belə missiyalar sırasına daxildir. Kosovo hazırda ATƏT-in BMT və başqa təşkilatlarla birgə həyata keçirdiyi ən böyük əməliyyatlardan birinin mərkəzini təşkil edir. Eyni zamanda ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tənzimlənməsi üzrə bu təşkilatın fəaliyyəti onun təşkilində və səlahiyyətlərində müəyyən problemlər, ikiqat standartlar və imtiyazlı üzvlər mövcud olduğunu göstərdi.

Etnik münaqişələr müasir Avropada zorakılığın böyük sıçrantılarının əsas mənbəyidir, bu regionda insan hüquqlarına maraq yeniləndi. Son illərdə, xüsusilə Demokratik təsisatlar və İnsan hüquqları üzrə Büro (1992-ci il), Milli azlıqların işləri üzrə Ali Komissar (1992-ci il) və nisbətən yaxın vaxtlarda (1997-ci il) kütləvi informasiya vasitələrinin azadlığı məsələləri üzrə Nümayəndə təsis ediləndən sonra ATƏT-in xüsusi önəm verdiyi İnsan Ölçüsünə maraq nəzərəcarpacaq dərəcədə artmışdır.

Faktiki olaraq, ATƏT regionda sülhün təmin edilməsi və qorunub saxlanılması üçün insan hüquqlarından istifadə etməyə çalışır. Belə yanaşma onunla oxşardır, onun fəaliyyətinin erkən mərhələlərində BMT tətbiq edilirdi. İnsan hüquqlarının müdafiəsi *per se* əldə edilə bilən və ya implementasiya edilən

hədəfi deyil – ehtimal ki, insan hüquqlarına hörmət mədəniyyətinin inkişafının və onunla birlikdə demokratik, dinc cəmiyyətlərin təkamülünün hədəfidir. Bu baxımdan, Amerika Dövlətləri Təşkilatı Komissiyasının etibarsız və qeyri-stabil regionda yaradılan demokratiyaların inkişafı və gücləndirilməsi üzrə tədqiqat fəaliyyəti ilə paralelləri keçirmək olar.

Demokratik İnstitutlar və İnsan Hüquqları Bürosu. Bu Büro azad seçkilər üzrə Bürodan təkamül etdi. O ATƏT-in İnsan Ölçüsü kimi hədəfi çərçivəsində təsis edilmiş birinci institut idi və bu təşkilatın insan hüquqlarına yanaşmasını əks etdirirdi: demokratiya demək olar ki, ilkin şərt kimi başlanğıc üçün dövlətdə insan hüquqlarının reallaşdırmalarını baxılır. Belə yanaşma nəticəsində, xüsusi vurğu dövlətlərdə azad seçkilərin və demokratik institutların sisteminin müəssisəsi qoyulur. Çox ATƏT-i çox yaradılan demokratiyalarda (belə dövlətlər xahişi ilə) yüz seçkini və referendumu müşahidə edirdi. O həmçinin kömək üçün ətraflı məşq proqramından azad seçkilər üçün uyğun olan prosedurların inkişafında dövlətlərə istifadə edir. Büronun demokratikləşmə üzrə departamenti hüququn və qanunun aliliyinin gücləndirilməsinə yönəlmiş layihələrlə məşğuldur. Bu cəhətdən ATƏT insan hüquqları üzrə informasiyanın yayılmasını həvəsləndirməyə, təlimləri və texniki köməyi insan hüquqları üzrə milli müəssisələrə verməyə, qeyri-hökumət təşkilatlarını gücləndirməyə, həmçinin insan hüquqlarının cinsi bərabərlik, işgəncələrə qarşı mübarizə, dini etiqad azadlığı, həmçinin insan alverinə qarşı mübarizə kimi sahələrində işi fəal həvəsləndirməyə çalışır. Büro həmçinin insan ölçüsünün hədəflərinin nailiyyəti barəsində insan hüquqlarının və irəliləmənin monitorinqi ilə məşğul olur. Roma və Sinti icmaları ilə bağlı problemlərin beynəlxalq xarakterini nəzərə alaraq, onlar xüsusi diqqət spektri kimi seçilir. ATƏT Demokratik İnstitutlar və İnsan hüquqları üzrə Büronun işi vasitəsilə azad seçkilərə və dövlət idarəçiliyinin demokratik sistemlərinə tərəf tərəqqi edən dövlətləri dəstəkləməyə çalışır.

çünkü bu mühtdə insanın hüquq və azadlıqları çiçəklənə bilərdi.

Milli Azlıqların İşləri üzrə Ali Komissar. Ali Komissar regionda sonrakı etnik münaqişələr təhlükəsinə ATƏT-in "prinsipial" cavabıdır. 1992-ci ildə, bu post yaradılanda Şərq blokunun və keçmiş Yuqoslaviyanın dağılmasına görə yaranmış problemlər kəskin və aşkar idi. Ali Komissarın hədəfi ATƏT ölkələrində sülhə və sabitliyə təhlükə mənbəyi ola biləcək etnik gərginlikləri aşkar etmək və eyniləşdirməkdir. Ali Komissarın növbəti mühüm hədəfi Komissarın mandatına uyğun olaraq, onun yaranmaqda olan münaqişənin aradan qaldırılması üzrə işi xəbər verəndir ki, o münaqişələrin qarşısını onların yaranmasının mümkün qədər erkən mərhələdə almaq alətidir.¹⁰⁵ Komissar önleyici diplomatiya ilə yanaşı, həm də yerlərdə iş aparır. Ali Komissarın himayəsi altında artıq Roma və Sinti xalqlarının ətraflı tədqiqatı üzrə iş aparılır. Həmçinin Albaniya, Ukrayna, Qazaxıstan və Macarıstan kimi çoxmillətli ölkələrdə milli tədqiqatları aparılırlar. Bu orqanın fərdi şikayətlər qəbul etmək səlahiyyətləri yoxdur. Susqun diplomatiya burada əsas rolunu oynayır. Milli azlıqların dövlətə inteqrasiyası (assimilyasiya vacib deyil!) bu və ya digər ərazi çərçivəsində münaqişələrin və bölünmələrin qarşısının alınması üçün ehtiyac kimi baxılır, buna görə də Komissara azlıqların vəziyyətinin yaxşılaşması üçün məsuliyyət həvalə edilir. Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, *per se* Komissar yalnız azlıqların müdafiəçisi deyildir.

Komissar tərəfindən azlıqların şəxsiyyətinin və dövlətlərin fəaliyyətinin ictimai sferasında onların iştirakının dəstəyinin saxlanılması üzrə iş aparılır. Komissarın fəaliyyətinin göstərilən sferaları barəsində qəbul edilmiş tövsiyələrə nümunələr kimi, Milli azlıqların təhsil hüquqları haqqında Haaqa tövsiyələrini (1996-cı il), Milli azlıqların dil sahəsində hüquqları haqqında Oslo tövsiyələrini (1998-ci il), həmçinin ictimai-siyasi həyatda

¹⁰⁵ Справочник ОБСЕ. – Вена: 2000, стр. 118.

milli azlıqların effektiv iştirakı haqqında Lund tövsiyələrini qeyd etmək olar.¹⁰⁶ Azlıqların fərdiyyətinin (identikliyin) qorunması və irəliləyişi Millətlər Liqasının fəaliyyəti erasında görkəmli yer tuturdu və BMT-nin sayəsində yenidən, yavaş-yavaş məşhurluq qazanır. Şübhəsiz, bu məsələ Avropa üçün birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edən məsələdir və ATƏT-i onun icazəsində öz bacarığını sübut etdi.

Kütləvi informasiya vasitələrinin azadlıqları məsələləri üzrə nümayəndə. Nümayəndə ATƏT-in ən yeni institutudur. Onun vəzifələrinə iştirakçı dövlətlərin ərazilərində azad, müstəqil və plüralistik kütləvi informasiya vasitələrinin irəliləyiş və inkişafı daxildir.¹⁰⁷ Nümayəndə erkən xəbərdarlığı təmin edir, həmçinin təcili hərəkətlərin funksiyasına malikdir. O həmçinin senzura məsələləri üzrə şikayətləri qəbul edə bilər, sonra həmin şikayətlər araşdırılır və belə vəziyyətin həllində dövlətə kömək göstərilir. Nümayəndə məhkəmə orqanı deyil, ehtimal ki, siyasi və diplomatik rəhbərlik üçün münaqişələrin daha sadə və qarşılıqlı sərfəli yolla nizama salınmasına yönəldilmiş rezervuardır. Azad KİV-lərin təminatına tərəf Nümayəndənin fəaliyyəti BMT və Avropa Şurası ilə birgə aparılır.

3.6. Avropa İttifaqı

Avropa İttifaqı Avropa İttifaqı haqqında Müqavilənin (Maastrixt müqaviləsi) qüvvəyə mindiyi vaxtdan təsis edilmişdir.¹⁰⁸ Bu razılaşmaya qədər üç ayrı Avropa Birliyi mövcud idi: Avropa İqtisadi Birliyi (hazırda Avropa Birliyi), Avropa Kömür və Polad Birliyi və Atom Enerjisi üzrə Avropa

¹⁰⁶ Справочник ОБСЕ. – Вена:

2000 http://www.osce.org/documents/hcnm/1996/10/2700_ru.pdf;

http://www.osce.org/documents/hcnm/1998/02/2699_ru.pdf;

http://www.osce.org/documents/hcnm/1999/09/2698_ru.pdf

¹⁰⁷ Справочник ОБСЕ. – Вена: 2000, стр. 45.

¹⁰⁸ Маастрихтский договор. Европейский Союз. 1992.

<http://europa.eu/eur-lex/en/treaties/dat/EU_treaty.html>, 1 fevral 2009.

Birliyi. Bu təşkilatlar (xüsusilə Avropa İqtisadi Birliyi) yaradıldığı vaxtdan keçən illər ərzində, öz yurisdiksiyaları çərçivəsində insan hüquqlarının tətbiqini inkişaf etdirmişdir. Bu üç əvvəlki cəmiyyət indi yeni Avropa İttifaqının əsas sütununu təşkil edir (digər iki sütun bunlardır: Ümumi xarici siyasət və təhlükəsizlik siyasəti; Ədliyyə və daxili işlər sahələrində əməkdaşlıq). 1997-ci il Amsterdam müqaviləsi Avropa Birliyinin bu bölmələrini daha çox dəyişdirmiş və eyni zamanda, Avropa İttifaqında insan hüquqlarının əhəmiyyətini artırmışdır.¹⁰⁹ Avropa İttifaqının iştirakçıları olan bütün dövlətlər Avropa Şurasının üzvüdürlər və Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının müddəalarının icrası onlar üçün hüquqi baxımdan məcburidir.

Avropa Cəmiyyətlərinin əvvəlki fokusu müharibədən sonrakı dövrdə Avropanın iqtisadi bərpasında idi. buna görə də təsis sənədlərində insan hüquqları xatırlanırdı. Cəmiyyətlərin baniləri güman edirdilər ki, iqtisadi inteqrasiya insan hüquqlarına neqativ təsir göstərməyəcək, həmçinin onu nəzərə alırdılar ki, insan hüquqları artıq Avropa Şurasının diqqət mərkəzindədir. Buna görə onlar bu sferada Cəmiyyətlərin yurisdiksiyasının genişləndirilməsinə ehtiyac görmürdülər. Qeyd etmək lazımdır ki, Avropanın şərq ərazilərindəki dövlətlərin çoxu Avropa Şurasına qoşuldu, çünki güman edirdilər ki, bu, Avropa İttifaqına daxil olmaq yolunda bir addımdır. Bu məntiq danılmaz oldu. 2004-cü ilin mayında, Avropa İttifaqına üzv dövlətlərin sayı artaraq on beşdən iyirmi beşə çatdı. 2007-ci ildə Bolqarıstan və Rumıniya da Avropa İttifaqına qoşuldu və üzv dövlətlərin sayı iyirmi yeddiyə qədər artdı.

Avropa Cəmiyyətləri Məhkəməsi və insan hüquqları. Avropa İttifaqı yaradılan vaxt yeni Avropa Cəmiyyətləri Məhkəməsi həmin Cəmiyyətlərin hüququnu Avropa İttifaqının

¹⁰⁹ Амстердамский договор. Европейский Союз. 1997.

¹⁰⁹ http://eulaw.edu.ru/documents/articles/amsterd_dogovor.htm. 1 fevral 2009.

üzvü olan dövlətlərin vətəndaşlarının hüquqları ilə uyğunlaşdırdı. Nəticədə hüquq elminin yeni bir sahəsi - insan hüquqları hüququ sahəsi yarandı. Avropa Cəmiyyətləri Məhkəməsi insan hüquqları sahəsində işlərə əvvəlcə həvəssiz baxırdı – bunu, *1/58 Stork işi*¹¹⁰ kimi erkən işdən görmək olar. Cəmiyyətlər hüququnun milli hüquqdan üstünlüyü doktrinasının təkamülü və birbaşa effekt prinsipi Avropa Cəmiyyətləri Məhkəməsinə insan hüquqlarına öz yanaşmasını dəyişdirməyə məcbur etdi. *29/69 Stauder v Ulm işi*¹¹¹ Məhkəməyə insan hüquqları hüququnun Cəmiyyətlərin hüququna təsirini tanımaq imkanı verdi. Stauder iddia edirdi ki, Avropa təşəbbüsü çərçivəsində ucuz qiymətə yağ almaq üçün öz şəxsiyyətini sübut etməsi barədə tələb onun Almaniya Konstitusiyasında təsbit olunmuş əsas hüquqlarını (barışıq sazişləri) pozmuşdur. Avropa Cəmiyyətləri Məhkəməsi ilkin qərarın 7-ci Paragrafında (indi Avropa Birliyinin təsis edilməsi haqqında Müqavilənin razılaşdırılmış versiyasının 234-cü maddəsi) bu nəticəyə gəlmişdi ki, haqqında mübahisə edilən vəziyyət “Cəmiyyətlər hüququnun əsas prinsiplərində təsbit olunmuş və məhkəmənin müdafiə etdiyi əsas hüquqlara” zidd deyildi.¹¹² Beləliklə, insanın əsas hüquqlarına hörmət amilinə Məhkəmənin hörmət etməli olduğu hüququn əsas prinsiplərinin daxili aspekti kimi baxılırdı. Məhkəmə sonralar müxtəlif işlərdə özünün bu mövqeyini genişləndirdi: *11/70 №-li, Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr - und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* işində, Məhkəmə Almaniya Konstitusiya Məhkəməsinin belə bir

¹¹⁰ Case 1/58 Stork [1959] ECR 423, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61958J0001:EN:HT ML>>, 1 fevral 2009.

¹¹¹ Case 29/69 Stauder v Ulm [1969] ECR 419, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61969J0029:EN:HT ML>>, 1 fevral 2009.

¹¹² Консолидированные тексты Договора о Европейском Сообществе и Договора о Европейском Союзе в кн. Европейское право. Под ред. проф. Энтина Л.М., с.521-699.

bəyanatını qəbul etmədi ki, Avropa Cəmiyyətlərinin hüququ əsas hüquqlar haqqında Almaniya Konstitusiyasında göstərilən müddəalara ziddir (Almaniya Konstitusiya Məhkəməsi göstərdi ki, Avropa Cəmiyyətləri Məhkəməsinin qərarı ilə razılaşmır – Almaniya Konstitusiya Məhkəməsində buna oxşar kolliziya Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi ilə də yaranmışdı);¹¹³ 36/75 №-li *Rutill v Minister for the Interior* işində Avropa Cəmiyyətləri Məhkəməsi birbaşa Avropa Konvensiyasının müvafiq müddəalarına istinad edirdi;¹¹⁴ S-13/94 №-li *P v S and Cornwall County Council* işində Avropa Cəmiyyətləri Məhkəməsi transseksuallara münasibətdə potensial ayrı-seçkilik haqqında məsələni həll edərkən Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin erkən qərarlarına istinad edirdi.¹¹⁵

Avropada prinsip etibarilə insan hüquqları barəsində yurisdiksiyaya malik olan iki paralel məhkəmə sistemi yaranmışdı. Nəticədə hər iki avropa məhkəməsi faktiki olaraq bəzi dövlətlər barəsində rəqabət aparan yurisdiksiyalar əldə etmişdir və müvafiq olaraq, bəzən bu yurisdiksiyalar arasında münaqişələr yaranır. Abortlar barəsində xarici ölkələrdən verilən informasiyanın İrlandiyada yayılmasının məhdudlaşdırılması (İrlandiyada abortlar, bəzi tibbi zərurət halları istisna olmaqla, qadağan edilmişdir) haqqında iş, çox güman ki, əsas nümunə hesab edilə bilər. Bu işə hər iki məhkəmə tərəfindən baxılmış və məhkəmələr müxtəlif qərarlar çıxarmışdı. Belə ki, S-159/90 №-

¹¹³ Case 11/70 Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel [1970] ECR 1125, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61970J0011:EN:HT ML>>, 1 fevral 2009.

¹¹⁴ Case 36/75 Rutill v Minister for the Interior [1975] ECR 1219. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61975J0036:EN:HT ML>>, 1 fevral 2009.

¹¹⁵ Case C-13/94 P v S and Cornwall County Council [1996] ECR I-2143. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61994J0013:EN:HT ML>>, 1 fevral 2009.

li *Society for the Protection of the Unborn Child v Grogan*¹¹⁶ işində Avropa Ədalət Məhkəməsi qət etmişdi ki, göstərilən qadağa Cəmiyyətlərin hüquqları çərçivəsindən kənara çıxır, hərçənd, göstərilən hüquqa uyğun olaraq, tibbi əməliyyatlara da “xidmətlər” kimi baxıla bilər; buna baxmayaraq – növbəti ildə eyni hallar *Open Door Counseling and Dublin Well Woman v Ireland* işi¹¹⁷ şəklində Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin müzakirəsinə çıxarılanda, bu məhkəmə qərara aldı ki, İrlandiya Avropa Konvensiyasını pozmuşdur.

Avropa İttifaqının Avropa Konvensiyasına qoşulması imkanı artıq Konvensiyanın mətnində bloklanmışdı, çünki onun tərəfi yalnız dövlətlər ola bilər və hər halda, Avropa Cəmiyyətləri Məhkəməsi öz qətnaməsində göstərmişdi: “Cəmiyyətlər hüququnun hazırda olduğu vəziyyətdə Cəmiyyətin Konvensiyaya qoşulmaq səlahiyyətləri yoxdur”.¹¹⁸ Lakin Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına 14 №-li Protokolun 17-ci maddəsi və Avropa İttifaqının Konstitusiyasının (qəbul edilməmiş – K.M.-Ə.) Qaralama Variant haqqında Müqavilənin 1-9-cu maddələri belə düşünməyə əsas verir ki, gələcəkdə Avropa İttifaqının Avropa Şurasına birləşməsi tamamilə mümkündür.

Avropa İttifaqında insan hüquqlarının konstitusiya tanınması. Avropa İttifaqı haqqında Müqavilənin F(2) maddəsində Avropa İttifaqının konstitusiya hüququnda insan hüquqlarının ilk dəfə birbaşa tanınmışdır: “İttifaq İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa

¹¹⁶ C-159/90 *Society for the Protection of the Unborn Child v Grogan* [1991] ECR I-4685. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61990J0159:EN:HT ML>>, 1 fevral 2009.

¹¹⁷ *Open Door Counseling and Dublin Well Woman v Ireland*, Ser. A, No. 246 (1992).

¹¹⁸ *Opinion 2/94 Accession by the Community to the Convention, for the protection of Human Rights and Fundamental Freedoms* [1996] ECR I-1759, §36. <http://www.pravo.hr/_download/repository/Opinion_2_1994.pdf>, 1 fevral 2009.

Konvensiyası ilə zəmanət verilən əsas hüquqlara hörmət etməlidir". J(1)(2) maddəsində Ümumi xarici siyasəti və təhlükəsizlik siyasətini nəzərə alaraq, demokratiyanı və hüququn aliliyini, həmçinin insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörməti inkişaf etdirmək və birləşdirməyin zəruri olması qeyd edilir.¹¹⁹

Amsterdam Müqaviləsi Maastrixt Müqaviləsinə Birinci Sütun sahəsində (Avropa Cəmiyyətləri Məhkəməsinin bu barədə yurisdiksiyası var) müəyyən müddəalar əlavə edilməsi yolu ilə Cəmiyyətdə insan hüquqları barəsində Avropa Cəmiyyətləri Məhkəməsinin rolunu daha da genişləndirir. Bir fakt kifayət qədər maraqlıdır ki, Amsterdam Müqaviləsi imzalanan vaxt ona bütün üzv dövlətlərdə Ölüm cəzasının ləğv edilməsi haqqında Bəyannamə əlavə edilmişdi. Bu akt Avropa Konvensiyasının 6 №-li Protokoluna birbaşa istinaddır. Nəhayət, şübhəsiz o ki, Avropa İttifaqının (qəbul olunmamış) Konstitusiyasının qaralama variantı İttifaqda insan hüquqlarına hörmət məsələsini yenidən diqqət mərkəzinə çəkmişdir.

Avropa İttifaqının Əsas Hüquqlar Xartiyası. 2000-ci ilin dekabrında Nittsedə Sammitdə Avropa İttifaqının Əsas Hüquqlar Xartiyasının mətni qəbul edilmişdi. Konstitusiyanın qaralama variantına inkorporasiya edilmiş bu mətn Avropa İttifaqında əsas hüquqların əhəmiyyətini birləşdirir. Xartiyanın preambulasında cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklər, sosial tərəqqi, elmi və texnoloji nailiyyətlər nəzərə alınaraq, Xartiyada göstərilmiş hüquqları daha da qabardaraq əsas hüquqların müdafiəsini gücləndirmək hədəfi bir daha vurğulanır. Beləliklə, Xartiya avropa vətəndaşlarının mövcud hüquqlarının kodifikasiyası kimi baxılır (ilk dəfə Avropa İttifaqı haqqında Müqavilədə təqdim edilmiş "avropa vətəndaşı" termini Avropa İttifaqının hər hansı üzv dövlətinin vətəndaşlığına malik olan bütün şəxsləri əhatə edir – Avropa Birliyi haqqında

¹¹⁹ Консолидированные тексты Договора о Европейском Сообществе и Договора о Европейском Союзе в кн. Европейское право. Под ред. проф. Энтина Л.М., s.521-699.

Мүqavilənin razılaşıdırılmış versiyasının 17-ci maddəsi).¹²⁰ Avropa İttifaqı təyininə görə "insan ləyaqəti, azadlıq, bərabərlik və həmrəylik kimi bölünməz, universal dəyərlərə", demokratiya və hüququn aliliyi prinsiplərinə əsaslanır.¹²¹ Xartiyada həmçinin, Avropa Şurasının və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin əsas hüquq və azadlıqların təyin və izah edilməsi üzrə işinə lazımcına qiymət verilir.

Xartiyada təsbit olunmuş hüquqlar Cəmiyyətin təsisatları və üzv dövlətlər tərəfindən tanınmalı və Cəmiyyətlərin hüququnun tətbiqi vaxtı tətbiq edilməlidir.¹²² Beləliklə, Xartiyanın məqsədi Cəmiyyət təsisatlarının insan hüquqları ilə bağlı məsuliyyətini daha da artırmaqdır. Xartiyada təsbit olunmuş hüquqlar bir qədər dolaşiq olsalar da, faktiki olaraq, tamamilə yeni deyildir. Onlar hökmən əvvəlki mətnlərə, yaxud Avropa Birliyinin müxtəlif sənədlərinə, ya da Avropa Cəmiyyətləri Məhkəməsinin yurisdiksiyasına əsaslanır. Xartiya insan hüquqlarının bölünməzliyini tanıyaraq, əsas hüquqlara bütöv yanaşmanı dəstəkləyir və beləliklə, insan ləyaqətinin toxunulmazlığını bir daha vurğulayır.¹²³ Xartiyaya Avropa Şurasının Konvensiyasını xatırladanların mülki və siyasi hüquqlardan başlamış, bərabərlik hüquqları haqqında ətraflı seksiyada və vətəndaşların "həmrəylik" hüquqlarına (məsələn, Birliyin xüsusi önəm verdiyi əməyin müdafiəsi prinsiplərindən götürülmüş sosial hüquqlar) aid fəsilə Avropa İttifaqının vis-à-vis fəaliyyəti ilə bağlı hüquqlarının tabulyasiyasına qədər çox geniş spektrli hüquqlar daxil edilmişdir. Hüquqların sonuncu kateqoriyası seçki hüquqlarını, sənədlərə girişi və pis idarəetməyə görə kompensasiya hüquqlarını əhatə edir. Xartiya İttifaqın təsisatları tərəfindən, o cümlədən Avropa Cəmiyyətləri Məhkəməsi

¹²⁰ Консолидированные тексты Договора о Европейском Сообществе и Договора о Европейском Союзе в кн. Европейское право. Под ред. проф. Энтина Л.М., s.521-699.

¹²¹ Хартия Основных Прав Европейского Союза, ЕС, Ницца, 2000, <<http://www.lawmix.ru/abro.php?id=4103>>, 24 yanvar 2009.

¹²² Вах: yenə orada, maddə 51.

¹²³ Вах: yenə orada, maddə 1.

tərəfindən onların praktikasının Avropa İttifaqında tanınan və tətbiq ediləni hüququn əsas prinsiplərinə uyğun olub-olmaması təyin edilərkən istifadə olunur. Eyni zamanda, əsas hüquqlara milli səviyyədə riayət edilməsinə nəzarət də Avropa Birliyinin monitorinqi çərçivəsindədir və müstəqil ekspertlər qrupu tərəfindən həyata keçirilir. Bu qrup hesabat təqdim edən hər bir dövlətin müstəqil ekspertlərindən (adətən elm xadimləri və ya praktiki fəaliyyətlə məşğul olan ekspertlərdən) ibarətdir. Bundan əlavə, hər il Avropa İttifaqının təsisatlarından hər biri haqqında hesabat baxılır.

Sosial siyasət. Avropa İttifaqı məhz özünün sosial siyasətinə görə beynəlxalq insan hüquqları hüququnun tətbiqində çox böyük uğurlar qazanmışdır. Avropa İttifaqı Beynəlxalq Əmək Bürosu tərəfindən başlanmış işdə liderliyi öz üzərinə götürərək, müəyyən sənədlər qəbul etmişdir. Bu işin sonrakı əmək hüququ haqqında söhbət gedəcək bəlmələrində həmin sənədləri daha ətraflı nəzərdən keçirəcəyik.

Cəmiyyətlərin hüququnda ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi haqqında müəyyən yenilikləri də qeyd etmək lazımdır. Bu yeniliklər də Avropa Birliyinin sosial siyasətini gücləndirmişdir. Avropa Birliyi əmək fəaliyyətində cinsi mənsubiyyət əlamətindən başlamış, seksual oriyentasiya və yaş əlaməti də daxil olmaqla, bir sıra müxtəlif əsaslara görə ayrı-seçkiliyə qadağaların effektini genişləndirmişdir.¹²⁴ Göstərilən müddəalar əsasında Cəmiyyət indiyə qədər əmək fəaliyyətində və işə düzəltmədə bərabər rəftarın təminatını hədəfləyən bir sıra Direktivlər (qanunverici tədbirlər) həyata keçirmişdir (məsələn, işə düzəltmə və əmək fəaliyyəti vaxtı bərabər rəftar üçün ümumi çərçivələri müəyyən edən 2000/78 №-li Direktiv seksual oriyentasiya, yaş, əlillik və din üzrə ayrı-seçkiliyi əhatə edir)¹²⁵.

¹²⁴ Bax: yəni orada, maddə 13. Həmçinin bax: Flynn L. The Implications of Article 13 EC – After Amsterdam. Will Some Forms of Discrimination be More Equal than Others? – CMLR. 1999. №36, ss. 1127-1152.

¹²⁵ Директива 2000/78, Европейский Союз, 2000. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0078:EN:HT ML>>, 1 fevral 2009.

3.7. Son şərhlər

Avropa Şurasının işinin insan hüquqları aspektinin həqiqətən müvəffəqiyyətli olması fikri ilə razılaşmayan az olar. BMT-nin müxtəlif orqanlarından fərqli olaraq, Avropa Şurası insanın əsas hüquqlarının məhkəmə mexanizmi vasitəsilə müdafiəsini təmin edən sistemi inkişaf etdirə bilmişdir. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası bütün dünyada insan hüquqları üzrə ən güclü və effektiv müqavilə səviyyəsinə çatmışdır. İnsan hüquqları üzrə ən böyük orqan olan Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Konvensiyanın tətbiqi və presedent hüququnun yaradılması yolu ilə insan hüquqları üzrə ən geniş əhatəli yurisprudensiyanı inkişaf etdirmişdir. Bütün dünyadakı bir sıra başqa məhkəmələr kimi, Amerika Dövlətləri Təşkilatının orqanları və hətta BMT-nin İnsan Haqları Komitəsi də öz işlərinin müzakirəsi vaxtı bu yurisprudensiyaya istinad edirlər: bu gün Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi praktiki olaraq konstitusiyaya tribunalı kimi işləyir. Onun qərarları nüfuzlu hesab edilir və çox vaxt *erga omnes* effektinə malik olur, çünki Məhkəmə Konvensiyanı yalnız bu və ya digər işə tətbiq etməklə kifayətlənməyib, həm də onu izah edir və inkişaf etdirir. Bununla belə, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi özünün beynəlxalq məhkəmə statusunu inkişaf etdirərək, “mülhizə azadlığının hüdudları” doktrinasını yaratmışdır. Bu doktrina milli müstəqilliyi tanıyır və dövlətlərə insan hüquqlarının tətbiqində sərbəstlik verir (bəzən bu sərbəstlik çox geniş olur).

Məhz belə elastikliyə görə, Məhkəmənin qərarlarına dövlətlər tərəfindən riayət edilməsinin səviyyəsi bu qədər yüksəkdir. Məhkəmənin öz qərarlarına çarpaz istinadlar etməsi faktı məhkəmə presedenti sistemində müəyyən məhdudiyətlər yaradaraq, bu və ya digər iş üzrə qətnamələrin sanbalını daha da artırır. Buna baxmayaraq, Avropa Şurasının öz uğursuzluqları da var; ən ciddi uğursuzluq iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara yetərinə diqqət yetirilməməsidir. “Milli azlıqların müdafiəsi haqqında” Çərçivə Konvensiyası və “Regional dillər və azlıqların dilləri haqqında” Avropa Xartiyası azlıqlar problemini, Sosial Xartiya isə iqtisadi və sosial problemləri

müəyyən mənada tam əhatə edir, lakin onlar Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasını xarakterizə edən güclü implementasiya mexanizmlərinə malik deyildirlər.

Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı azlıqların işlərində uğurla fokuslanmışdır və öz azlıqlarını müdafiə etmək və irəli çəkmək istəyən dövlətlər üçün yaxşı praktikanın rəhbər prinsiplərini kodifikasiya etmişdir. Öz siyasi mənşəyinə sadıq olan ATƏT-də hüquqların tətbiqinin *per se* sistemi yoxdur. Lakin, xüsusən onun geniş coğrafi əhatə dairəsini nəzərə alsaq, regionda hüquqların inkişafına onun töhfəsini lazımınca qiymətləndirmək çətindir. Yeni müstəqil dövlətlərdə inkişaf etməkdə olan demokratiyaların dəstəklənməsi bu Təşkilata insanın bütün dünyada qəbul edilən əsas hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün təməl qoymaq imkanı vermişdir. ATƏT-in işi həm də Avropa Şurasının üzvlərinin sayının artması üçün yol açmışdır. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının müddəalarına riayət etmək arzusunu bildirən dövlətlərin sayı getdikcə artır. Nəhayət, unutmamaq olmur ki, iqtisadi və sosial hüquqlarla işlərin əsas təşəbbüskarı Avropa Birliyi olmuşdur.

Avropa Birliyi Avropa İttifaqı sosial hüquqların təmin edilməsinə və əmək bazarında əməkçilərin hüquqlarının tənzimlənməsinə xidmət edən güclü implementasiya sistemində malikdir. Öz iqtisadi mənşəyinə baxmayaraq, Avropa Birliyi əvvəllər Avropa Şurasının gördüyü işləri öz üzərinə götürmüş və onu irəli çəkmiş, inkişaf edərək, sosial hüquqlar üzərində regional hakimiyyətə çevrilmişdir, çünki Birlik tərəfindən müəyyən edilmiş hüquqlar hazırda tətbiq oluna bilər. Yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz Xartiyanın qəbul edilməsi insan hüquqlarının rolunu və əhəmiyyətini daha da artırmışdır. Birliyin Şərq genişlənməsini və gələcəkdə daha da genişlənmə biləcəyini nəzərə alsaq, Birliyin irəli çəkdiyi hüququn aliliyi və onun tətbiq sahələri də genişlənəcəkdir.

4-cü fəsil. Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun Amerika implementasiya və tətbiq sistemi

Avropadan fərqli olaraq, Amerika qitələrində insan hüquqlarına ciddi təsir göstərə bilən yalnız bir böyük regional təşkilat var: Amerika Dövlətləri Təşkilatı. İşin bu hissəsində beynəlxalq insan hüquqları hüququnun bu təşkilat çərçivəsində implementasiyası və tətbiqi məsələlərini nəzərdən keçirəcəyik.

Amerika Dövlətləri Təşkilatının əsası 1948-ci ildə doqquzuncu Amerikaarası Konfransda (Boqota, Kolumbiya) qoyulmuşdur. Panamerika təşkilatlarının birincisi 1890-cı ildə yaradılmış Amerika Respublikalarının Beynəlxalq İttifaqı olmuşdur. Amerika qitələrindəki istənilən dövlət üçün Amerika Dövlətləri Təşkilatında üzvlük açıqdır. Hazırda Təşkilatın üzvü olan otuz beş dövlətdən iyirmi beşi İnsan Hüquqları haqqında Amerika Konvensiyasını ratifikasiya etmişdir.¹²⁶ Kuba da Təşkilatın üzvüdür, amma siyasi səbəblərdən 1962-ci ildə Təşkilatda aktiv iştirakdan uzaqlaşdırılmışdır. Digər tərəfdən, ABŞ Təşkilatın üzvüdür və göstərilən Konvensiyayı imzalamışdır, amma hələ onu ratifikasiya etməmişdir.

Boqota Konfransı həmçinin İnsan Hüquq və Vəzifələrinin Amerika Bəyannaməsini¹²⁷ qəbul etmişdir. Bu, əhəmiyyətli nailiyyətdir, çünki o, Ümumi Bəyannamədən yeddi ay əvvəl və Avropa Konvensiyasının qəbulundan iki ildən çox əvvəl qəbul edilmişdir. Lakin Bəyannamə tətbiq mexanizmi ilə təmin edilməmişdir. İnsan hüquqlarının monitorinqi sonralar, İnsan Hüquqları üzrə Amerikaarası Komissiyanın işi ilə və daha sonra 1969-cu ildə İnsan hüquqları üzrə Amerikaarası Məhkəməni təsis etmiş İnsan Hüquqları haqqında Amerika Konvensiyası ilə formallaşdırılmışdır.

¹²⁶ Американская Конвенция о Правах Человека. ОАГ, 1969.

<<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rzoas3con.html>>, 1 fevral 2009.

¹²⁷ Американская Декларация Прав и Обязанностей Человека, ОАГ, 1948. <<http://www1.umn.edu/humanrts/oasinstr/zoas2dec.htm>>, 1 fevral 2009.

Bizə belə gəlir ki, insan hüquqları üzrə ən erkən millətlərarası bəyannamələrdən birinin qəbul edilməsinə baxmayaraq, bu sfera Amerika Dövlətləri Təşkilatının prioriteti deyildi. Təşkilatın fəaliyyətinin əhatə dairəsi bəlkə də Avropa Şurasının uğurları ilə müqayisə edilə bilən olduğuna baxmayaraq, hazırda Təşkilat diplomatik, kvazi-məhkəmə və məhkəmə prosesləri yolu ilə hüquqların kompleks mühafizə sisteminə malikdir.

4.1. Amerika insan hüquqları hüququnun inkişafı

Amerika insan hüquqları hüququnun inkişafı müəyyən problemlərlə bağlı olmuşdur. Latin Amerikasının dövlətlərinin çoxu uzun illər boyu hərbi rejimin əlində və (və ya) inqilabdan sonra bərbad vəziyyətdə olmuşdur. Bu gün anlaşılan mənada demokratiya regiondakı ölkələrin çoxunun xarakteristikası deyildi. Bunun nəticəsində, çox hökumətlər ümumi insan hüquqları anlayışlarına həssas deyildi, dövlətlərin özlərinin fərdlərlə bağlı hərəkətləri üçün cavabdeh ola bilməsi ideyasına həssaslıq isə daha aşağı səviyyədə idi. Dövlətlərin çoxunun məhkəmələri hakimiyyətdə olan xuntadan müstəqil deyildi, buna görə də insan hüquqlarının tətbiqinin işində onlara etibar etmək qeyri-mümkün idi. Qətimkan tədbirləri kimi adamların tutulması və həbs edilməsi çox vaxt özbaşına tətbiq edilirdi, minlərlə insan izsiz yox olurdu, işgəncələr və öz fikrini ifadə etmək azadlığının pozulması halları çox geniş yayılmışdı. Hökumətlər çox vaxt böyük sürətlə, demək olar ki həmişə hakimiyyətdə olmuş rejimin zorakı devirməsi yolu ilə dəyişirdi. Qiyamlar adi hala çevrilmişdi. Amerika Dövlətləri Təşkilatı məhz belə şəraitə qarşı insan hüquqlarının öz standartını yaratmağa çalışırdı. Düzdür, belə hərəkətlər beynəlxalq insan hüquqları hüququnun sistematik surətdə və ciddi pozulması hallarından irəli gələn bir zərurət idi. lakin əsas problem Təşkilatın üzvü olan bütün dövlətlərdə səmərəli olacaq bir sistemin yaradılması idi.

4.2. Bəyannamə və Konvensiyalar

Amerika Dövlətləri Təşkilatının təsis sənədinin preambulasında və müxtəlif maddələrində əsas insan hüquqlarına istinad edilir. Buna baxmayaraq, həmin hüquqlara nə tərif verilmiş, nə də sadalanmışlar. Ona görə də onların sonradan açığlanması tələb olunurdu.

Amerika Bəyannaməsi. İnsan Hüquqları və Vəzifələrinin Amerika Bəyannaməsi. öz məzmununa görə İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsinə çox yaxındır. Bu sənədə daxil edilmiş hüquqlar həm mülki və siyasi hüquqları (yaşamaq, şəxsiyyət azadlığı, dini etiqad azadlığı, mənzilin toxunulmazlığı və yazışma azadlığı, ədalətli məhkəmə təhqiqatı), həm də iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları (mədəniyyətdən bəhrələnmək hüququ, istirahət, əmək və sosial təminat hüququ) əhatə edir. Lakin bu Bəyannamədə amerika vətəndaşına həvalə edilən bir sıra vəzifələr də müəyyən edilir. Belə vəzifələr müxtəlif olub, mülki və hərbi xidmətdən başlamış, azyaşlı uşaqların dəstəklənməsi, onların təhsili və müdafiəsi də daxil olmaqla, vergilər ödəmək vəzifəsinə qədər dəyişir. Vəzifələrin çoxu müəyyən hüquqlara yaxındır, məsələn, vətəndaşların “ən azı ibtidai təhsil almaq” vəzifəsi ¹²⁸ təhsil almaq hüququna müvafiqdir. Eləcə də səs vermə və dövlət idarəçiliyində iştirak etmək hüququ səs vermək vəzifəsi ilə, “qabiliyyətləri və imkanları həcmində” işləmək vəzifəsi ¹²⁹ isə yaxşı əmək şəraitində işləmək hüququ ilə əlaqələndirilir. Hərçənd Bəyannamə müqavilə deyil, lakin İnsan Hüquqları üzrə Amerikaarası Məhkəmə qeyd etmişdir ki, o müəyyən hüquqi öhdəliklər həvalə edə bilər: “Amerika Bəyannaməsinin hüquqi statusunun təyin edilməsi üçün, bu sənədin 1948-ci ildə malik olduğu normativ dəyərə və əhəmiyyətə yox. bugünkü

¹²⁸ Американская Декларация Прав и Обязанностей Человека, ОЛГ, 1948, <<http://www1.umn.edu/humanrts/oasinstr/zoas2dec.htm>>, 1 fevral 2009. maddə XXXI.

¹²⁹ Bax: yənə orada. st. XXXVII.

amerikaarası sistemə, onun bəyannamənin qəbulu anından keçdiyi təkamülü nəzərə alaraq, baxmaq lazımdır".¹³⁰ Məhkəmə Amerikaarası Komissiyanın Bəyannaməyə daxil edilmiş normaları müdafiə etməli olmasını və Amerika Dövlətləri Təşkilatının Baş Assambleyasının Bəyannaməyə tez-tez istinad etməsini nəzərə alaraq qət etmişdir ki, Təşkilatın Nizamnaməsi kimi, Bəyannamə də beynəlxalq öhdəliklərin mənbəyidir.¹³¹ Müvafiq olaraq Məhkəmə həmçinin qət etmişdir ki, Bəyannamə müəyyən hüquqi effektə malikdir və Məhkəmənin müəyyən şəraitdə onu şərh etmək hüququ da vardır.¹³² Amerika Dövlətləri Təşkilatının üzvü olan dövlətlərin heç də hamısı baxılan Konvensiyanı ratifikasiya etməmişlər, çünki Bəyannamə bəzi dövlətlərin insan hüquqları üzrə öhdəliklərin rəsmiləşdirilməsində mühüm rol oynamağa davam edir. Bu, Amerikaarası Komissiyanın fəaliyyətində çox yaxşı görünür.

Amerika Konvensiyası. 1959-cu ildə, xarici işlər nazirlərinin Santyaqoda keçirilmiş beşinci məsləhətləşmə görüşündə Bəyannamənin qəbul edildiyi gündən keçən müddətdə qazanılmış uğurlar və paralel olaraq insan hüquqlarının inkişafı sahəsində həm Avropada, həm də BMT-nin himayəsi altında nail olunmuş irəliləyiş nəzərdə keçirilərək bu nəticə çıxarılmışdı: "bu yarımkürədə mövcud şərait konvensiyanın qəbul edilməsi üçün əlverişlidir" (OEA/Ser.C/II.5, s.10 – bu qətnaməyə əsasən, həm də İnsan Hüquqları üzrə Amerikaarası Komissiya təsis edilirdi). İnsan Hüquqları haqqında Amerika Konvensiyası 1969-cu ildə San-Xosedə (Kosta-Rika) imzalanmışdı; bu səbəbdən, həmin sənədi

¹³⁰ Interpretation of the American Declaration of the Rights and Duties of Man Within the Framework of Article 64 of the American Convention on Human Rights, Advisory Opinion OC-10/89, July 14, 1989, Inter-Am. Ct. H.R. (Ser. A) No. 10 (1989), §37,

http://www1.umn.edu/humanrts/iachr/b_11_4j.htm, 1 fevral 2009.

¹³¹ Bax: yənə orada, § 45.

¹³² Bax: yənə orada, § 47.

bəzən San-Xose Paktı adlandırırlar. Lakin bu Konvensiya yalnız 1978-ci ildə, on birinci ratifikasiyadan sonra, nəhayət, qüvvəyə minmişdir. Konvensiyanın hədəfi onun Preambulasının paraqraflarında əks edilmişdir. Göstərilir ki, dövlətlərin sonrakı arzusu "bu yarımkürədə demokratik təsisatlar çərçivəsində insanın əsas hüquqlarına hörmətə əsaslanan şəxsi azadlıq və sosial ədalət sistemini möhkəmlətməkdir".¹³³

Konvensiya mülki və siyasi hüquqların ətraflı tabulyasiyasına qədər məhdudlaşdırılmışdır. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar bir maddədə (maddə 26) əhatə olunur.¹³⁴ Bu maddədə Amerika Dövlətləri Təşkilatının Buenos-Ayres Protokolu ilə düzəliş edilmiş Nizamnaməsinə çarpaz istinad edilir. Bununla əlaqədar, qeyd etməyə dəyər ki, 1988-ci ildə Amerika Dövlətləri Təşkilatı iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində Əlavə protokolu qəbul etmişdir (San-Salvador Protokolu deyilən bu sənədə işin sonrakı hissəsində baxılacaq). Konvensiya amerikalıların hüquqlarının müdafiəsi üçün mexanizm müəyyən etmişdir. Amerikaarası Komissiya fərdi xahişlərin müzakirəsinin müfəssəl sistemində daxil olan çoxsaylı müxtəlif funksiya və hüquqlara malikdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu prosedur Komissiyanın insan hüquqları üzrə kommünikəların qəbulu üzrə əvvəldən malik olduğu səlahiyyətləri genişləndirir.

Əlavə protokollar. İnsan Hüquqları haqqında Amerika Konvensiyasına iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində Əlavə Protokol (San-Salvador Protokolu) 1988-ci ildə qəbul edilmişdi. Protokolun preambulasında hüquqların iki kateqoriyasının – bir tərəfdən, mülki və siyasi hüquqların, digər tərəfdən, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların bölünməzliyi vurğulanır. Təəssüf ki, dövlətlərin əksəriyyəti ratifikasiyalar

¹³³ Американская Конвенция о Правах Человека, ОАГ, 1969, Преамбула, <<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instreet/Rzoas3con.html>>, 1 fevral 2009.

¹³⁴ Bax: yənə orada, maddə 26.

barəsində öz siyasi ritorikasına əməl etmirdi və 1999-cu ilə qədər Protokol qüvvəyə minməmişdi. İndiyə qədər bu sənəd barəsində razılaşan tərəflərin sayı Konvensiya barəsində razılaşan tərəflərin sayı ilə müqayisədə olduqca azdır. Protokolda göstərilən hüquqlar, əsasən, “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktda təsbit olunmuş hüquqları əks etdirir. Onların əlaqəsi dövlətlərə həvalə edilmiş “həm milli səviyyədə, həm də beynəlxalq əməkdaşlıq, xüsusən iqtisadi və texniki əməkdaşlıq yolu ilə və əlyətərli resurslar həddində, həmçinin onların inkişaf səviyyəsini nəzərə alaraq, bu Protokola əsasən tanınan hüquqlara tam riayət edilməsinə mütərəqqi üsullarla nail olmaq üçün öz beynəlxalq öhdəlikləri çərçivəsində bütün lazımlı tədbirləri görmək” öhdəliyində də aşkar görünür.¹³⁵ Daha sonra, dövlətlər öz yurisdiksiyası daxilində hüquqların reallaşdırılması üçün lazımlı qanunvericiliyi formalaşdırmalıdır.¹³⁶ Protokolla əhatə edilən hüquqlara əmək hüququ, sosial təminat, sağlamlıq, sağlam ətraf mühit, qida, təhsil, mədəniyyət, ailənin müdafiəsi və həmkarlar ittifaqlarının hüquqları daxildir. Protokola uyğun olaraq, cəmiyyətin zəif qruplarının, məhz uşaqların, qocaların və əlillərin xüsusi müdafiəsi təmin edilir.

İnsan Hüquqları haqqında Amerika Konvensiyasına Ölüm cəzasının ləğvi haqqında Protokol 1990-cı ildə qəbul edilmişdi. Dövlətlər arasında öz əraziləri daxilində ölüm cəzasını ləğv etmək meylini və qismən “dönməz nəticələri” nəzərə alaraq, bu Protokol regionda ölüm cəzası praktikasının aradan qaldırılması məqsədi ilə qəbul edilmişdi. Avropa Şurasının On üçüncü Protokolunda olduğu kimi, bu sənəddə də müharibə dövrü və ya müharibə təhlükəsi dövrü üçün istisnalar nəzərdə tutulmur.

¹³⁵ Дополнительный протокол к Американской конвенции о правах человека в сфере экономических, социальных и культурных прав “Протокол Сан-Сальвадор”. Пер. и комментарий Л. Н. Шестакова. — Вестник Московского университета. 1993. Вып.2. сс. 69-78. статья 1.
¹³⁶ Bax: yenə orada, maddə 2.

Başqa konvensiyalar. Amerika Dövlətləri Təşkilatı sonralar başqa konvensiyalar qəbul etməklə insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə özünün fəaliyyət fokusunu genişləndirdi.

“İşgəncələrin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” Amerikaarası Konvensiya 1985-ci ildə Amerika Dövlətləri Təşkilatının Baş Assambleyasının müntəzəm sessiyasında imzalanma üçün açılmışdır.¹³⁷ O, işgəncələr anlayışını müəyyən edir və onlar üçün fərdlərin məsuliyyətini detallaşdırır. Bu Konvensiyanın qüvvəyə minməsi üçün yalnız iki ratifikasiya (iki il ərzində) tələb olunurdu. Konvensiyaya əsasən, dindirmələr, tutulma və ya həbs vaxtı işgəncələrin aradan qaldırılması məqsədi ilə polis üçün və məhbuslara görə cavabdeh olan hakimiyyət orqanlarının nümayəndələri üçün treninqlər keçirilməsi nəzərdə tutulur. Məhbuslarla rəftar amerika qitələrindəki dövlətlərin çoxunda həmişə, xüsusilə hərbi rejimlər dövründə ciddi problem olmuşdur. BMT həmçinin, məhbuslarla rəftar sahəsində hüquq-mühafizə və ədliyyə orqanlarının əməkdaşlarının riayət etməli olduğu standartlar və qaydalar yaradılması üzrə fəaliyyət göstərir. Bundan əlavə, Konvensiya güman edilən işgəncə hallarının qarəzsiz müzakirəsinə zəmanət verir və məhkəmə prosesi və işgəncələrdə ittiham edilən şəxslərin ekstradisiyası ilə əlaqədar çoxsaylı məhkəmə problemlərini əhatə edir.

“İnsanların zorakı yox olması haqqında” Amerikaarası Konvensiya 1994-cü ildə Braziliyada qəbul edilmiş, lakin 1996-cı ildə qüvvəyə minmişdir.¹³⁸ Amerika qitələrinin ərazilərində hərbi rejimlər dövründə minlərlə insan yox olmuşdur. Konvensiyanın Preambulasında qeyd edilir ki, bu fakt bütün yarımkürə üçün təhqir

¹³⁷ Межамериканская конвенция «О предупреждении и наказании пыток», OAG, 1985. <<http://www.oas.org/juridico/English/Treaties/a-51.html>>, 1 fevral 2009.

¹³⁸ Межамериканская конвенция «О насильственном исчезновении людей», OAG, 1994. <<http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-60.html>>, 1 fevral 2009.

olmuşdur. Təşkilatın üzvü olan dövlətlər Konvensiyanın Preambulasında bir daha təsdiq etmişlər ki, insanların sistematik şəkildə zorakılıqla yox olması praktikası insanlığa qarşı cinayətdir. Eyni müddəa Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutunun 7(i) maddəsi ilə də təsdiq edilir. Həmin maddəyə görə, insanların zorakı yox olması insanlığa qarşı cinayətlər sırasına aid edilir. Konvensiyanın II maddəsinə görə, zorakı yoxolma “dövlətin agentləri tərəfindən və ya dövlətin adından, dövlətə dəstək və ya güzəşt olaraq hərəkət edən şəxslər tərəfindən və ya belə şəxslərin qrupları tərəfindən bir və ya bir neçə şəxsi hər hansı yolla azadlıqdan məhrum edən akt və sonradan bu şəxsin olduğu yer haqqında informasiyanın olmaması və ya belə azadlıqdan məhrum etməni tanımaqdan imtina edilməsi və ya informasiya verilməsindən imtina edilməsi və beləliklə, həmin şəxsin müvafiq hüquqi yardım orqanlarına müraciət etmək üçün yolun bağlanması və onun prosessual zəmanətlərdən məhrum edilməsi” kimi təyin edilir.¹³⁹ Konvensiyanın tərəfləri zorakı yoxolmalara icazə verilməsi və ya yol verilməsi praktikasından çəkinməyi və bu ağır cinayətin törədilməsində təqsirkar olanların cəzalandırılması üçün bütün lazımlı qanunvericiliyi qəbul etməyi öhdəyə götürürlər. Konvensiyada ekstradisiya haqqında sazişlər də daxil olmaqla bir sıra yurisdiksiya məsələlərinə baxılır. Konvensiyada həmçinin, zorakı yoxolmaların insanlığa qarşı cinayət olması nəzərə alınır və buna görə müəyyən edilir ki, yuxarıdan verilmiş əmrlərə və ya təlimatlara riayət edilməsi bu cinayətə görə məsuliyyətdən azad etmir.¹⁴⁰

Qadınlara qarşı zorakılığın qarşısının alınması, cəzalandırılması və aradan qaldırılması barədə Amerikaarı Konvensiya 1994-cü ildə qəbul edilmişdir. Bu Konvensiya Zorakı Yoxolmalar haqqında Konvensiya ilə eyni zamanda qəbul edilmiş,

amma özünü daha populyar göstərmiş, buna görə də artıq 1995-ci ildə qüvvəyə minmişdi. Bu fakt bir qədər təəccüblü görünməlidir, çünki Latin Amerikasında zorakı yoxolmalar Latin Amerikasının mədəniyyətində qadının statusunda irəliləyiş kimi uzun və əzablı proseslə müqayisədə nisbətən yeni fenomen idi. Konvensiya ondan əvvəl qəbul edilmiş Qadınlara qarşı zorakılığın aradan qaldırılması barədə Bəyannamənin, habelə müxtəlif regional və beynəlxalq sənədlərin amalqamasiyasıdır. Konvensiyada birbaşa müəyyən edilir ki, “qadınlara qarşı zorakılıq insanların mənsub olduğu sinifdən, irqdən və ya etnik qrupdan, onların gəlirlərindən, mədəni və təhsil səviyyəsindən, yaşından və ya dinindən asılı olmayaraq, cəmiyyətin bütün sektorlarını əhatə edir və cəmiyyətin təməlinə zərbə vurur” (Preambula). Qadınlar üzərində zorakılığın fiziki, seksual və psixoloji formaları, ev şəraitində zorakılıq da daxil olmaqla, qadağan edilmişdir.¹⁴¹ Daha sonra Konvensiyada qadınlar üçün bir sıra hüquqlar, o cümlədən yaşamaq hüququ, azadlıq, bütövlük, ədalətli məhkəmə təhqiqatı, assosiasiyalar, dini, hüquqi müdafiə, həmçinin işgəncələrdən azadlıq müəyyən edilir.¹⁴² Konvensiya ratifikasiya edilərkən dövlətlərin öz üzərinə götürdüyü vəzifələr 7-9-cu maddələrdə sadalanır. Dövlətlər qadınlara qarşı zorakılıq hallarını sadəcə araşdırmaq, məsuliyyətə cəlb etmək və cəzalandırmaqdan daha artıq tədbirlər görməyi öhdəyə götürürlər. Məsələn, dövlətlər kişilərin qadınlardan üstün rola malik olması barədə stereotiplərə əsaslanan xurafata və adətlərə qarşı mübarizə məqsədi ilə kişilərin və qadınlara davranışının sosial və mədəni sistemlərinin modifikasiyası üçün tədbirlər görülməsinə razılıq verirlər.¹⁴³ Dövlətlərə həvalə edilən vəzifələr kifayət qədər detallaşdırılmışdır və yuxarıdakı misaldan da görüldüyü kimi,

¹³⁹ Межамериканская конвенция «О насильственном исчезновении людей», ОАГ, 1994, <<http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-60.html>>, 1 fevral 2009, maddə II.

¹⁴⁰ Bax: yenə orada, maddə VIII.

¹⁴¹ Межамериканская конвенция по предотвращению, наказанию и искоренению насилия против женщин, ОАГ, 1994, статья 2. <<http://www.oas.org/CIM/english/Convention%20Violence%20Against%20Women.htm>>, 1 fevral 2009.

¹⁴² Bax: yenə orada, maddə 4.

¹⁴³ Bax: yenə orada, maddə 8.

problemin mahiyyətinə varırlar. Müvafiq təhsil və treninqlər olmadan, mədəni ehkamlardan qurtulmaq çox çətindir. Amerika Dövlətləri təhsili bu problemin həllinə açar hesab edirlər. Bu vəziyyəti ailədə zorakılıqla mübarizə üçün dövlətlər tərəfindən maliyyələşdirilən kampaniyalarla müqayisə etmək olar. Konvensiyada təsbit olunmuş müdafiə mexanizmləri ayrı-ayrı fərdlərdən və ya qeyri-hökumət təşkilatlarından Amerikaarası Komissiyaya daxil olmuş kommünikələri, həmçinin iştirakçı dövlətlərin dövrü hesabatlarını əhatə edir.

“Əlillərə münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması haqqında” Amerikaarası Konvensiya 1999-cu ildə qəbul edilmişdir. Bu Konvensiya Amerika Dövlətləri Təşkilatının irəli sürdüyü təşəbbüslərin sonucusudur. Sənədə əsasən, əlillərə münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması üzrə Komitə təsis edilir. Konvensiyanın mütərəqqi xarakteri və başqa sistemlərlə müqayisədə ciddi irəliləyiş olması şübhəsizdir. Hazırda BMT yalnız əlillərin hüquqlarına baxır. Avropada əlillərlə rəftar məsələsi isə yenə milli səviyyədə həll edilir. Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, Avropa Birliyi tərəfindən ayrı-seçkiliyin qadağası üzrə müxtəlif təşəbbüslərin qəbul edilməsi nəticəsində Avropada vəziyyət qismən dəyişir.

4.3. İnstitusional sistem (orqanlar sistemi)

İnsan hüquqları üzrə Amerikaarası komissiya. Vaşinqtonda yerləşən bu Komissiya qeyri-adi ikili rola malikdir. O Amerika Dövlətləri Təşkilatının muxtar orqanıdır və Təşkilatın qaydalarına uyğun olaraq işləyir. Sonradan İnsan hüquqları haqqında Amerika Konvensiyasına əsasən, bu Komissiyanın funksiyaları, hüquq və vəzifələri genişləndirilmişdir.

Amerikaarası Komissiya 1959-cu ildə Xarici işlər nazirlərinin (OEA/Ser.C/II.5) beşinci məsləhətləşmə görüşünün qətnaməsinə əsasən təsis edilmişdir. 1960-cı ildə Amerika Dövlətləri Təşkilatı Şurası Komissiyanın Statutunu təsdiq etdi. Komissiyaya seçkilər isə növbəti ildə keçirildi. Görünür,

Komissiyanın əsas rolu ümumi maraq doğuran müxtəlif məsələlər üzrə araşdırmalar aparmaq və beləliklə, insan hüquqlarına hörməti genişləndirmək idi. Ancaq tezliklə, Komissiyaya insanın hüquqların pozulmaları haqqında şikayətlər axını başlandı. Komissiya belə şikayətlərdən irəli gələn işlər üzrə təhqiqat aparmaq səlahiyyətlərinə malik olmadığından, yalnız insan hüquqlarının ciddi və sistemtik pozulmasına reaksiya vermək lazım olan halların mövcudluğunu müəyyən edərək belə şikayətlərin arxivini apara bilirdi. Belə hesabatların dərc edilməsi və Amerika Dövlətləri Təşkilatı Baş Assambleyasının müzakirəsinə çıxarılması şübhə altında olan dövlətlərə siyasi və mənəvi təzyiq göstərməli idi. Təəssüf ki, belə metodika praktikada həmişə özünü doğrultmurdu. Komissiyanın Statutunun genişləndirilməsi barədə ilk çağırışlar 1962-ci ildə (xarici işlər nazirlərinin səkkizinci məsləhətləşmə görüşündə) səsləndi, ancaq 1965-ci ilə qədər heç bir dəyişiklik olmadı. 1967-ci ildə qəbul edilmiş Buenos-Ayres Protokolunda İnsan Hüquqları üzrə Amerikaarası Komissiya Amerika Dövlətləri Təşkilatının əsas orqanlarından biri elan edildi.

Konvensiyaya uyğun olaraq, Komissiya “yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik olan və insan hüquqları sahəsində səlahiyyətləri tanınmış” yeddi üzvdən ibarətdir.¹⁴⁴ Onlar Amerika Dövlətləri Təşkilatı Baş Assambleyası tərəfindən təyin olunur və yalnız bir dəfə yenidən seçilə bilmək şərti ilə dörd il müddətinə seçilirlər, bu halda birinci seçkilərin gedişatında seçilmiş üç üzvün vəkalət müddəti iki ildən sonra başa çatır. Eyni dövlətin iki vətəndaşı Komissiyanın üzvləri ola bilməzlər.¹⁴⁵ Amerika Dövlətləri Təşkilatının Baş Katibliyi Komissiyaya da katiblik xidmətləri təqdim edir.

Komissiya öz Statutuna, həmçinin öz prosessual

¹⁴⁴ Американская Конвенция о Правах Человека, ОАГ, 1969, статья 34. <<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instrec/Rzoas3con.html>>, 1 fevral 2009.

¹⁴⁵ Bax: yenə orada, maddə 36-37.

qaydalarına müvafiq olaraq işləyir.¹⁴⁶ İnsan hüquqları hüququnun tətbiqi barəsində sayıqlığı saxlamağa onun əsas vəzifəsidir. Faktiki olaraq Komissiyanın funksiyalarını iki qrupa bölmək olar: iştirakçı dövlətlərə münasibətdə Konvensiya ilə əhatə olunan funksiyalar və Konvensiyayı ratifikasiya edib-etməməsindən asılı olmayaraq Amerika Dövlətləri Təşkilatının bütün üzvlərinə aid olan funksiyalar. Sonuncu funksiyalar, lap əvvəldən mövcud olmuşdur və həm Komissiyanın praktikasından, həm də Amerika Dövlətləri Təşkilatının Nizamnaməsindən irəli gəlir. Komissiyanın Prosessual Qaydaları Komissiyanın riayət edə biləcəyi prosedurların iki qrupuna bölünmüşdür. Komissiyanın Statutunun 1-ci maddəsində insan hüquqları: “a) İnsan hüquqları haqqında Amerika Konvensiyasında onun iştirakçıları olan dövlətlər barəsində müəyyən edilmiş hüquqlar; b) İnsan Hüquqları və Vəzifələrinin Amerika Bəyannaməsi ilə başqa üzv dövlətlər barəsində müəyyən edilmiş Hüquqlar” kimi müəyyən edilir.¹⁴⁷

Komissiya öz mandatını riayət edərək, insan hüquqlarının pozulması güman edilən fərdi şikayətləri qəbul edir, təhlil edir və araşdırır. Bu prosesi işin bu hissəsində sonradan daha ətraflı nəzərdən keçirəcəyik. Belə nailiyyətlərə baxmayaraq, Komissiya tərəfindən fərdi şikayətlərə baxılması insan hüquqlarının sistemik pozulması sahəsində dövlətlər üzrə daha ətraflı hesabatların tərtib edilməsində Komissiyanın rolu ilə müqayisədə ikinci plana keçmişdir. Konvensiya qüvvəyə minənə qədər görə, Komissiya regionda insan hüquqlarının pozulması halları haqqında araşdırmalar aparmaq və hesabatlar tərtib etmək mandatına malik olan yeganə orqan idi (hərçənd,

¹⁴⁶ Американская Конвенция о Правах Человека, ОАГ, 1969, статья 34. <<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rzoas3con.html>>, 1 fevral 2009, maddə 39.

¹⁴⁷ Статут Комиссии по правам человека, ОАГ, 1979, статья 1. <[http://www.cidh.org/Basicos/English/Basic17.Statute%20of%20the%20Co](http://www.cidh.org/Basicos/English/Basic17.Statute%20of%20the%20Commission.htm) mmission.htm>, 1 fevral 2009.

ədalət naminə, əlbəttə, onu da qeyd etmək lazımdır ki, BMT orqanları oxşar xarakterli bəzi məsələlərlə məşğul ola bilirdi).

Normativ-hüquqi təhlil göstərir ki, Komissiya həmçinin Amerika qitələrində insan hüquqları barəsində ictimai şüuru stimullaşdırır, müxtəlif aktual məsələlər üzrə konfranslar, seminarlar və görüşlər təşkil edir, insan hüquqları üzrə informasiyanı yayır, dövlətlərin insan hüquqları sahəsində öz öhdəliklərinə riayət etməsinə dair onlara məsləhətlər verir. Bundan əlavə, Komissiya hər hansı dövlətdə insan hüquqlarının pozulması halları araşdırıldığı müddətdə həmin dövlətdə “ehtiyat tədbirləri” görülməsini tələb edə bilər. Amerika Konvensiyasında müəyyən edilmişdir ki, Komissiya işləri baxılmaq üçün İnsan hüquqları üzrə Amerikaarası məhkəməyə verə bilər və Konvensiyanın şərh edilməsi üçün Məhkəmənin məsləhət xarakterli rəyi barədə sorğu edə bilər. Komissiya şifahi iclaslar keçirə bilər. Ümumi mənada Komissiya qeyri-hökumət təşkilatları və işlərin qeyri-dövlət iştirakçıları üçün yüksək dərəcədə əlverişlidir.

Komissiyanın əsas funksiyası “insan hüquqlarına hörmət və onların müdafiəsi sahəsində irəliləyişə” nail olmaqdır.¹⁴⁸ Bu mənada, Komissiyanın mandatı insan hüquqları sahəsində məlumatlılıq dərəcəsinin artırılmasını, hesabatlar hazırlanmasını və tədqiqatlar aparılmasını, dövlətlərə informasiya və məsləhət xidmətləri təqdim edilməsini, şikayətlər və başqa kommunikalər barəsində hərəkətləri nəzərdə tutur. Faktların axtarışı, *in loco* araşdırmalar və müxtəlif üzv dövlətlərdə insan hüquqlarının vəziyyəti barədə hesabatlar tərtib edilməsi Komissiyanın işinin ən mühüm aspektləri olaraq qalır. Komissiya həm də illik hesabatları Amerika Dövlətləri Təşkilatının Baş Assambleyasının müzakirəsinə təqdim edir.

İnsan Hüquqları üzrə Amerikaarası Məhkəmə. Bu

¹⁴⁸ Американская Конвенция о Правах Человека, ОАГ, 1969, статья 41. <<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rzoas3con.html>>, 1 fevral 2009.

Məhkəmə İnsan hüquqları haqqında Amerika Konvensiyasına əsasən təsis edilmişdir. İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə məhkəmə orqanının yaradılması ideyası ilk dəfə 1948-ci ildə Amerika Dövlətlərinin Boqotada keçirilmiş Beynəlxalq konfransında (OAS/Ser.L/V/II.14) səslənmişdi. Bu barədə fikirlərin müxtəlifliyinə baxmayaraq, belə bir məhkəmə yaradılması haqqında müddəa Konvensiyanın final mətninə daxil edildi. Məhkəmə “İnsan hüquqları haqqında Amerika Konvensiyasının tətbiq və izah edilməsi məqsədi ilə yaradılan avtonom məhkəmə təsisatıdır”.¹⁴⁹

Məhkəmə “ən yüksək mənəvi nüfuza malik olan və insan hüquqları sahəsində səlahiyyətləri tanınmış, ən yüksək məhkəmə funksiyasının həyata keçirilməsi üçün lazımlı ixtisas səviyyəsinə malik olan hüquqşünaslar” arasından seçilən yeddi hakimdən ibarətdir. Hakimlər Amerika Dövlətləri Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən altı il müddətinə seçilir və bir dəfə yenidən seçilə bilər. Hər üç ildə bir dəfə hakimlər rotasiya yolu ilə qismən yenidən seçilir. Məhkəmənin müzakirəsinə çıxarılmış bu və ya digər işə cəlb edilmiş üzv dövlətlər işə baxılan bütün müddətdə ədalət naminə hakimlərin panelində iştirak üçün *ad hoc* hakim təyin etmək hüququna malikdirlər.¹⁵⁰ Məhkəmə daim San-Xosedə (Kosta-Rika) yerləşir, lakin zəruri hallarda Amerika qitələrinin daxilində başqa yerlərdə də toplaşa bilər.

Məhkəmənin öz Statutu və Prosesual Qaydaları var və onlara uyğun olaraq işləyir. Onun əvvəlki Prosesual Qaydaları Strasburq Məhkəməsinin oxşar qaydalarına maksimal yaxınlaşdırılmış model əsasında hazırlanmışdı, lakin illər

¹⁴⁹ Статут Суда по правам человека. ОАГ, 1979, статья 1. <<http://www.cidh.org/Basicos/English/Basic19.Statute%20of%20the%20IA%20Court.htm>>, 1 fevral 2009.

¹⁵⁰ Американская Конвенция о Правах Человека. ОАГ, 1969, статья 52. 54, 55. <<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rzoas3con.html>>, 1 fevral 2009.

keçdikcə proses inkişaf edirdi və dəyişirdi. 2003-cü ildə təsdiq edilmiş son Prosesual Qaydalarda prinsipial yenilik ondan ibarətdir ki, əgər Məhkəmə Konvensiyanın pozulması haqqında işlə məşğuldursa, bu pozulmanın ehtimal edilən qurbanı (qurbanları), onun (onların) ən yaxın qohumları, və / və ya onların nümayəndələri prosesin bütün mərhələlərində təhqiqatda *locus standi in judicio* (birbaşa iştirak) etmək hüququ əldə edir. Qeyd etmək lazımdır ki, oxşar vəziyyətdə olduğu kimi, Avropa Məhkəməsinin köhnə (11 №-li Protokoldan əvvəlki) sistemində Komissiya və dövlətlər *locus standi* hüququndan yalnız iş Məhkəməyə verilən halda istifadə edirdi.

Amerikaarası Məhkəmə həm məhkəmə, həm də məsləhətçi yurisdiksiyasına malikdir. Dövlətlər Məhkəmənin yurisdiksiyasını Konvensiyaya qoşulan vaxt və ya istənilən başqa vaxtda tanımaq arasında seçim edə bilərlər. Məhkəmə Konvensiyanın potensial pozulması halları ilə əlaqədar məsələlərə baxarkən, hətta iş hələ Komissiya tərəfindən müzakirə mərhələsində olduğu vaxtda da müvəqqəti tədbirlər görülməsini tələb edə bilər. Təbii ki, belə vəziyyət yalnız insanlar üçün “aradan qaldırılıla bilməyəcək zərər” təhlükəsi təşkil edən təxirəsalınmaz hallarda yarana bilər.¹⁵¹ Müvəqqəti tədbirlər tətbiq edilməsi hüququ İşgəncələrə qarşı Komitənin və ya BMT-nin İnsan hüquqları üzrə Komitəsinin belə tədbirlər tətbiq etmək hüququna oxşardır. Müvəqqəti tədbirlər artıq bir neçə vəziyyətdə, o cümlədən *Aleman Lacayo* və *Haitians and Dominicans of Haitian Origin in the Dominican Republic* işlərində tətbiq edilmişdir.¹⁵²

Məcburi prosedurlar keçildəndən sonra işlər Komissiya və ya iştirakçı dövlətlər tərəfindən Məhkəmənin müzakirəsinə

¹⁵¹ Американская Конвенция о Правах Человека. ОАГ, 1969, статья 52. 54, 55. <<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rzoas3con.html>>, 1 fevral 2009, maddə 63.

¹⁵² Aleman Lacayo, Ser. E., No.2, Order of 6 February 1997, <<http://www1.umn.edu/humanrts/iachr/laca2-2.htm>>, 1 fevral 2009.

çıxarılır. Əgər Məhkəmə Konvensiyanın müdafiəsi altında olan hüququn və ya azadlığın dövlət tərəfindən pozulduğunu qət edərsə, o həmin dövlətdən vəziyyətin düzəldilməsini və ona görə kompensasiya, o cümlədən işdə zərər çəkmiş şəxslərə fərdi kompensasiyalar ödənilməsini tələb etmək hüququ əldə edir.

Komissiya tərəfindən Məhkəməyə verilmiş ilk mübahisəli işlər *Velasquez Rodriguez* (Honduras Yoxolmaları) işləri¹⁵³ idi. Prosesin erkən mərhələlərində Honduras Komissiya tərəfindən informasiya sorğularına cavab vermirdi, ona görə Məhkəmə dəlillər və sübutlar taparaq və işə mahiyyəti üzrə baxılmasına qədər faktları müəyyən etməyə çalışaraq prosesi *de novo* aparmağa qərar verdi.

Məhkəmənin məsləhətçi yurisdiksiyası, onun İnsan hüquqları üzrə Amerika Konvensiyasının (və ya Amerika Dövlətləri Təşkilatının hər hansı başqa konvensiyalarını) sərhətlərini müəyyən etməsinə imkan verir. Məhkəmə yaradıldığı gündən müxtəlif problemlər üzrə məsləhət xarakterli çoxsaylı qətnamələr, o cümlədən "Hüquqi müdafiənin bütün yerli vasitələrinin tükənməsi barəsində istisnaları, fəvqəladə vəziyyətlərdə Habeas Corpus" və "Lazımı hüquqi prosesə zəmanətlər çərçivəsində konsul köməyi haqqında informasiya əldə etmək hüququ" haqqında qətnamələr çıxarmışdır.¹⁵⁴

Kompleks İnkişaf üzrə Amerikaarası Şura, 1993-cü ildə qəbul edilmiş Manaqua Protokoluna əsasən, Təhsil, Elm və Mədəniyyət üzrə Amerikaarası Şura və Amerikaarası İqtisadi və Sosial Şura 1996-cı ildə yaradılmış yeni orqanla əvəz edildi. Bu orqanın hədəfi Amerika Dövlətləri Təşkilatının üzvü olan dövlətlər arasında əməkdaşlığın irəliləyişi, əsas məqsədi isə onların kompleks inkişafına nail olmaqdır. Şura bu məqsədə nail

¹⁵³ Velasquez Rodriguez (Honduran Disappearances) cases, Ser. C, No. 4 (1988), <http://www1.umn.edu/humanrts/iachr/b_11_12d.htm>, 1 fevral 2009.

¹⁵⁴ См. Приложение http://www1.umn.edu/humanrts/iachr/b_11_4k.htm; <http://www1.umn.edu/humanrts/iachr/A/OC-16votoOJingles-sinifirma.html>

olmaq üçün inkişafa yeni yanaşma tətbiq edir, həmin yanaşma BMT-nin cari işində də tətbiq edilir. Amerika Dövlətləri Təşkilatı məhz donorun liderlik etdiyi donor-alan sxemi üzrə əməkdaşlıq qurmaq əvəzinə, bütün inkişaf dövründə iştirakçıların birgə mülkiyyət hüququna əsaslanan əməkdaşlıq tətbiq edir. Belə yanaşma adətən donor tərəfindən deyil, ehtiyacla müəyyən edilir və buna görə dövlətlərin daxili inkişafını təmin edir.

Amerika Dövlətləri Təşkilatının inkişafında tərəfdaşlıq mədəni inkişaf, səmərəli işədüzlənmə, iqtisadi şaxələndirmə, əməyin inteqrasiyası və liberallaşdırılması, demokratik təsisatların gücləndirilməsi, elm, texnologiya və telekommunikasiyalar mübadiləsi, turizm, davamlı inkişaf və ətraf mühit kimi prioritetli sferalar çərçivəsində həyata keçirilən "multidövlət fəaliyyəti"ni vurğulayır. Şura özünü bütün yarımkrədə inkişafın ümumi strukturunun yaradılmasında mərkəz rolunda görür və beləliklə, millətlərin inteqrasiyası edilmiş birliyinə yaradılmasını təşviq edir.

Şura Amerika Dövlətləri Təşkilatının Baş Assambleyası qarşısında birbaşa hesabat verir. Şuranın Panamerika təşəbbüsü statusu o deməkdir ki, o təkcə Təşkilatın üzvü olan dövlətlərdən deyil, həm də başqa amerikaarası təşkilatlardan, müxtəlif subregional təşkilatlardan və məsələn Dünya Bankı kimi beynəlxalq müəssisələrdən, BMT İnkişaf Proqramı, YUNİCEF və sair agentliklərdən əlavə sponsor dəstəyi və texniki yardım ala bilər.

Yoxsulluğun ekstremal dərəcəsinin aradan qaldırılması Şuranın birinci dərəcəli vəzifəsidir. *Tamamilə aşkardır ki, Şuranın bu fəaliyyəti bu sferada qarşıya çıxan inkişaf hüququ ilə əlaqədar, BMT-nin apardığı iş və BMT agentliklərinin cari işi ilə səsləşir.*

Baş Assambleya. Baş Assambleya Amerika Dövlətləri Təşkilatının əsas və mərkəzi orqanıdır. Bütün üzv dövlətlər bu orqanda nümayəndəlik və səs hüququna malikdirlər. 2003-cü

ildə Assambleya öz sessiyasında Demokratiya və İctimai Etimad üzrə Santyaqo Bəyannaməsini təsdiq etdi, bu Bəyannamə "Amerika qitələrində ümumi demokratik prinsiplərin və dəyərlərin irəliləyişi və müdafiəsi üçün yarımkürənin heraldik qiyməti" oldu. Sonralar, 2004-cü ildə keçirilmiş Ekvador sessiyasında bu mövqe daha da inkişaf etdirilmişdir.

Qadınların Amerikaarası Komissiyası, Amerika Dövlətləri Təşkilatının ixtisaslaşdırılmış təşkilatı olan bu Komissiyanın tarixi Amerika Dövlətlərinin 1928-ci ildə Havanada keçirilmiş Altıncı Beynəlxalq Konfransından başlanır. Amerika Dövlətləri Təşkilatının üzvü olan hər bir dövlət Komissiyaya özünün bir nümayəndəsini təqdim edir, beləliklə, hər iki ildə bir dəfə toplaşan Assambleya otuz dörd nümayəndədən ibarət olur. Komissiyanın missiyası cəmiyyətin həyatının bütün aspektlərində kişilərin və qadınların hərəkət iştirakını inkişaf etdirərək, ondan ibarətdir "qadınların hüquqlarını möhkəmləndirmək və müdafiə etməkdən" ibarətdir.

Müvafiq funksiyalar Daimi Katiblik və nümayəndələr tərəfindən yarımkürənin bütün ərazilərində yerinə yetirilir. Milli qadın hərəkatı ictimai səviyyədən başlamış dövlət səviyyəsinə qədər bütün səviyyələrdə dəstəklənir və tanınır.

4.4. İnsan hüquqları hüququnun implementasiyası

Bizim apardığımız təhlil göstərir ki, iştirakçı dövlətlər tərəfindən Amerika Konvensiyasının müddəalarına riayət edilməsi hesabatlar, dövlətlərarası və fərdi şikayətlər kimi müxtəlif yanaşmaların kombinasiyası ilə təmin olunur. Həm İnsan Hüquqları üzrə Amerikaarası Komissiya, həm də İnsan Hüquqları üzrə Amerikaarası məhkəmə iştirakçı dövlətlər tərəfindən özlərinin Konvensiyaya uyğun öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı səlahiyyətlərə malikdirlər.¹⁵⁵ Lakin sistemin

¹⁵⁵ Американская Конвенция о Правах Человека. OAI, 1969, статья 33. <<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rzoas3econ.html>>, 1 fevral 2009.

fəaliyyətinin ilk mərhələlərində bir qədər başqa vəziyyət yaranmışdı. Konvensiya ilə müəyyən edilmiş mexanizm onun avropa analoqu ilə eyni tərzdə işləyə bilmirdi; əslində bu mexanizm İkinci Dünya müharibəsi başa çatandan sonra Avropada nadir hallarda rast gəlinən əsas hüquqların yüksək səviyyədə pozulmalarının öhdəsindən gəlməli idi. Bundan əlavə, regionda olan rejimlər bu sahədə vəziyyətin nizama salınması üçün kənardan göstərilən cəhdlərə çox vaxt məhəl qoymur, bəzən də belə cəhdlərə qarşı çıxırdılar. Xüsusilə hərbi əməliyyatlar və ya qiyamlar dövründə və ya belə hadisələr başa çatandan sonrakı şəraitdə fəvqəladə vəziyyətlər və deməli, hüquqlar barəsində qanunvericiliyə müvəqqəti (*ergo*) məhdudiyətlər adı hala çevrilmişdi. Amerikaarası Komissiyanın Prosedur Qaydalarının 42-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, əgər fərdi şikayətlərin müzakirəsi vaxtı, dövlət işin faktları üzrə cavablar, düzəlişlər və ya təkziblər verə bilmirsə və əgər bunun əksini təsdiq edən sübutlar yoxdursa, həmin faktlar avtomatik həqiqi hesab edilir. Belə qiyabi qərarlar qəbul edilməsi iyirminci əsrin sonuna kimi adi hal idi.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, amerika sistemi başqa sistemlərdən onunla fərqlənir ki, Amerika Dövlətləri Təşkilatının üzvü olan bütün dövlətlər İnsan Hüquqları üzrə Amerikaarası Komissiyanın araşdırmasının və məruzəsinin subyektləri ola bilərlər.¹⁵⁶ İndiki halda Konvensiyanın ratifikasiya edilməsi və hətta onun imzalanması da heç bir rol oynamır. Beləliklə, Amerika Dövlətləri Təşkilatında insan hüquqlarının müdafiəsinin həyata keçirilməsi üçün üç mexanizm mövcuddur: 1) Konvensiyanın iştirakçısı olmayan dövlətlər tərəfindən öz ümumi funksiyaları çərçivəsində insan hüquqlarının tətbiqinin Komissiya tərəfindən monitorinqi; 2) Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlər tərəfindən özlərinin

¹⁵⁶ Статут Комиссии по правам человека. OAI, 1979, статьи 19, 20. <[http://www.cidh.org/Basicos/English/Basic17.Statute%20of%20the%20Co](http://www.cidh.org/Basicos/English/Basic17.Statute%20of%20the%20Commission.htm)mmission.htm>, 1 fevral 2009.

Konvensiyaya uyğun öhdəliklərinə riayət edilməsinin Komissiya tərəfindən monitorinqi; 3) Məhkəmənin məcburi yurisdiksiyasını qəbul etmiş dövlətlər barəsində onun müzakirəsinə təqdim edilmiş işlərə baxılması üzrə səlahiyyətləri. Belə yanaşma nəticəsində, müxtəlif dövlətlər, müxtəlif tətbiqetmə mexanizmlərinə aid olurlar. Bütövlükdə, ingilisdilli regionlar (Şimali Amerika, Karib hövzəsi) Konvensiyanın mexanizmləri hüduqlarından kənar qalırlar, amma onun ümumi funksiyaları çərçivəsində keçirilən Komissiyaların apardığı araşdırmalar bu regionlara tamamilə aid ola bilər.

Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun Konvensiyanın fokusundan kənar monitorinqi. Amerika Dövlətləri Təşkilatının üzvü olan, lakin Konvensiyanı hələ ratifikasiya etməmiş dövlətlərin İnsan Hüquqları üzrə Amerikaarası Komissiya qarşısında məsuliyyəti qüvvədə qalır. 1965-ci ildə Rio-de-Janeyroda keçirilmiş ikinci xüsusi Amerikaarası Konfransda qərara alınmışdı ki, Komissiyanın kommünikələrə baxması və onlara dair tövsiyələr çıxarması imkanı yaradılması üçün onun Statutuna dəyişikliklər etmək lazımdır (OEA/Ser.C/I.13. ss. 32-34). 1966-cı ildə Komissiya Amerika Dövlətləri Təşkilatının üzvü olan istənilən dövlətin ərazisində insanın hüquqların pozulmaları barəsində fərdi şikayətlərə baxılması proseduru formallaşdırdı və müzakirələrin nəticələrinə əsasən onlara dair qətnamələr çıxarmaq səlahiyyətləri əldə etdi. Qeyd etmək lazımdır ki, Amerika Dövlətləri Təşkilatının üzvü olan istənilən dövlətlər barəsində, onların Konvensiyanı ratifikasiya edib-etməməsindən asılı olmayaraq şikayətlərə baxılması üzrə belə funksiyalar indiyə qədər qüvvədədir. 2005-ci il üçün hesabatı uyğun olaraq, Komissiyaya 133 şikayət daxil olmuşdur, 2006-cı ildə isə 1137 fərdi şikayət və petisiya baxış prosesində idi.

Komissiyanın işinə əsas məhdudiyyət – maliyyə məhdudiyyətidir. Siyasi məhdudiyyətlər Komissiyaya daxil olmuş şikayətlərin ixtisaslaşdırılmış araşdırmalarının aparılması yolu ilə aradan qaldırılmışdır. Bundan başqa, Komissiyanın

fəaliyyəti bu və ya digər dövlətlərin güzəştə getməsindən və araşdırmaların aparılan vaxt onların fəal iştirakından çox ciddi asılıdır. Təbii səbəblərdən, işlərin belə durumu gözlənen deyildi. Komissiya iş üzrə son qərar çıxara bilirdi, amma sonra həmin dövlətdə vəziyyəti və ya onun praktikasını dəyişdirmək imkanı yox idi.

Komissiya müəyyən üzv dövlətlərdə insan hüquqlarının ümumi vəziyyəti barədə Amerika Dövlətləri Təşkilatının Baş Assambleyası qarşısında hesabat verir. 2005-ci ildə Kolumbiyanın, Kubanın, Ekvadorun, Haitinin və Venesuelanın müzakirə növbəsi idi. Bu və ya digər üzv dövlətdə insan hüquqlarının vəziyyəti haqqında daha ətraflı informasiyanın kompilyasiyasını təşkil etmək üçün Komissiya yerlərə səfərlər edir. Yerlərə ilk səfərlər Dominikan Respublikası, Mayami, Florida, ABŞ, El-Salvador və Hondurasda həyata keçirilmişdi. Son iki dövlət barəsində – Komissiyanın xüsusi nümayəndə heyəti 1969-cu ildə bir neçə ay *in situ* qalmışdır. Yerlərə yaxın vaxtlarda təşkil edilmiş səfərlərin ünvanları Qvatemala (2005-ci ilin iyulu), Haiti (2005-ci ildə üç səfər), Kolumbiya (2006-cı ildə iki səfər) və Meksika (2006-cı ilin avqustu) olmuşdur. Komissiya belə səfərlər vasitəsi ilə bu və ya digər dövlətdə insan hüquqlarının vəziyyətini sənədləşdirməyə və araşdırmağa çalışır. Əvvəlcə belə səfərlərin əsas səbəbi insan hüquqlarının ciddi və sistemik pozulması hallarını araşdırmaq idi. Bu gün, bu funksiya inkişaf edərək regiondakı bütün üzv dövlətlərə səfərlər və onlarda vəziyyət haqqında hesabatlar vasitəsi ilə insan hüquqlarının monitorinqi sisteminə çevrilmişdir. Komissiya güclü mandata malikdir və əgər vəziyyət bunu tələb edərsə, yerlərə səfərləri ətraflı hesabatlar və əlavə monitorinqlə müşayiət edir. Bu proses insanların və Xalqların Hüquqları üzrə Afrika Komissiyasının həyata keçirdiyi yerlərə səfərlərdən qat-qat uğurludur, çünki həmin səfərlərdə Amerika sistemini xarakterizə edən açıqlıq və formallaşdırma elementləri çatışmır.

Göstərilən prosedurlar Amerika Dövlətləri Təşkilatının

üzvü olan bütün dövlətlərdə istifadə oluna bildiyinə görə, amerikaarası sistemini insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində BMT-nin və ya başqa regional təşkilatların sistemlərindən daha ciddi hesab etmək olar. BMT-nin insan hüquqları barəsində ümumi səlahiyyətlərindən (İqtisadi və Sosial Şuranın 1253 və 1503 №-li Qətnamələri) çox həvəssiz istifadə edilir. Avropa Şurasının üzvü olan bütün dövlətlər Avropa Konvensiyasını imzalamışlar, deməli, Avropada qeyri-konvensional mexanizmə ehtiyac yoxdur. Buna baxmayaraq, Avropa regionunda insan hüquqları üzrə monitorinq çərçivəsində işgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərinə qarşı Konvensiyanın əhatə dairəsindən kənar yerlərə səfərlər, həmçinin ATƏT-in bu istiqamətdə diplomatik hərəkətləri işin xeyrinə olardı.¹⁵⁷

Konvensiya – hesabatlar sistemidir. İnsan hüquqları üzrə bir sıra başqa beynəlxalq sənədlərdən fərqli olaraq, Amerika Konvensiyasında iştirakçı dövlətlərin dövrü hesabatlar təqdim etmək haqqında ümumi vəzifələri təsbit olunmamışdır. İştirakçı dövlətlər illik hesabatları Kompleks inkişaf üzrə Amerikaarası Şuranın İcraiyyə komitələrinə, həmin hesabatların surətlərini isə Komissiyaya təqdim edirlər (maddə 42).¹⁵⁸ Bu günə qədər dövlətlər bu müddəanı məcburi hesab etmirdilər. Hesabatlar müzakirəyə təqdim ediləndən sonra, onlar Komissiya tərəfindən dövlətlərdən onların ərazilərində insan hüquqları ilə bağlı spesifik vəziyyət haqqında cavab tələb etmək üçün istifadə edilə bilər.

Konvensiya – dövlətlərarası şikayətlər. Konvensiyanın 45-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, istənilən dövlət Komissiyanın dövlətlərarası şikayətləri qəbul və müzakirə

etmək səlahiyyətlərini tanıya bilər.¹⁵⁹ Bununla əlaqədar, dövlətlərin bəyanatları daimi, müəyyən müddət ərzində və hətta hansısa konkret bir iş barəsində ola bilər. Beləliklə, dövlətlərarası prosedur tamamilə fakultativdir.

Şikayətlər yalnız o halda müzakirəyə qəbul edilə bilər ki, hüquqi müdafiənin bütün yerli vasitələri tükənmiş, şikayət milli orqanın son qəti qərarının qəbul edildiyi gündən etibarən altı aydan gec olmayaraq göndərilmiş olsun və bu iş hər hansı başqa beynəlxalq orqanın müzakirəsində olmasın.¹⁶⁰ 1960-cı illərdə Latın Amerikasının tarixi reallıqlarını nəzərə alaraq, Konvensiyaya daxil edilmiş bir müddəaya görə, hüquqi müdafiənin bütün yerli vasitələrinin tükənməsini nəzərə almamağa o halda icazə verilir ki, “dövlətin yerli qanunvericiliyi pozulması ehtimal edilən hüququn və ya hüquqların müdafiəsi üçün normal hüquqi prosesi təmin etməsin”, və ya tərəfə hüquqi müdafiə üçün yerli vasitələrdən istifadə etmək imkanı verilməsindən imtina edilsin və ya tərəfin bütün yerli vasitələrdən istifadə etməsinə imkan verilməsin.¹⁶¹

Konvensiya – fərdi şikayətlər. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Amerika Dövlətləri Təşkilatının ümumi qaydalarına uyğun olaraq, fərdlər şikayətləri baxılmaq üçün Komissiyaya da göndərə bilərlər. Amerika sistemi o mənada unikaldir ki, fərdi şikayətlər mexanizmi insan hüquqlarının sistematik olaraq hiddətləndirici şəkildə pozulması hallarının açıq müzakirə olunması və pislənilməsi üçün müvəffəqiyyətlə istifadə edilmişdir. İstənilən şəxs və ya şəxslər qrupu istənilən iştirakçı dövlət tərəfindən Konvensiyanın pozulması barədə iddianı və ya

¹⁵⁷ Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинкский фонд по правам человека. 2001. с. 329.

¹⁵⁸ Американская Конвенция о Правах Человека, ОАГ, 1969. статья 42. <<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rzoas3con.html>>. 1 fevral 2009.

¹⁵⁹ Американская Конвенция о Правах Человека, ОАГ, 1969. статья 42. <<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rzoas3con.html>>, 1 fevral 2009. maddə 45.

¹⁶⁰ Американская Конвенция о Правах Человека, ОАГ, 1969. статья 42. <<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rzoas3con.html>>, 1 fevral 2009. maddə 46.

¹⁶¹ Бах: yenə orada. maddə 46(2).

şikayəti Komissiyaya göndərə bilər.¹⁶² Amerika Dövlətləri Təşkilatının üzvü olan dövlətlərin heç olmasa birində hüquqi baxımdan tanınmış qeyri-hökumət təşkilatlarına da eyni hüquqlar verilir. Müzakirəyə şikayətin qəbul edilməsi haqqında yuxarıda göstərilmiş meyarlara əlavə olaraq, fərdi şikayətlər anonim olmamalı və şikayətçi haqqında spesifik informasiyanı əks etdirməlidirlər.¹⁶³ Hüquqi müdafiənin bütün yerli vasitələrinin tükənməsi barəsində, dövlət hüquqi müdafiənin yerli vasitələrinin mövcudluğunu və onların tükənmədiyini nümayiş etdirməlidir (Velasquez Rodriguez).¹⁶⁴ Əgər dövlət buna müvəffəq olmuşdursa, sübut etmə vəzifəsi şikayətçinin üzərinə düşür: o, konkret halda yerli mənşəyinə və ya geniş yayılmış qorxuya əsasən istisnaların tətbiq edilməsinin mümkünlüyünü (hüquqi müdafiənin bütün yerli vasitələrinin tükənməsi barəsində İstisnalar, Məsləhət xarakterli rəy) nümayiş etdirməlidir.¹⁶⁵

Komissiya hazırda mindən çox fərdi şikayətə baxır. İnsan hüquqları üzrə Amerika Konvensiyasının pozulması barədə şikayət alındıqda, Komissiyanın işin Məhkəmə baxışına verilməsinə qədər onu həll etməyə çalışmaq vəzifəsi yaranır. Bu prosedur Konvensiyanın 48-51-ci maddələri ilə müəyyən edilir. Şikayət baxılmaq üçün məqbul hesab edilən kimi, Komissiya, haqqında şikayət daxil olmuş dövlətdən həmin şikayətdə göstərilən ittihamlara müəyyən edilmiş vaxtda cavab verməyi tələb edəcəkdir. Həmin müddət başa çatandan (və ola bilsin ki, lakin bu heç də vacib deyil, dövlətdən cavab alınandan) sonra Komissiya işin baxılmasını davam etməyə dəyib-dəyməməsi

məsələsini həll edəcəkdir. Bundan sonra Komissiya şikayətə tam halda, ola bilər ki, tərəflərin şifahi tələbləri və ya yazılı ərizələri ilə bərabər, baxacaqdır. 1990-cı illərin ortalarına qədər dövlətlər onlardan informasiya alınması və Komissiya qarşısında prosesdə iştirak etmək barədə bütün sorğuların yarısına cavab verirdilər. Adətən belə şəraitdə Komissiya ona təqdim edilmiş faktları dövlət tərəfindən təkzib edən sübutlar olmadığını əsas götürərək qiyabi qətnamə çıxarırdı. Prosesə marağın belə az olması bu fərziyyəni möhkəmlədir ki, o vaxt insan hüquqları dövlətlərin işlərinin siyahısında birinci yerlərdə deyildi. İyirminci əsrin son onilliklərində hökumət rejimlərində baş vermiş dəyişikliklərə görə, bu vəziyyət qismən dəyişdi. Hazırda dövlətlərin bu prosesdə iştirakı praktik olaraq yüz faiz təşkil edir (lakin, dövlətlərin bəzi bəyanatlarının etibarlılığı hələ də şübhə altındadır).

Yuxarıda göstərilmiş informasiya alınandan sonra, Komissiya tərəflər arasında Konvensiyada təsbit olunmuş insan hüquqlarına hörmətə əsaslanan barışıq sazişinə nail olmağa çalışacaqdır. Əgər müvafiq barışıq sazişi əldə edilərsə, onda Komissiya iş üzrə faktları və problemin qəbul edilmiş həllini özündə cəmləşdirən hesabat tərtib edir. Bu hesabat işin tərəflərinə, habelə dərc edilmək üçün Amerika Dövlətləri Təşkilatının Baş Katibinə təqdim edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, ciddi və təcili hallarda faktların sürətli təhqiqatına nail olmaq üçün bu prosesin sadələşdirilmiş variantı tətbiq edilir.

Əgər barışıq sazişinə nail olmaq cəhdləri boşa çıxarsa, Komissiya göstərilən müddətdə iş üzrə ətraflı hesabat tərtib edir. Bu hesabat işin faktlarının tədqiq edildiyi dərəcədə həmin faktlara fokuslanmaqla, müvafiq rəylər, təkliflər və tövsiyələr verir. Tərəflərin yazılı və şifahi bəyanatları, habelə istənilən xüsusi rəylər hesabatə əlavə edilir. Bu hesabat dövlətə çatdırılır. Dövlət ya üç ay ərzində problemi həll etməli, ya onu Məhkəmənin müzakirəsinə verməli, ya da iş Komissiya tərəfindən Məhkəmənin müzakirəsinə göndərilməlidir. Əgər Məhkəmə işi müzakirəyə qəbul etməməyi qərara alarsa, bu

¹⁶² Американская Конвенция о Правах Человека, ОАГ, 1969, статья 42. <<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rzoas3con.html>>. 1 fevral 2009, maddə 44.

¹⁶³ Bax: yenə orada, maddə 46(d).

¹⁶⁴ Velasquez Rodriguez (Honduran Disappearances) cases, Ser. C, No. 4 (1988), § 88. <http://www1.umn.edu/humanrts/iachr/b_11_12d.htm>. 1 fevral 2009.

¹⁶⁵ Bax, əlavə: http://www1.umn.edu/humanrts/iachr/b_11_4k.htm. §41.

halda Komissiya “işin mahiyyəti üzrə tövsiyələr” verə və dövlətin şikayət üçün əsas olmuş vəziyyəti tənzimləmək üçün tədbir görməli olduğu müddəti müəyyən edə bilər. Bu müddət başa çatandan sonra Komissiya öz hesabatını dərc edə bilər.

Şikayətlər Amerika Dövlətləri Təşkilatının dörd rəsmi dilindən istənilən birində – ispan, portuqal, ingilis və fransız dillərində qəbul edilir və baxılır.

4.5. Son şərtlər

Komissiyanın 2005-ci il üçün illik hesabatında qeyd edilmişdir ki, “regionun müxtəlif ölkələrində hüququn aliliyinin zəif olması insan hüquqlarının yetərincə tətbiqinə mane olur”, eyni zamanda sosial-iqtisadi şərait “... iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların səmərəli tətbiqinə mane olur”, lakin insan hüquqlarının ciddi pozulması halları hələ problem olaraq qalır (Doc.OAE/Ser.I /VII.124 – 2006-cı ilin fevralı).

Amerika qitələrinin 1994-cü ildə Mayamida keçirilmiş sammiti beynəlxalq insan hüquqları hüququnun amerikaarası sistemində önləyici mexanizm daxil etməyə çağırılmışdır. Bu cəhətdən hazırda belə bir mexanizmin yaradılması üçün zəruri addımların təyin edilməsinə yönəlmiş tədqiqatlar aparılır. Gözlənilməsinə görə, milli sistemlərin belə müdafiə vasitələri təqdim edə bilmədiyi hallarda Məhkəməyə insan hüquqlarının müdafiəsi üçün müvəqqəti tədbirlə görmək səlahiyyətləri veriləcəkdir. Mayami Bəyannaməsi ilə müəyyən edilmiş fəaliyyət planında **fəaliyyətin üç aspekti vurğulanır. Birinci** – “ədalət mühakiməsindən ümumi istifadənin və əsas hüquqların tətbiqinin effektiv vasitələrinin” təminatıdır. Amerika dövlətlərinin liderləri güman edirdilər ki, bu vəziyyət insan hüquqlarına hörmət ab-havası yaradacaqdır. Bu hədəfə doğru gedən dövlətlərə texniki dəstək verilir. Demokratiyanın irəliləyişi Departamentindən olan beynəlxalq ekspertlər dövlətlərə onların görməli olduğu tədbirlərlə əlaqədar ölçülər üzrə texniki dəstək və məsləhət köməyi təqdim edə bilərlər. Mayami Bəyannaməsinin **ikinci aspekti** –hökumətlərin vədi irəliləyiş və tətbiq proqramlarını inkişaf etdirmək, insan

hüquqları. Buraya həmçinin, insanları onların hüquqları haqqında məlumatlandırılmalı olan maarifləndirici proqramlar daxildir. Bu nailiyyət artıq öz-özlüyündə dövlətlərin qoşulduğu müxtəlif sənədlərdən irəli gələn öhdəliklərinə riayət etmək arzusunun reallığına dəlalət edir. Amerikaarası İnsan Hüquqları İnstitutu və qeyri-hökumət təşkilatları buna hər cür kömək göstərirlər. **Üçüncü aspekt** –Amerika Qitələrinin Sammiti tərəfindən hüququn tətbiqi sahəsinin agentləri üçün treninqlər rejimini təkrar gözdən keçirmə barədə verilmiş vəddir, bu, insan hüquqlarının müdafiəsinə imkan yaratmalıdır. Üzv dövlətlərin praktikalarının müqayisəli tədqiqatı öz mövcud proqramlarını dəyişdirmək istəyən dövlətlərə ekspert köməyi təqdim etməklə, göstərilən treninqlərin inkişafına şərait yaratmalıdır.

Təşkilat indi yerli xalqların problemini xüsusi vurğulayır – yerli xalqların hüquqları haqqında regional bəyannamənin qəbul edilməsi bu fəaliyyətin əsas məqsədidir. Tamamilə ola bilər ki, bu proses yerli xalqların hüquqları haqqında konsensusa nail olmaq üçün hazırda BMT-də gedən daimi mübarizə ilə müqayisədə qat-qat uğurlu ola bilər.

Texnoloji baxımdan, amerika sistemi başqa regional sistemlərdən irəlidədir –kommünikəların İnternet vasitəsilə təqdim edilməsi sistemi dünyada ilk dəfə burada tətbiq edilmişdir. İnformasiya texnologiyalarının əhatə dairəsinin genişləndirilməsi ilə əlaqədar, İnternetə qoşulmaq imkanı olmayan yerlər getdikcə azalacaqdır, çünki hazırda nəzəriyyənin təcrübəni üstələməsinə baxmayaraq, belə təşəbbüslər alqışlanmalıdır. Görünür, bu onunla əlaqədardır ki, bu sistem tətbiq edilməyə başlayandan sonra şikayətlərin sayı o qədər də artmamışdır.

Şübhəsiz, Amerikaarası sistem regionda qeyri-sabitlik dövründə xeyli inkişaf etmişdir. O insan hüquqlarının profilinin qorunub saxlanmasında mühüm rol oynamışdır. Amerika sistemi çox cəhətdən, Avropa sisteminin otuz il bundan əvvəl olduğu vəziyyətdədir: fərdi şikayətlərin çox cüzi bir miqdarı Məhkəməyə və Komissiyaya çatır; heç də bütün dövlətlər müxtəlif proseslərdə iştirak etmir; mübahisəli işlər çox az

qisminə baxılmışdır. Ancaq, əgər bu regiona insan hüquqlarının sisteməlik və ciddi pozulmalar kölgəsindən çıxış kontekstində nəzər salsaq, belə gerilik əsla təəccüblü deyil.

Həmçinin, dövlətlər tərəfindən qəbul edilmiş böyük miqdarda öhdəliklərlə əlaqədar yaranmış sistemin kompleksliyi Amerika Dövlətləri Təşkilatının sisteminin çox dolaşdırılmış olması təşəvvürü yarada bilər. İngilisdilli dövlətlər blokunun Konvensiyanın formal mexanizmlərinə qoşulmaq istəməməsi bütün regional sistemdə tarazlığın pozulmasına gətirib çıxarır. Bu dövlətlərin əksəriyyəti BMT-nin əsas Paktlarına qoşulmasını nəzərə alsaq, onların amerika sistemə qoşulmaq istəməməsi çox kədərli haldır. Bu həm də dövlətlərin işləri regional təşkilata vermək əvəzinə problemləri BMT vasitəsi ilə araşdırmaq problemini gərginləşdirir. Bu problem Amerika Dövlətləri Təşkilatının üzvü olan bəzi dövlətlərin, məsələn Braziliyanı praktikasını haqiqətən sarsıdır. Beləliklə, Amerika Dövlətləri Təşkilatı regional hüquqların dəstəyinin inkişafında daim fəal olmalı, beynəlxalq insan hüquqları hüququnun monitorinqi və tətbiqinin dövlətlər tərəfindən təsirli və səmərəli metodu kimi tanınan sistemini yaratmağa çalışmalıdır. Amerika Dövlətləri Təşkilatı kifayət qədər potensiala malikdir, hərçənd bu gün həmin potensial hələ tam reallaşdırılmamışdır.

5-ci fəsil. Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun Afrika implementasiya və tətbiq sistemi

Əvvəllər Afrika Birliyi Təşkilatı kimi məşhur olan Afrika İttifaqı Afrikada beynəlxalq insan hüquqları hüququ sahəsində afrika hüquq elminin inkişafında görkəmli rol oynamışdır. İşin bu hissəsində insan hüquqlarının bu regional sisteminin nailiyyətlərini nəzərdən keçirəcəyik. Afrika sistemi onun amerika və avropa analoqları ilə müqayisədə çox cəhətdən daha az inkişaf etmiş olsa da, onun mövcudluğu özlüyündə artıq böyük müvəffəqiyyətdir. Bu sistem insan hüquqlarının müdafiəsi və irəliləyişi sahəsində tam formalaşmış (monitorinq və implementasiya mexanizmlərinə malik olan) sistemlərin ən gəncidir. Afrika Birliyi Təşkilatı 1963-cü ildə, müstəmləkəçiliyin ləğvi prosesinin sürətlə və geniş yayılması şəraitində yaradılmışdı. O, yeni dövlətlər arasında afrikaarası münasibətlər qurulması və üçüncü dövlətlərin afrika siyasətinin *vis-à-vis* ifadə və müzakirə edilməsi üçün forum təqdim edilməsi məqsədi ilə yaradılmışdı. Təşkilatın Nizamnaməsi hazırlanarkən, insan hüquqları yeganə prioritet deyildi, hərçənd Təşkilatın Nizamnaməsində iştirakçı dövlətlər barəsində “onların əməkdaşlığını və Afrika xalqları üçün ən yaxşı həyata nail olmaq üçün səylərini əlaqələndirmək və intensivləşdirmək” vəzifəsi müəyyən edilmişdir. Afrika Birliyi Təşkilatının Nizamnaməsində həmçinin müəyyən edilmişdir ki, “azadlıq, bərabərlik, ədalət mühakiməsi və ləyaqət Afrika xalqlarının qanuni istəklərinə nail olmaq üçün zəruri hədəflərdir”. Bu halda həm BMT-nin Nizamnaməsində, həm də İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsində təsbit olunmuş müddəalar tanınır.¹⁶⁶

Afrika Birliyi Təşkilatı afrika dövlətləri üçün forum kimi

¹⁶⁶ Устав Организации Африканского Единства, ОАЕ, 1963, статья II(1)(e), <<http://www.krugosvet.ru/articles/109/1010966/1010966a2.htm>>, 1 fevral 2009.

xidmət edirdi, lakin regionda müxtəlif hərbi rejimlərin yol verdiyi insan hüquqlarının sistematik pozulmalarına müdaxilə etmək arzusunu ifadə etmirdi. İyirminci əsrin son onilliyində üzv dövlətlər (təkbəşinə və ya sülh missiyaları ilə birlikdə) bir neçə dəfə başqa üzv dövlətlərdə insan hüquqlarının sistematik və ciddi pozulması hallarına müdaxilə etmişdi. Lakin belə missiyaların bəzilərinin motivləri və metodları anlaşılmaz qalırdı, çünki çoxları vətəndaş müharibələri odunun üzərinə sudan daha çox yağ əlavə etmişdi.

Afrika İttifaqını təsis etmək qərarı 1999-cu ildə Afrika Birliyi Təşkilatının fəvqəladə sessiyasında qəbul edilmişdi. Növbəti ildə Toqoda keçirilmiş Sammit İttifaqın Konstitusiyası Aktını qəbul etdi. Afrika İttifaqının yaradılması haqqında Müqavilə qüvvəyə minəndən sonra, Afrika Birliyi Təşkilatının mövcudluğuna xitam verildi. 2002-ci ildə Durban Sammiti yeni təşkilatın fəaliyyətinə start verdi və Afrika İttifaqının dövlət başçılarından birinci Assambleyasını çağırdı. Afrika İttifaqının əsas funksiyası afrika ölkələri arasında daha güclü birliyi və həmrəyliyi irəli çəkərək qitənin sürətləndirilmiş inteqrasiyasının irəliləyişidir. Sülh, təhlükəsizlik və sabitlik İttifaqın hədəflərinin reallaşdırmasının ilkin şərtləridir.¹⁶⁷

Əvvəllər Afrika Birliyi Təşkilatının himayəsi altında istifadə olunmuş insan hüquqlarının cari monitorinqi və implementasiyası mexanizminin alternativini hələ yaradılmamışdır. Afrika İttifaqı insan hüquqlarına hörmət prinsipinə əsaslanır. Nizamnamə sənədlərində insan hüquqlarının irəliləyişinin əsas məqsədlərdən biri olması, regionda və təşkilatın daxilində insan hüquqlarının rolu vurğulanır.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Устав Африканского Союза, АС, 2002.

<http://www.au2002.gov.za/docs/key_oau/au_act.htm>. 1 fevral 2009.

¹⁶⁸ Bax: yenə orada, maddə 3(f).

5.1. İnsan hüquqlarının müdafiəsinin inkişafı

Əmin, Ken'yatta və Nkruma kimi hərbi diktatorların geniş yayılması nəzərə alınaraq, insan hüquqlarının regional sisteminin arzu edilən hal olması haqqında razılığa nail olmaq uzunmüddətli proses idi. Digər tərəfdən, müstəmləkəçilikdən "azad olmaq" sahəsində irəliləyiş bəzində razılığa nail olmaq daha asan iş idi. 1981-ci ildə Afrika Birliyi Təşkilatı İnsanların və Xalqların Hüquqlarının Afrika Xartiyasını qəbul etdi. Bu sənəd Afrika hüquq konsepsiyalarını əks etdirmək üçün yaradıldığından, frazeologiyalara və əsas prinsiplərə görə seçilir. 1998-ci ildə Xartiyaya Protokol qəbul edilmişdi – insanların və xalqların hüquqları üzrə Afrika məhkəməsinin təsis edilməsi üzrə Protokol adlanan bu sənəd hələ də qüvvədə minməmişdir. Uzun müddət müstəmləkə dövrü yaşamış Afrika çoxsaylı müxtəlif hüquqi və linqvistik ənənələri özündə cəmləşdirir. Afrikada zəngin ənənəvi sistemi və adi hüquqlar, onun bəzi hissələrində isə yerli xalqlar tərəfindən indiyə qədər istifadə edilən davranış qaydaları da çiçəklənir. Bəzi münasibətlərdə, bu region, Avropa və Amerika ilə müqayisədə daha az homogenidir. Buna baxmayaraq, əgər Afrika üçün cəmiyyətin fərddən daha üstün olmasının millətlərarası səviyyədə qəbul edildiyi infrastrukturun praktik olaraq mövcud olmamasını nəzərə almasaq, Afrikada hüquqların ümumi tarixi ənənəsi mövcuddur. Bu məqam Xartiyada "xalqların hüquqları"nın ayrılması yolu ilə əks edilmişdir.

5.2. Afrika Xartiyası və başqa sənədlər

İnsanların və Xalqların hüquqlarının Afrika Xartiyası. Çox vaxt Banjul Xartiyası adlandırılan bu Xartiya 1986-cı ildə qüvvəyə minmişdir. Afrika hüquqlar konsepsiyasını özündə cəmləşdirən bu Xartiya afrika fəlsəfəsi üçün əlyətərli olmağı hədəfləyir: onun beynəlxalq və regional sənədlər arasında bu qədər seçilməsi təəccüb doğurur, çünki insanların və xalqların hüquqlarını vurğulamaqla bərabər, fərdin və qrupların dövlətlə

bağlı vəzifələrini nəzərdə tutur. Daha sonra, onu fərqləndirən bir xüsusiyyət də bundan ibarətdir ki, başqa regional və beynəlxalq sənədlərdən fərqli olaraq, dövlətlərin Xartiyasının maddələrini məhdudlaşdırmasına icazə verilməmişdir. Ona görə Xartiyada nəzərdə tutulmuş hüquq və vəzifələr hətta fəvqəladə vəziyyət vaxtı da qüvvədə qalır.

Başqa regional təşkilatlardan fərqli olaraq Afrika Birliyi Təşkilatı insan hüquqlarına ümumi yanaşma qəbul etmişdir. Xartiyanın preambulasında qeyd edilir ki, tərəflər inkişaf hüququna xüsusi diqqət yetirmək lazım olduğuna tamamilə əmindirlər.¹⁶⁹ Daha bir maraqlı fakt: Preambulada həmçinin qeyd edilir ki, mülki və siyasi hüquqlar istər öz konsepsiyasına görə, istərsə də onların universallığına görə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara bölünə bilməz. İnsan hüquqlarının bölünməzliyinin tanınması insan hüquqları üzrə müasir beynəlxalq və regional sənədləri mütərəqqi sənədlər kimi xarakterizə edir. Lakin Afrika Xartiyası hüquqların bütün tiplərinin bir sənəddə tam kombinasiya edildiyi ilk sənədlərdən biri idi. İnkişaf hüququnun və "inkişaf üçün... əlverişli olan ümumi qənaətbəxş ətraf mühit" hüququnun Xartiyaya daxil edilməsi o dövrün müasir hüquqi təfəkküründən irəlidə gedən sistemin mütərəqqiliyinə dəlalət edir.¹⁷⁰ Xartiya daha irəli gedərək vurğulayır ki, "iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təmin olunması mülki və siyasi hüquqların tətbiqi üçün zəmanətdir".¹⁷¹ Belə yanaşma həm də mülki və siyasi hüquqların təmin edilməsinin zəruriliyi haqqında o vaxt konvensional xarakter daşıyan yanaşmanı şübhə altına qoyur. eyni zamanda iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təminatına mütərəqqi hal kimi baxır (bax: yuxarıda – Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Bill).

¹⁶⁹ Африканская Хартия Прав Человека и Народов. ОАЕ 1986. <<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rz1afchar.html>>. 1 fevral 2009.

¹⁷⁰ Bax: yenə orada, maddə 22 n 24.

¹⁷¹ Bax: yenə orada, Preambul.

Xartiyada təsbit olunmuş bir sıra hüquqlar başqa sənədlərdəki ekvivalentlərindən fərqlənir – məsələn, müstəmləkəçiliyin pislənməsi – bax: 19, 20(2) və 20(3)-cü maddələr.¹⁷² 21(5)-ci maddənin təşəbbüsü – müstəmləkəçiliyin yeni formalarının: beynəlxalq inhisarlar və xarici ölkələrin hökumətləri tərəfindən təbii resursların iqtisadi istismarının aradan qaldırılmasıdır. Afrikanın yeni tarixi həmçinin milli, irqi, etnik və dini qrupların kütləvi deportasiyalarını qadağan edən 12(5)-ci maddədə də xatırlanır.¹⁷³

Xartiyaya xalqların hüquqlarının kifayət qədər geniş siyahısı daxil edilmişdir.¹⁷⁴ Kollektiv şəkildə istifadə olunan bu hüquqlara yaşamaq hüququ, sərvətlərdən və təbii ehtiyatlardan sərbəst istifadə hüququ, iqtisadi, sosial və mədəni inkişaf hüququ, beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik hüququ, bu və ya digər xalqın inkişafı üçün əlverişli ümumi qənaətbəxş ətraf mühit hüququ daxildir. Xalqların ətraf mühit və təbii resurslar barəsində hüquqlarının pozulması halları Afrika Komissiyasının qabaqcıl qərarında araşdırılmışdır (*Morka, Social and Economic Action Centre et. al. v Nigeria*).¹⁷⁵

Xartiyanın II fəsilə vəzifələrdə fokuslanmışdır. Xartiyada müəyyən edilmiş vəzifələr fərdlərə verilən təbii hüquqlar həddini keçir (bu halda 27(2)-ci maddədə fərdlər üçün daha geniş yayılmış vəzifə - öz hüquq və vəzifələrindən başqalarının hüquqlarına, kollektiv təhlükəsizliyə, əxlaqa və ümumi maraqlara hörmətlə istifadə etmək vəzifəsi müəyyən edilir). Bu yanaşma ondan ibarətdir ki, fərd afrika cəmiyyətinin mahiyyətindən irəli gələn müəyyən vəzifələri yerinə

¹⁷² Африканская Хартия Прав Человека и Народов. ОАЕ 1986. <<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rz1afchar.html>>. 1 fevral 2009.

¹⁷³ Bax: yenə orada.

¹⁷⁴ Bax: yenə orada, maddə 19-24.

¹⁷⁵ Morka, Social and Economic Action Centre v Nigeria. Case 155/96. ACHPR/COMM/A044/1 (2002).

yetirməlidir. 27-ci maddə bütün fərdlərin üzərinə ailəyə və cəmiyyətə, dövlətə və hüquqi baxımdan tanınmış başqa cəmiyyətlərə və beynəlxalq ictimaiyyətə münasibətlə bağlı müəyyən vəzifələr qoyur.¹⁷⁶ Maraqlıdır ki, ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi və başqalarına münasibətdə tolerantlıq da vəzifədirlər. Belə yanaşma bir sıra beynəlxalq hüquqşünaslar tərəfindən təbliğ edilən “başqa cür olmaq hüququ”nu əks etdirir. Nəhayət, fərdlər ailədə ahəngdar inkişafı qoruyub saxlamağa, cəmiyyətə xidmət etməyə, milli müstəqilliyi və ərazi bütövlüyünü qoruyub saxlamağa və gücləndirməyə, həmçinin pozitiv afrika mədəni dəyərlərini qoruyub saxlamağa və gücləndirməyə borcludurlar.¹⁷⁷ Bu halda göstərilən konsepsiyalardan bəziləri dəqiq təyin edilməmişdir və onları tətbiq etməyə cəhd göstərəndə çoxsaylı problemlər yaranır. Buna baxmayaraq, Xartiyanın fəaliyyəti çox cəhətdən həmin vəzifələrdən asılıdır, çünki onlara müvafiq hüquqlara da eyni mövqedən baxılır.

Afrikada qaçqınların problemlərinin konkret aspektləri üzrə Afrika Birliyi Təşkilatının 1969-cu il Konvensiyası. Afrika cəmiyyətində vətəndaş qeyri-sabitliyi, avtoritar idarəçilik, fraksiyalar arasında müharibələr və təbii qəzalar nəticəsində, xalqlar ya hərbi əməliyyatlardan uzaqlaşmaq, ya aclıqdan yaxa qurtarmaq üçün məskunlaşma yerlərini tez-tez dəyişməli olurlar. Bir sıra regionlarda qaçqınlar problemi çox ciddi problemə çevrilmişdir. Ona görə tamamilə təbiidir ki, məxsusi olaraq qaçqınlarla bağlı vəziyyətin nizama salınmasına yönəldilmiş sənədin qəbulunda Afrika liderlik edir. Konvensiyanın bir sıra müddəaları BMT-nin “Qaçqınların statusu haqqında” 1951-ci il Konvensiyasının eyni müddəalarını əks etdirir (Konvensiyanın VIII(2) maddəsi bu sənədi BMT-nin Konvensiyasına “effektiv

¹⁷⁶ Африканская Хартия Прав Человека и Народов. ОАЕ. 1986.

<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instrcc/Rz1afchar.html>. 1 fevral 2009.

¹⁷⁷ Bax: yenə orada, maddə 29.

regional əlavə” kimi xarakterizə edir).¹⁷⁸ Konvensiyada sığınacaq verilməsi haqqında, həmçinin könüllü repatriasiya haqqında normalar nəzərdə tutulur. Konvensiya həmçinin Afrika Birliyi Təşkilatı ilə Qaçqınların işləri üzrə BMT-nin Ali Komissarı arasında əməkdaşlığı nizama salır.

Uşaq Hüquqları və Rifahı haqqında 1990-cı il Afrika Xartiyası. Bu Xartiya 1999-cu ildə qüvvəyə minmişdir. O, çox cəhətdən BMT-nin “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyasının əhatə dairəsini və populyarlığını əks etdirir (Somalidən başqa bütün Afrika dövlətləri bu Konvensiyanın iştirakçılarıdır). Xartiya bunu etiraf edir ki, Afrikada uşaqlara xüsusi dəstək və kömək tələb olunur – “Afrika uşaqlarının çoxunun vəziyyəti onların inkişafının sosial-iqtisadi, mədəni və ənənəvi şəraiti, təbii qəzalar, silahlı münaqişələr, istismar və aclıq kimi unikal amillərə görə böhranlı səviyyədə qalır”.¹⁷⁹ Xartiya hesab edir ki, uşaqların hüquqları həmin üzərinə müvafiq vəzifələr qoyur. Çox müddəalar BMT-nin Konvensiyasına daxil edilmiş müddəalara oxşardır, lakin Afrika variantında uşaq hüquqları on səkkiz yaşa çatmamış insanların istisnasız olaraq hamısına şamil edilir. Uşağın ən yaxşı maraqları onun taleyinin müəyyən edilməsində həmişə əsas amil olmalıdır.¹⁸⁰ Afrika Xartiyasının tonallığına riayət edilməklə, uşaqların üzərinə ailə, cəmiyyət, dövlətlə və beynəlxalq ictimaiyyətlə bağlı öhdəliklər qoyulur. Bu vəzifələr sırasına valideynlərə, böyüklərə və yaşlılara hörmət və qayğı, cəmiyyətə xidmət, milli həmrəyliyin və afrika mədəni dəyərlərinin qorunub saxlanması və gücləndirilməsi, həmçinin

¹⁷⁸ Конвенция Организации Африканского Единства по конкретным аспектам проблем беженцев в Африке. ОАЕ. 1969.

<http://hrlibrary.ngo.ru/russian/asylum/Rafr3.1.1.html>. 1 fevral 2009.

¹⁷⁹ Африканская Хартия прав и благосостояния ребенка. ОАЕ. 1990. Преамбула. http://www.africa-union.org/official_documents/Treaties_...%20Conventions_%20Protocols/A.%20C.%20ON%20FHE%20RIGHT%20AND%20WELF%20OF%20CHILD.pdf. 1 fevral 2009.

¹⁸⁰ Bax: yenə orada, maddə 4.

afrika birliyinə nail olmağa və onun irəliləyişinə kömək etmək vəzifələri daxildir.¹⁸¹

Ekspertlər Komitəsi (maddə 32) Uşaq Hüquqları və Rifahı haqqında Xartiyaya riayət edilməsinin monitorinqi ilə məşğul olur. Komitənin ilk görüşü 2002-ci ildə oldu. Bu komitə uşaq hüquqlarının irəliləyişi və müdafiəsi üzrə geniş mandata malikdir. BMT Komitəsindən fərqli olaraq, Ekspertlər Komitəsi fərdi şikayətləri qəbul etmək və onlara baxmaq səlahiyyətlərinə malikdir, fərdi şikayətlər məxfi qaydada, lakin BMT araşdırılır, Ekspertlər Komitəsinin hesabatları açıq yayılmalıdır.¹⁸²

İnsanların və hüquqlarının Xalqların Afrika Xartiyasına "Qadınların hüquqları Haqqında" Protokol. Bu Protokolun qaralama variantı İnsan Hüquqları üzrə Komissiya tərəfindən qəbul edilmiş və Afrika Birliyi Təşkilatının müzakirəsinə göndərilmişdi. Bu sənəd 2003-cü ilin iyulunda Afrika İttifaqı tərəfindən qəbul edilmiş və 2005-ci ilin noyabrında qüvvəyə minmişdir. Protokol Pekin prinsiplərinin (BMT) və onlara müvafiq Fəaliyyət Planının təminatı vasitəsidir. O həmçinin, hazırda mövcud olan Afrikada insan hüquqları sisteminin tərkib hissəsidir. Protokolda təsbit olunmuş müddəalar abort, qadın sünəti, habelə qocalar və dul qalanlar kimi zəif qrupların problemlərini əhatə edərək, qadınların hüquqlarını əhəmiyyətli dərəcədə irəli çəkir.

5.3. İnstitusional sistem (orqanlar sistemi)

Afrika İttifaqı təsis ediləndən sonra, yeni təşkilat üçün yaradılmış orqanların siyahısı da yenilənmişdir. İttifaqın əsas orqanı Dövlət və Hökumət başçıları Assambleyasıdır. Səkkiz komissardan ibarət olan Komissiya fəaliyyət kursunun ayrı-ayrı

¹⁸¹ Африканская Хартия прав и благосостояния ребенка, ОАЕ. 1990. Преамбула. <http://www.africa-union.org/official_documents/Treaties_%20Conventions_%20Protocols/A.%20C.%20N%20THE%20RIGHT%20AND%20WELF%20OF%20CHILD.pdf>. 1 fevral 2009. maddə 31.

¹⁸² Bax: yənə orada. maddə 42 və 44.

sferalarını əhatə edir: *inter alia* siyasi işlər üzrə Komissarın portfeli hüquq, demokratiyanı və qaçqınları əhatə edir. 2001-ci ildə Lusakada keçirilən sammit, əlavə olaraq, Sülh və Təhlükəsizlik Şurasının təsis olunması haqqında qərar qəbul etdi, təsis Protokolu artıq qüvvəyə minmişdir, onun üzvləri isə 2006-cı ildə seçilmişdilər. 2004-cü ilin martında başqa regional inteqrasiya təşkilatlarına oxşarlıq üzrə təsis edilmiş Ümumafrika parlamenti bu təşkilatda iştirak edən bütün Afrikanın xalqlarına səs hüququ verilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Həmçinin İqtisadi, Sosial və Mədəni Şura və Afrika Məhkəməsi yaradılmışdılar. Afrika Mərkəzi Bankı, Pul Fondu və İnvestisiya Bankı yeni təşkilatın institusional sistemini tamamlayır. Keçid dövrü üçün bir sıra müvəqqəti orqanlar yaradılmışdı. 2005-ci ildə Afrika İttifaqı Afrika Məhkəməsinin və İnsanların və Xalqların Hüquqları üzrə Məhkəmənin birləşməsi haqqında sənəd yaradılmasını tələb etdi. 2006-cı ilin yanvar ayından İttifaq İnsanların və Xalqların Hüquqları üzrə Afrika Məhkəməsinin yaradılması üzrə işini davam etdirir.

İnsanların və Xalqların Hüquqları üzrə Afrika Komissiyası. 1987-ci ildə yaradılmış bu Komissiya on bir müstəqil ekspertdən ibarətdir. Komissiyanın üzvləri şəxsən xidmət edirlər. Onlar insanların və xalqların hüquqları məsələlərində səlahiyyətli, mənaviyyətca saf, dürüst və qərəzsiz insanlar kimi ən yüksək reputasiyaya malik olmalıdırlar.¹⁸³ Övvəlki tərkiblərə zidd olaraq, komissiyanın bugünkü üzvləri göstərilən meyarların əksəriyyətini təmin etmələri ilə fərqlənilər, həmçinin geniş coğrafi balansı təmsil edirlər. Komissiyalara bütün regionda insanların və xalqların hüquqlarını irəli çəkmək və müdafiə etmək tapşırılmışdır.¹⁸⁴ Bu cəhətdən, Komissiyanın funksiyaları Xartiyanın izah edilməsi və Afrikada insanların və xalqların

¹⁸³ Африканская Хартия Прав Человека и Народов, ОАЕ. 1986, статья 31. <<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rz1afchar.html>>. 1 fevral 2009.

¹⁸⁴ Bax: yənə orada. maddə 30.

hüquqları sahəsində problemlər üzrə sənədlər toplanması, tədqiqatlar aparılması, informasiyanın yayılması, simpoziumlar təşkil edilməsi, hüquqlar və azadlıqlarla bağlı hüquqi problemlərin həllinə, insanların və xalqların hüquqlarının irəliləyişi və müdafiəsi işi ilə məşğul olan başqa afrika təşkilatları və beynəlxalq müəssisələrlə əməkdaşlığın prinsiplərinin və qaydalarının ifadə edilməsi, həmçinin Xartiyaya uyğun olaraq insan hüquqlarının müdafiəsi yolu ilə insan hüquqlarının irəliləyişini əhatə edir.¹⁸⁵

Komissiya öz fəaliyyətində əsas beynəlxalq hüquqa, o cümlədən insanların və xalqların hüquqları üzrə müxtəlif afrika sənədlərinin müddəalarına, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə və İnsanın Hüquq və Azadlıqlarının Ümumi Bəyannaməsinə əsaslanır. Afrika qanunları, afrika adətləri və afrika praktikası da insanların və xalqların hüquqlarının beynəlxalq normalarına uyğun olduğu dərəcədə nəzərə alın bilər.¹⁸⁶

Komissiya ildə iki dəfə iki həftəlik sessiyalara toplanır adətən hər görüş həmişə Afrikanın başqa-başqa dövlətlərində keçirilir. Bu metod Komissiyayı həm ictimaiyyət üçün (hər sessiyada bir həftə ictimai iştirak üçün açıq olur), həm də dövlətlər və qeyri-hökumət təşkilatı üçün əlverişli edir. Komissiyanın rotasiyalı sessiyalarının əlverişli cəhətlərinə baxmayaraq, nəqliyyat və kommunikasiya xərcləri daim arta bilər. Artıq irəlidə qeyd edildiyi kimi, BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komitəsi öz görüşlərini Nyu-York ilə Cenevrə arasında bölüşdürməyə çalışır, hərçənd başqa monitorinq müəssisələrinin əksəriyyəti eyni şəhərdə və ya eyni ölkədədir.

Komissiya iki ildə bir dəfə iştirakçı dövlətlərdən hesabatlar alır. Komissiya həmçinin, dövlətlərarası şikayətləri və fərdi kommunikaləri qəbul etmək və onlara baxmaq səlahiyyətlərinə

malikdir. Komissiyanın əsas rolu insan hüquqlarının irəliləyişidir. Çox vaxt çarpışmalar meydanı olan və indiyə qədər əsarət rejimləri ilə xarakterizə edilən regionda hüquqi biliklərin generasiya edilməsi əsas hüquq və azadlıqların irəliləyişinin təminatı istiqamətində bəlkə də ilk addımdır.

İnsanların və Xalqların hüquqları üzrə Afrika Məhkəməsi.

İnsanların və Xalqların Hüquqları üzrə Afrika Məhkəməsinin təsis edilməsi haqqında Afrika Xartiyasına 1997-ci ildə qəbul edilmiş Protokolun məqsədi elə bir Məhkəmə yaratmaqdır ki, insanların və xalqların Xartiyada (Preambula) göstərilmiş hüquqlarının irəliləyişində və müdafiəsində Komissiyanın işini tamamlasın və gücləndirsin.¹⁸⁷ Komor adaları İttifaqı bu Protokolu ratifikasiya etmiş dövlətlərin sayca on beşincisi olmuşdur. Bundan sonra, 2004-cü ilin yanvarında həmin Protokol qüvvəyə minmişdir. Assambleya ilk hakimləri 2006-cı ilin yanvarında (DOC.EX.CL/241 (VIII)) təyin etmişdir.

Məhkəmə “yüksək mənəvi reputasiyaya malik olan, insanların və xalqların hüquqları sahəsində yüksək praktik və akademik səlahiyyətləri ilə tanınmış hüquqşünaslar” arasından seçilən on bir hakimdən ibarətdir.¹⁸⁸ Bu məhkəmənin bütün hakimləri üzv dövlətlərin vətəndaşları olmalıdır. Hakimlər bir dəfə təkrar seçilmə imkanı ilə yeddi il müddətinə seçilir. Həmliklə qəbul edilmiş təcrübəyə əsasən, rotasiyalı təkrar seçkilər sistemi nəzərdə tutulur (hər iki ildə bir dəfə dörd hakim yenidən seçilir).¹⁸⁹ Başqa sənədlərdən fərqli olaraq, Protokolda hakimlərin müstəqilliyi haqqında birbaşa və detallaşdırılmış müddəalar müəyyən edilmişdir: hakimlər əvvəllər hər hansı şəkildə iştirak etdikləri işlərə baxa bilməzlər; hakimlər, beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq, öz səlahiyyətləri müddətində

¹⁸⁵ Африканская Хартия Прав Человека и Народов. ОАЕ, 1986, статья 31. - <http://www.L.uinn.edu/humanrts/russian/instree/Rz/afchar.html>. 1 fevral 2009, maddə 45.

¹⁸⁶ Bax: yənə orada, maddə 60 və 61.

¹⁸⁷ Протокол к Африканской Хартии об учреждении Африканского Суда по Правам Человека и Народов. ОАЕ, 1997, Преамбула.

¹⁸⁸ http://www.achpr.org/english/info/court_en.html. 1 fevral 2009.

¹⁸⁹ Bax: yənə orada, maddə 10.

¹⁹⁰ Bax: yənə orada, maddə 14.

bərabər diplomatik immunitet qazanırlar; hakimlər həmçinin, öz funksiyalarının icrası vaxtı onların çıxardığı qərara və qətnamaya görə məsuliyyətə cəlb edilə bilməzlər.¹⁹⁰ Komissiyadan fərqli olaraq, Məhkəmənin daimi yerləşdiyi yer olacaq, lakin zəruri hallarda istənilən iştirakçı dövlətdə toplaşa biləcəkdir. Məhkəmənin seçilmiş Prezidenti iclasları Məhkəmənin daimi olduğu yeri üzrə keçirməli və tam rejimdə işləməli olacaqdır. Ehtimal ki, Məhkəmə Tanzaniyada (yəni qitənin Komissiyaya nəzərən əks tərəfində) yerləşəcəkdir.

Məhkəmə Xartiyanın, Protokolun və insan hüquqları sahəsində onun müzakirəsinə verilmiş istənilən başqa Afrika Konvensiyasının şərh və tətbiqi barəsində bütün diskussiyalar və işlər üzrə yurisdiksiyaya malikdir.¹⁹¹ Məhkəmə məsləhətçiyə (istənilən müvafiq hüquqi kəşid barəsində məsləhət xarakterli rəylər verir) və deklarativ (məsələlərə baxır və onların barəsində qərarlar çıxarır) yurisdiksiyalara malikdir. Əgər Məhkəmə insanların və ya xalqların hüquqlarının pozulmasını müəyyən edərsə, o, vəziyyətin düzəldilməsi üçün müvafiq tədbirlər görülməsini qərara alacaq – bu tədbirlərə zərərin ödənilməsi və ya başqa müvafiq təminatlar, müəyyən hallarda isə hətta müvəqqəti tədbirlər daxil ola bilər.¹⁹²

Məhkəmənin qərarları səs çoxluğu ilə qəbul edilir, qətidir və icra üçün məcburidir (hərçənd iş hakimlərin xüsusi rəyləri əlavə edilə bilər). Məhkəmənin istənilən qərarının icrasına Assambleyanın tapşırığı ilə Afrika Birliyi Təşkilatının Nazirlər Şurası (hazırda Afrika İttifaqının müvafiq orqanı) nəzarət edir. Məhkəmənin fəaliyyəti haqqında müntəzəm hesabatlar Assambleyanın müzakirəsinə təqdim edilməlidir, bu halda Məhkəmənin qərarlarını icra etməyən dövlətlərə diqqət

¹⁹⁰ Протокол к Африканской Хартии об учреждении Африканского Суда по Правам Человека и Народов, ОАЕ, 1997, Преамбула.

¹⁹¹ http://www.achpr.org/english/_info/court_en.html, 1 fevral 2009., maddə 15.

¹⁹² Bax: yəni orada, maddə 3.

¹⁹³ Bax: yəni orada, maddə 24.

yetiriləcəkdir.¹⁹³ Beləliklə, məhkəmə aşkarlıqdan silah kimi istifadə edə bilər.

Komissiya və Dövlətlər Məhkəmə qarşısında avtomatik *locus standi* hüququna malikdirlər. Tərəflərin işləri əvvəlcə İnsanların və Xalqların Hüquqları haqqında Xartiyanın 55-ci maddəsinə müvafiq olaraq Komissiyanın müzakirəsinə çıxarılaçaqdır (yuxarıda nəzərdən keçirildiyi kimi). Lakin Məhkəmə haqqında Protokol fərdlər, qeyri-hökumət təşkilatları və ya fərdlər qrupları tərəfindən təqdim edilmiş işlər barəsində xüsusi yurisdiksiya imkanı verir.¹⁹⁴ Fərdi şikayətlərə normal baxış prosesində, nəzərdə tutulur ki, Məhkəmənin belə işlərə, yalnız Komissiyanın hesabatından və ya onun qərarından sonra baxacağını nəzərə alsaq, bu sistem İnsan Hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasına On Birinci Protokolun qüvvəyə minməsinə qədər Avropa Şurası sistemini çox xatırladır. Bu halda yeni Məhkəmə fərdləri ifadə vermək üçün çağırmaq səlahiyyətlərinə malik olacaqdır. Məhkəmə normal şəraitdə iclasları açıq keçirəcək, lakin əgər ədalət mühakiməsinin mənafevləri bunu tələb edərsə, onları *in camera* keçirə bilər. İş üzrə iştirakçı dövlətin vətəndaşı olan istənilən hakimi işə baxılarkən iclasda iştirak edə bilər. Ümumi mənada gözlənilir ki, işlərə yeddi hakim tərəfindən baxılacaqdır, hərçənd Protokolda beş hakimdən ibarət olan iki Palatanın yaradılması imkanı üçün müddəalar müəyyən edilmişdir.

Aşkardır ki, Məhkəmənin fəaliyyəti onun tam təsis ediləcəyi vaxt qəbul edəcəyi Prosedur Qaydalarından asılı olacaqdır. Lakin tamamilə aydındır ki, Məhkəmə coğrafi mövqedən asılı olmayaraq Afrikanın istənilən nöqtəsində insanların və xalqların hüquqlarını müdafiə edərək Komissiya

¹⁹³ Протокол к Африканской Хартии об учреждении Африканского Суда по Правам Человека и Народов, ОАЕ, 1997, Преамбула.

¹⁹⁴ http://www.achpr.org/english/_info/court_en.html, 1 fevral 2009., maddə 27 və 28.

¹⁹⁵ Bax: yəni orada, maddə 6.

ilə əlbir işləyəcəkdir. Afrika Məhkəməsi insan hüquqları üzrə ən yeni regional məhkəmə orqanı olacaq. buna görə də o, Afrika Xartiyasının 60-cı və 61-ci maddələrində göstərilmiş mənbələr də daxil olmaqla, hüququn mənbələrini geniş seçim imkanına malik olacaqdır.¹⁹⁵ Əslində bu Məhkəmə elə vəziyyətdə olmalıdır ki, o, insanların və xalqların hüquqları sahəsində həqiqi afrika hüquq elmini sürətlə inkişaf etdirə bilsin.

Dövlət və Hökumət başçıları Assambleyası. Bu orqan Afrika İttifaqının siyasi orqanıdır. Onun tərkibi və funksiyaları Afrika Birliyi Təşkilatı haqqında Müqaviləyə uyğun olaraq müəyyən edilir. Faktiki olaraq, insan hüquqlarının tətbiqi Assambleyanın mülahizəsindədir. Bu cəhətdən, Assambleya Komissiyanın gördüyü iş haqqında illik hesabatlarına baxır. İnsan hüquqlarına aid başqa sistemlərdə olduğu kimi, tətbiq siyasi fiquqlar sahəsindədir. Beləliklə, beynəlxalq insan hüquqları hüququnun tətbiqi üzv dövlətlərin kollektiv siyasi iradəsindən asılıdır. Bu günə qədər göstərilən hüququn tətbiqi vaxtı daha yumşaq diplomatik yanaşma təşviq edilir, hərçənd tarixdə dövlətlərin daha zorakı müdaxiləsi halları da olmuşdur. Belə zorakı hallara heç də həmişə Afrika Birliyi Təşkilatı (və xüsusən BMT) tərəfindən sanksiya verilməmişdir.

Qeyri-hökumət təşkilatlarının rolu. Qeyri-hökumət təşkilatları hüquqi cəhətdən Afrika Xartiyasının və hətta Afrika Birliyi Təşkilatının müəyyən etdiyi orqanlar sisteminin tərkib hissələri olmasalar da, onlar bu sistemdə mühüm rol oynayırlar. Beləliklə, onların bu tədqiqata daxil edilməsinə əsas var. Afrika sistemində qeyri-hökumət təşkilatlarının iştirakı, beynəlxalq insan hüquqları hüququnda görünməmiş hadisədir. Afrika Komissiyası bir sıra qeyri-hökumət təşkilatları ilə əlaqələri qurmuş və onlardan bəzilərində müşahidəçi statusu vermişdir. Komissiya hətta qeyri-hökumət təşkilatlarının müşahidəçi

statusu alması və onu saxlaması üçün zəruri meyarları formallaşdırmışdır. Qeyri-hökumət təşkilatları milli və millətlərarası miqyasda tanınmış ola bilər. Qeyri-hökumət təşkilatları “yerlərdə” alınmış ətraflı informasiyanı və statistikanı Komissiyaya təqdim edirlər. Bundan əlavə, qeyri-hökumət təşkilatları işləri Komissiyanın müzakirəsinə çıxara bilərlər, bu isə heç bir başqa yerdə yoxdur.

1993-cü ildə insan hüquqları mövzusunda Beynəlxalq Konfransda vurğulandığı kimi, Afrika sistemi qeyri-hökumət təşkilatlarını beynəlxalq insan hüquqları hüququnun tətbiqinə cəlb etməklə göstərdi ki, oxşar sistemlərlə müqayisədə daha uzaq gələcəyə baxır (hərçənd, bu da etiraf edilir ki, Afrika sistemində qədər mövcud olmuş BMT sənədlərinin çoxunun layihələrinin qaralama variantlarda qeyri-hökumət təşkilatlarının iştirakı nəzərdə tutulmuşdu). Afrika sistemində qeyri-hökumət təşkilatlarının iştirakının dəstəklənməsi üçün praktik səbəblər çoxdur və bu fakt da həmin səbəblər arasında sonuncu deyil ki, qeyri-hökumət təşkilatları işləri irəlilətmək arzusuna və bunun üçün zəruri resurslara malik ola bilərlər. Fərd heç də həmişə bu qədər uğurlu mövqedə olmur (artıq qeyd edildiyi kimi, bu halda fərdlər ifadə vermək üçün çağırıla bilərlər). Reyçel Mürrey göstərir: “Afrika sistemində qeyri-hökumət təşkilatlarının iştirak etməsi ehtiyacının Afrika Komissiyasının zəif və səmərəsiz olduğuna görə yaranması məsələsi mübahisəlidir”. Daha sonra o qeyd edir ki, qeyri-hökumət təşkilatlarının iştirakı Komissiyanın irəli çəkdiyi “bölünməz və ictimai məsuliyyətin” zəruri və inteqral hissəsidir.¹⁹⁶

Afrika sistemində qeyri-hökumət təşkilatlarının iştirakı ikitərəfli prosesdir: qeyri-hökumət təşkilatları Komissiyaya müraciət etmək imkanına və hətta bəzi açıq iclaslarda iştirak etmək hüququna malik olmaqla bərabər, onların insan

¹⁹⁵ Африканская Хартия Прав Человека и Народов. ОАЕ, 1986. <<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instreet/Rz1afchar.html>>. 1 fevral 2009.

¹⁹⁶ Murray R. The African Commission on Human and Peoples' Rights and International Law. - Oxford: Hart, 2000, c. 102.

hüquqlarının irəliləyişi sahəsində müvafiq vəzifələri də vardır. Onlar bu öhdəliklərə milli treninq proqramları, materialların yayılması, milli səviyyədə, xüsusilə kənd yerlərində, Xartiyanın profilinin artırılması və Komissiyanın dövlətlərə səfərlərinin təmin olunması vasitəsi ilə əməl edirlər. Müvafiq informasiyanı dövlətdən birbaşa almaq mümkün olmadıqda, Komissiya vaxtaşırı olaraq, qeyri-hökumət təşkilatlarının təqdim etdiyi informasiyadan açıq istifadə edir.

5.4. İnsan hüquqları hüququnun tətbiqi

Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun tətbiqinin bir sıra başqa sistemləri kimi, Afrika sistemi də dövlətlərin öz öhdəliklərinə riayət etməsinin monitorinqi üçün hesabatların sistemi ilə işləyir. Komissiyaya yönəldilən dövlətlərarası və fərdi kommunikaşonlar diqqət tələb edən bu və ya digər vəziyyətləri ətraflı müzakirə etməyə imkan verir.

Hesabatlar. Xartiyanın 62-ci maddəsi dövlətlərin üzərinə Xartiyada tanınan hüquq və azadlıqların tətbiqi üçün görülən qanunvericilik və başqa tədbirlər haqqında hesabatları hər iki ildə bir dəfə müzakirəyə təqdim etmək öhdəliyi qoyur.¹⁹⁷ İkiillik hesabat dövrü insan hüquqları üzrə başqa beynəlxalq sənədlərdə nəzərdə tutulan hesabat dövrləri ilə müqayisədə qısaadır. Gənc təşkilat üçün ikiillik proses çox cəhətdən pozitiv addımdır, çünki bu, dövlətləri onların yurisdiksiyaları daxilində vəziyyəti daim yaxşılaşdırmağa tələsdirə bilər. Lakin başqa beynəlxalq və regional təsisatlarda olduğu kimi, Komissiya dövlətlərdən hesabatların alınmasının dəqiqliyinin təminatında ciddi problemlərlə rastlaşdı. Hesabatlar barəsində dövlətlərin borcunu və Afrikanın bəzi hissələrində baş verən dəyişikliklərin sürətini nəzərə alaraq, hesabatlar hələ onların müzakirəsinə qədər köhnələ bilər.

Dövlətlər Komissiyanın onların hesabatlarına baxılan iclaslarına öz nümayəndələrini göndərirlər. Dövlətin nümayəndəsi hesabatı təqdim edir, suallara cavab verir və hesabatla əlaqədar yaranan bütün problemləri müzakirə edir.

Dövlətlərarası şikayətlər. Bu şikayətlər Xartiyanın 47-ci maddəsinə müvafiq olaraq Komissiyanın müzakirəsinə çıxarıla bilər.¹⁹⁸ Belə hallarda əsas diqqət tərəflər arasında disputun, lazım gəldikdə Komissiyaya istinadla sülh yolu ilə həllinə yönəldilir. Komissiya dövlətlərarası işin müzakirəsinə başlaya bilməzdən əvvəl, o əmin olmalıdır ki, hüquqi müdafiənin bütün mövcud yerli vasitələrindən istifadə edilmişdir. Belə vəziyyət özlüyündə problematik ola bilər – belə bir işlə məşğul ola biləcək hər hansı subregional təşkilatlar mövcud ola biləcəyi halda dövlətlərarası məsələ milli məhkəmədə həll edilmiş və ya heç olmasa ona baxılmış ola bilməsi şansı çox kiçikdir. Dövlətlər işə aid olan bütün materialları Komissiyanın müzakirəsinə verməlidir və onların nümayəndələri şifahi bəyanatlar vermək üçün iclaslarda olmalıdırlar. Komissiya həmçinin, mübahisələnməyən hadisələrin mümkün qədər dəqiq mənzərəsini almaq üçün “başqa mənbələrə” də istinad edə bilər.¹⁹⁹ Əgər dostcasına razılaşma nəzərdə tutulmursa, Komissiya faktlar və alınmış məlumatlar əsasında hesabat tərtib edərək, onu dövlətlərə və Dövlət və Hökumət Başçıları Assambleyasına çatdırır.

Bəzi Afrika dövlətlərində insan hüquqlarının tez-tez ciddi pozulmasına baxmayaraq, başqa regional və beynəlxalq təşkilatlarla bağlı hallarda olduğu kimi, dövlətlər şikayətləri həvəssiz verirlər. Bu günə qədər Komissiyaya çatmış yeganə dövlətlərarası şikayət *Democratic Republic of Congo v Rwanda*

¹⁹⁷ Африканская Хартия Прав Человека и Народов, ОАЕ, 1986, статья 62. <<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rz1afchar.html>>. 1 fevral 2009.

¹⁹⁸ Африканская Хартия Прав Человека и Народов, ОАЕ, 1986, статья 62. <<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rz1afchar.html>>. 1 fevral 2009, maddə 47.

¹⁹⁹ Bax: yənə orada, maddə 52.

işi, *Burundi and Uganda* işidir.²⁰⁰ Yaxın vaxtlarda Konqo Beynəlxalq məhkəməyə həmin tərəflər barəsində əlavə şikayət göndərmişdir. Bu şikayətlər indiyə qədər hər iki instansiyada müzakirə mərhələsindədir.

Fərdi şikayətlər. Komissiya fərdi şikayətləri, məhz “bu Xartiyanın iştirakçıları olan dövlətlər tərəfindən təqdim edilən kommünikelərdən fərqli kommünikeləri” qəbul etmək və onlara baxmaq səlahiyyətlərinə malikdir.²⁰¹ Bu mandat çox geniş adlandırmaq olar, çünki o, öz şikayətlərini təqdim edə biləcək fərdlər, xalqlar, qruplar və qeyri-hökumət təşkilatları üçün *locus standi* verir. Bu maddəyə uyğun olaraq Komissiya tərəfindən alınmış şikayətlərin əksəriyyəti qeyri-hökumət təşkilatlarından daxil olmuş şikayətlərdi. Afrika qeyri-hökumət təşkilatları sistemi kifayət qədər aktivdir və millətlərarası ölçüdə yüksək dərəcədə inkişaf etmiş sistemdir. İşin müzakirəyə qəbulu haqqında qərarlar sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir: bu halda hüquqi müdafiənin bütün yerli vasitələri tükənmiş və şikayət belə vasitələrin tükənməsindən sonra ağılabatan müddətdə verilmiş olmalıdır. Şikayətlərə anonimlik prinsipi əsasında baxıla bilər, amma şikayət verilən vaxt müəllifin şəxsiyyəti göstərilmiş olmalıdır.²⁰² Şikayətə baxılana qədər Komissiyanın sədri həmin şikayəti onun yönəldilmiş olduğu dövlətin diqqətinə təqdim edir. İşin baxılmasında Komissiya “araşdırmanın istənilən müvafiq metodundan” istifadə etmək hüququna malikdir.²⁰³ Belə vəziyyət qeyri-hökumət təşkilatlarının və başqa əlaqədar müəssisələrin informasiyasından istifadə etməyə imkan verir. Komissiya adətən baxılmaq üçün qəbul edilmiş

kommünike barəsində hesabat tərtib edir.

Komissiyanın sözləri ilə desək, fərdi şikayətlərin müzakirəsi prosedurunun hədəfi, “şikayətçi ilə dövlət arasında barışıq sazişinə gətirib çıxaran pozitiv dialoqa nail olmaq və beləliklə, yaranmış vəziyyəti düzəltməkdir” (*Free Legal Assistance Group et al. v Zaire*).²⁰⁴ Vurğu beləliklə prosesdə sülh razılaşmasının nailiyyəti qoyulur, əvvəlcə məhkəmə güman edilmir. O hadisədə əgər problemin belə icazəsinə nail olmaq mümkün deyilsə, Komissiya əsasən işləri (məsələn, *Mkongo Louis v Cameroon*) qərar qəbul edir.²⁰⁵ Öz amerikaarası ekvivalentindən fərqli olaraq, Afrika Komissiyası ehtimal edilən hüquqpozmalar üzrə cavabdeh kimi dövlətlərin özü olmadığı halda qərarlar qəbul etmək istəmədiyini nümayiş etdirdi. Lakin 1993-cü ildə, Malavida insan hüquqlarının ciddi pozulmaları barədə silsilə şikayətlər alınandan sonra, dövlət tərəfindən hər hansı cavab olmadığını və Malavinin hakimiyyət orqanları Afrika Birliyi Təşkilatının Komissarına öz missiyası ilə bu dövlətə gəlməyə icazə verməkdən imtina etməsini nəzərə alaraq, Komissiya Malavinin hakimiyyət orqanlarının bu münasibətini pisləyən və Malavida insan hüquqlarının kütləvi şəkildə və ciddi pozulması hallarının təsdiqlədiyini bildirən qətnamə qəbul etdi. 1994-cü ildə Komissiya qət etdi ki, əgər güman edilən faktlara dövlətin cavabı yoxdursa, o, hüquqpozmanın mövcudluğunu tanıya bilər. Beləliklə, hazırda onun mövqeyi Amerikaarası Komissiyanın təsis edildiyi gündən tutduğu mövqə ilə eynidir.

Əgər fərdi kommünikelərdə “insanların və xalqların hüquqlarının dəfələrlə ciddi və ya kütləvi şəkildə pozulması hallarının mövcud olması” açıqlanarsa, Komissiya Dövlət və

²⁰⁰ Democratic Republic of Congo v Rwanda, Burundi and Uganda [2001] ICJ 2.

²⁰¹ Африканская Хартия Прав Человека и Народов, ОАЕ, 1986, статья 55. <<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rz1afchar.html>>, 1 fevral 2009.

²⁰² Bax: yenə orada, maddə 56(1).

²⁰³ Bax: yenə orada, maddə 46.

²⁰⁴ Free Legal Assistance Group et al. v Zaire, Cases 25/89, 47/90, 56/91, 100/93, 9th AAR, Annex.

http://www1.umn.edu/humanrts/africa/comcases/25-89_47-90_56-91_100-93.html, 1 fevral 2009.

²⁰⁵ Mkongo Louis v Cameroon, Case 59/91, 8th AAR, Annex.

Hökumət başçıları Assambleyasının diqqətini cəlb etməlidir.²⁰⁶ Sonra Komissiyaya işlər üzrə araşdırmanın tamamlanması və alınmış məlumatlar və tövsiyələr əlavə edilməklə hesabatın tərtib olunması barədə sorğu təqdim edilə bilər. Komissiya fəvqəladə vəziyyət elan etmiş istənilən dövlət barəsində oxşar dərindən tədqiqatlar apara bilər.²⁰⁷ Bu müddəaya uyğun olaraq, qısa vaxt ərzində böyük miqdarda afrika dövləti yoxlanmış ola bilərdi, çünki Afrika qitəsi beynəlxalq insan hüquqları hüququnun tez-tez, ciddi və sistemik pozulmaları baş verən bir səhnədir.

5.5. Son şərtlər

İnsanların və Xalqların Hüquqları üzrə Afrika Komissiyası nisbətən qısa müddətdə Afrikada insan hüquqlarına böyük təhə verməmişdir. İndi dövlətlər hüquq və azadlıqların pozulmalarına görə regional səviyyədə məsuliyyətə cəlb edilə bilər. Lakin başqa regional müəssisələrlə müqayisədə Afrika sistemi zəif və effektivdir. Bütün monitorinq orqanlarında olduğu kimi, Komissiyada dövlətlərdən hesabatlar alınması ilə bağlı böyük problemlər var (hesabatlar ya gecikdirilir, ya da itirilir). Hesabatların ikiillik dövrləri və Afrikada baş verən sürətli dəyişikliklərlə əlaqədar, hesabatların əksəriyyəti köhnəlmiş olur. Dövlət hesabatlarının sürətli və müntəzəm olmasının təmin edilməsi istiqamətində ləng də olsa, irəliləyiş vardır. Məsələn, Komissiya BMT orqanlarının müzakirəsinə təqdim edilmiş hesabatların surətlərini qəbul edə bilər, hesabatlarını təqdim etməmiş dövlətlərin isə adları açıqlanacaqdır. Komissiyanın diplomatik kanallardan asılılığı da onun işini xeyli çətinləşdirir, çünki Komissiya çox vaxt insan hüquqlarının ciddi və sistemik pozulması məsələsində sərəştəsiz olur. Həqiqətdə regionda insan

hüquqlarının pozulması məsələsində onun praktik effekti çox məhduddur. Lakin insan hüquqları hüququnun bütün müdafiə sistemləri kimi, Komissiya çəkəndirici mexanizm rolunda çıxış edə bilər, hərçənd, rejimlərin çoxu ona sadəcə məhəl qoymur. Aşkarlıq, hüquqların irəliləyişi və onların pozulması hallarının ictimai qınaması Afrika sisteminin inkişafının əsas aləti kimi təqdim edilir.

Komissiyanın fəaliyyəti üzrə statistikanın təhlili onun fəaliyyətində dramatik sıçrayış olduğunu göstərir. İndi Komissiyanın müzakirəsində olan işlərin sayı əvvəlkindən çoxdur, indi faktların tapılması üzrə daha çox missiya keçirilir, Komissiya isə Xartiyanın müddəalarını Afrika vətəndaşına daha artıq müdafiə təqdim edilməsi mövqeyindən şərh edir. Afrika Məhkəməsinin yaradılması Komissiyaya ünvanlanmış tənqiddən istiqamətini bir qədər dəyişir, hərçənd yeni orqanın müvəffəqiyyətinin səviyyəsini və onun real töhfəsini hələ görmək lazımdır. Afrika öz-özlüyündə dəyişir və demokratiyanın daha yüksək səviyyəsinə çatır. 1999-cu ildə Mavrikiyada Afrika Birliyi Təşkilatının insan hüquqları üzrə Birinci nazirlər konfransı toplaşdı. Konfransda regionda insan hüquqlarının irəliləyişi və təminatı üçün Bəyannamə və Fəaliyyətin Planı qəbul edildi. O vaxtdan bəri çox şey dəyişmişdir.

Afrika sistemi gəncdir, amma bu sistem çox sərt və ibratəmiz dönüş mərhələsi keçmişdi. O, çox ağır şəraitdə inanılmaz müvəffəqiyyətlərə nail olmuşdur. Bütün bu yol boyunca o fərqləndirici afrika xarakteristikalarını qoruyub saxlaya bilmişdir. Düzdür, Afrika sistemi əsasən bölünməz sistem təşkil edir, əslində bu iddia bir qədər mübaligəli görünür, buna görə də ümid var ki, Komissiya "öz bəyannatlarını praktikada həyata keçirmək üçün özündə tapacaqdır".²⁰⁸

²⁰⁶ Африканская Хартия Прав Человека и Народов. ОАЕ. 1986, статья 58. <http://www.Lum.u.edu/humanrts/russian/instrree/Rz1afchar.html>. 1 fevral 2009.

²⁰⁷ Bax: yenə orada, maddə 58(3).

²⁰⁸ Murray R. The African Commission on Human and Peoples' Rights and International Law. – Oxford: Hart. 2000, c. 201.

NƏTİCƏ

Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun implementasiya və tətbiq sistemləri hələ fəal inkişaf prosesindədir. Bu sistemlərdə hər il baş verən yeni-yeni müsbət dəyişikliklərdə həm dövlətlərin iradəsi, həm də bütün dünyada insan hüquqları aktivistlərin fəaliyyəti aparıcı rol oynayır. Məhz dövlətlərin və insan hüquqları sahəsində fəalları (hüquqşünaslar, siyasətçilər, sosioloqlar, qeyri-hökumət təşkilatları və s.) təşəbbüsləri insan hüquqlarının implementasiyası və tətbiqinin bu işdə nəzərdən keçirdiyimiz, əsasən əhatə edilən ərazi əlamətinə görə sistemlər şəklinə birləşən orqan və mexanizmlərinin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır.

Təqdim edilmiş tədqiqat bizim müəyyən nəticələrə gəlməyimizə verir. **Birinci**, beynəlxalq ictimaiyyətin sərəncamında insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi sahəsində maraqlı və kifayət qədər müxtəlif sistemlər vardır. Bir tərəfdən, beynəlxalq əhatəli, insan hüquqlarını müdafiə edən orqanların geniş spektrinə malik olan, lakin hüquq icrasının sət mexanizmi olmadığına görə insan hüquqlarının effektiv tətbiq etməyi bacarmadığı tez-tez üzə çıxan BMT var. Digər tərəfdən, insan hüquqları regional səviyyədə müvafiq regional tətbiq sistemləri tərəfindən tətbiq edilir, onlardan ən uğurlusu avropa regional sistemidir. Bu halda amerika sisteminin müvəffəqiyyətləri də aşkardır, amma BMT kimi, onun üçün də hüquq icrasının sət mexanizmi və dövlətlərin əzmkarlığı çatır. İnsan hüquqlarının afrika sisteminin mövcudluğu faktı öz-özlüyündə artıq nailiyyətdir. Bununla bərabər, əslində belə də olmalı idi, hazırda həmin sistem regionda insan hüquqlarının inkişafı yolunda birinci mərhələ və hələlik, yalnız onlara riayət etməyin lazım olmasını car çəkən meqafondur.

İkinci. Əgər yalnız BMT-ni nəzərə alsaq, bu strukturun əsas problemi onun təşkilinin *ad hoc* təbiətidir. BMT-nin müxtəlif Komitələri əksər hallarda eyni dövlətlərin hesabatlarını

və eyni vaxtda qəbul edirlər. Digər tərəfdən, dövlətlər, müvafiq beynəlxalq sənədləri vaxtında ratifikasiya etməmiş dövlətlər sonradan belə sənədlərə *en masse* qoşulurlar. Belə vəziyyət işləri fəvqəladə dərəcədə çətinləşdirə bilər. Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun inkişaf etdiyi müddətdə beynəlxalq sənədlərə təsbit olunmuş normaların kodifikasiyası yolu ilə BMT-nin çoxlu miqdarda ikinci dərəcəli və köməkçi orqanları yaradılmışdır. Bu fakt nizamsızlığa səbəb ola bilər – məsələn, yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz müqavilə orqanlarının bəzilərinin yurisdiksiyaları bir-biri ilə kəsişir.

Son yenilik - müxtəlif müqavilə orqanlarının sədrlərinin ümumi maraq və qayğı obyektinə olan mövzuları müzakirə etmək üçün keçirilən müntəzəm görüşləridir. Belə yığıncaqlar beynəlxalq insan hüquqları hüququnun implementasiyasının ümumi problemlərinə daha konsolidasiyalı yanaşma üçün yol açır.

Üçüncü. BMT-nin xüsusi təşkilatları belə prosesdə daha böyük rol oynaya və ona daha çox inteqrasiya oluna bilərlər. Onlara çox vaxt tapşırılır ki, dövrü hesabatlara Komitələr tərəfindən baxılana qədər Komitələrə şifahi informasiya versinlər. Bəzi hallarda belə informasiya Komitənin effektiv fəaliyyəti üçün çox faydalıdır. Bu və ya digər dövlətdə insan hüquqları ilə əlaqədar hər hansı vəziyyət haqqında müəyyən informasiyanı xüsusi orqan "yerdə" verə biləcəyi hallarda bu fikir xüsusilə doğrudur. Maliyyə məhdudiyyətlərini nəzərə alsaq, bu hal praktik olaraq qeyri-realdır. Lakin Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitə, konsolidasiyalı yanaşma istiqamətində tərəqqi edir. Onun nümayəndələri qadınların vəziyyəti üzrə Komissiyanın yığıncaqlarında iclas edirlər. Tanınmış qeyri-hökumət təşkilatlarının hesabatlarının daha dəqiq istifadəsi müxtəlif vəziyyətlər haqqında zəruri məlumatları BMT-nin insan hüquqları problemləri ilə məşğul olan orqanlarına verərək onları lazımlı informasiya ilə təchiz edə bilərdi.

Dördüncü. Yuxarıda qeyd olunan bütün məqamlara baxmayaraq, maliyyə məhdudiyətləri amilləri və BMT işçilərinin sayının nisbətən az olması çox tez-tez nəzərə alınmır, halbuki həmin amillər bu beynəlxalq təşkilatın inkişafını və fəaliyyətini çox ləngidir. BMT-nin ciddi maliyyə problemləri bəzən onun sistemini, praktik olaraq Komitələrin üzvlərinin və BMT-nin üzvü olan dövlətlərin xoş niyyətindən asılı vəziyyətdə olan efemer bir sistemə çevirir. İkinci problem personal problemidir: insan hüquqları ilə məşğul olan müxtəlif orqanlar üçün Katibliyin əlyətərlilik dərəcəsi özəl sektorda, bəzən isə hətta dövlət sektorunda da ekvivalent ölçülü təşkilatla müqayisədə olduqca aşağıdır. Bir fakt şübhəsizdir: bu sistem ümumiyyətlə birtəhər işləyirsə, bu, həmin sistemdə işləyənlərin xidmətidir.

Beşinci. Belə bir fikirlə mübahisə edə bilən az olar ki, Avropa Şurasının işinin insan hüquqları kimi aspekti əsl uğurdur. BMT-nin müxtəlif orqanlarından fərqli olaraq, Avropa Şurası insanın əsas hüquqlarının məhkəmə mexanizmi vasitəsilə müdafiəsini təmin edən sistemi inkişaf etdirə bilmişdir. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası bütün dünyada insan hüquqları üzrə ən güclü və effektiv müqavilə həddinə qədər yetkinləşmişdir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi insan hüquqları üzrə ən böyük orqandır və bu orqan Konvensiyanın tətbiqi və presedent hüququ yaradılmasının yolu ilə insan hüquqları üzrə ən ətraflı yurisprudensiyanı inkişaf etdirmişdir. Bütün dünyada bir çox məhkəmələr kimi, Amerika Dövlətləri Təşkilatının orqanları və hətta BMT-nin insan hüquqları üzrə Komitəsi də öz işlərinin müzakirəsi vaxtı bu yurisprudensiyaya istinad edirdilər: bu gün Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi praktik olaraq Konstitusiya tribunalı kimi işləyir. Onun qərarları nüfuzlu hesab edilir və tez-tez *erga omnes* effektinə malikdir, çünki Məhkəmə Konvensiyanı yalnız bu və ya digər işə tətbiq etməklə kifayətlənməyib, onu izah edir və inkişaf etdirir. Bununla belə, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi özünün

beynəlxalq məhkəmə statusunu inkişaf etdirərək, milli müstəqilliyi tanıyan və dövlətlərə insan hüquqlarının tətbiqində sərbəstlik (bəzən çox geniş sərbəstlik) verən “mülhizə azadlığı hüduqları” doktrinasını yaratmışdır. Məhz belə elastikliyə görə, Məhkəmənin qərarlarına dövlətlərin riayət etməsi bu qədər yüksək səviyyədədir. Məhkəmə öz qərarlarına çarpaz istinadlar etməsi faktı məhkəmə presedenti sistemində müəyyən məhdudiyətlər yaradaraq, bu və ya digər iş üzrə qətnamələrin sanbalını daha da artırır.

Altıncı. Buna baxmayaraq, Avropa Şurasının öz uğursuzluqları da var; ən ciddi uğursuzluq iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara kifayət qədər diqqət yetirilməməsidir. “Milli azlıqların müdafiəsi haqqında” Çərçivə Konvensiyası və “Regional dillər və azlıqların dilləri haqqında” Avropa Xartiyası azlıqların bəzi problemlərini, Sosial Xartiya isə iqtisadi və sosial problemləri tam əhatə edir, amma onların malik olduğu implementasiya mexanizmləri Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasını xarakterizə edən müvafiq mexanizmlər qədər güclü deyildir.

Yeddinci. Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı azlıqların işlərində uğurla fokuslanmışdır və öz azlıqlarını müdafiə etmək və irəli çəkmək istəyən dövlətlər üçün yaxşı praktikanın rəhbər prinsiplərini kodifikasiya etmişdir. Öz siyasi mənsəyinə sadıq olan ATƏT-də hüquqların tətbiqinin *per se* sistemi yoxdur. Lakin, xüsusən onun geniş coğrafi əhatə dairəsini nəzərə alsaq, regionda hüquqların inkişafına onun töhfəsini lazımınca qiymətləndirmək çətindir. Yeni müstəqil dövlətlərdə inkişaf etməkdə olan demokratiyaların dəstəklənməsi bu Təşkilata insanın bütün dünyada qəbul edilən əsas hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün təməl qoymaq imkanı vermişdir. ATƏT-in işi həm də Avropa Şurasının üzvlərinin sayının artması üçün yol açmışdır, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının müddəalarına riayət etmək arzusunu bildirən dövlətlərin sayı getdikcə artır. Eyni zamanda ATƏT-in

10 prinsipinə riayət olunmasını və onların yerinə yetirilməsini, zəruri olduqda məcburi şəkildə təmin edən mexanizmlərin olmaması, üzv dövlətlərlə bağlı ikiqat standartların mövcudluğu, bəzi strukturların, o cümlədən Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üzrə ATƏT-in Minsk qrupunun fəaliyyətinin səmərəsizliyi bu təşkilatın fəaliyyətində özünü göstərir.

Nəhayət, **səkkizinci**, unutmaq olmaz ki, iqtisadi və sosial hüquqlarla işlərin əsas təşəbbüskarı Avropa Birliyi olmuşdur.

Avropa Birliyi / Avropa İttifaqı sosial hüquqların təmin edilməsinə və əmək bazarında əməkçilərin hüquqlarının tənzimlənməsinə xidmət edən güclü implementasiya sisteminə malikdir. Öz iqtisadi məşəyinə baxmayaraq, Avropa Birliyi əvvəllər Avropa Şurasının gördüyü işləri öz üzərinə götürmüş və onu irəli çəkmiş, inkişaf edərək, sosial hüquqlar üzərində regional hakimiyyətə çevrilmişdir, çünki Birlik tərəfindən müəyyən edilmiş hüquqlar hazırda tətbiq oluna bilər. Yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz Xartiyanın qəbul edilməsi insan hüquqlarının rolunu və əhəmiyyətini daha da artırmışdır. Birliyin Şərqi genişlənməsini və gələcəkdə daha da genişlənmə biləcəyini nəzərə alsaq, Birliyin irəli çəkdiyi hüququn aliliyi və onun tətbiq sahələri də genişlənəcəkdir.

Doqquzuncu. Amerikaarası Komissiyanın 2005-ci il üçün illik hesabatında qeyd edilmişdir ki, "regionun müxtəlif ölkələrində hüququn aliliyinin zəif olması insan hüquqlarının yetərinə tətbiqinə mane olur", eyni zamanda sosial-iqtisadi şərait "... iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların səmərəli tətbiqinə mane olur", lakin insan hüquqlarının ciddi pozulması halları hələ problem olaraq qalır (Doc.OAE/Ser.L/VII.124 – 2006-cı ilin fevralı).

Amerika qitələrinin 1994-cü ildə Mayamida keçirilmiş sammiti beynəlxalq insan hüquqları hüququnun amerikaarası sistemində önəyici mexanizm daxil etməyə çağırılmışdır. Bu cəhətdən hazırda belə bir mexanizmin yaradılması üçün zəruri

addımların təyin edilməsinə yönəlmiş tədqiqatlar aparılır. Gözlənilməsinə görə, milli sistemlərin belə müdafiə vasitələri təqdim edə bilmədiyi hallarda Məhkəməyə insan hüquqlarının müdafiəsi üçün müvəqqəti tədbirlər görmək səlahiyyətləri veriləcəkdir. Mayami Bəyannaməsi ilə müəyyən edilmiş Fəaliyyət Planını təhlil etdikdə bu fəaliyyətin üç aspekti aşkar olunur. Birinci – "ədalət mühakiməsindən ümumi istifadənin və əsas hüquqların tətbiqinin effektiv vasitələrinin" təminatıdır. Amerika dövlətlərinin liderləri güman edirdilər ki, bu vəziyyət insan hüquqlarına hörmət ab-havası yaradacaqdır. Bu hədəfə doğru gedən dövlətlərə texniki dəstək verilir. Demokratiyanın İrəliləyişi Departamentindən olan beynəlxalq ekspertlər dövlətlərə onların görməli olduğu tədbirlərlə əlaqədar texniki dəstək və məsləhət köməyi təqdim edə bilərlər. Mayami Bəyannaməsinin ikinci aspekti – hökumətlərin insan hüquqlarını irəlilətmək və tətbiq proqramlarını inkişaf etdirmək vədidi. Buraya həmçinin, insanları onların hüquqları haqqında məlumatlandırılmalı olan maarifləndirici proqramlar daxildir. Bu nailiyyət artıq öz-özlüyündə dövlətlərin qoşulduğu müxtəlif sənədlərdən irəli gələn öhdəliklərinə riayət etmək arzusunun reallığına dəlalət edir. Amerikaarası İnsan Hüquqları İnstitutu və qeyri-hökumət təşkilatları buna hər cür kömək göstərirlər. Üçüncü aspekt –Amerika Qitələrinin Sammiti tərəfindən hüququn tətbiqi sahəsinin agentləri üçün treninqlər rejimini təkrar gözdən keçirmə barədə verilmiş vəddir, bu, insan hüquqlarının müdafiəsinə imkan yaratmalıdır. Bizim fikrimizə, üzv dövlətlərin praktikalarının müqayisəli tədqiqatı öz mövcud proqramlarını dəyişdirmək istəyən dövlətlərə ekspert köməyi təqdim etməklə, göstərilən treninqlərin inkişafına şərait yaratmalıdır.

Təşkilat indi yerli xalqların problemini xüsusi vurğulayır – yerli xalqların hüquqları haqqında regional bəyannamənin qəbul edilməsi bu fəaliyyətin əsas məqsədidir. Tamamilə mümkündür ki, bu proses yerli xalqların hüquqları haqqında konsensusa nail

olmaq üçün hazırda BMT-də gedən daimi mübarizə ilə müqayisədə qat-qat uğurlu ola bilər.

Onuncu. Texnoloji baxımdan, amerika sistemi başqa regional sistemlərdən irəlidedir – kommunikəların İnternet vasitəsilə təqdim edilməsi sistemi dünyada ilk dəfə burada tətbiq edilmişdir. İnformasiya texnologiyalarının əhatə dairəsinin genişləndirilməsi ilə əlaqədar, İnternetə qoşulmaq imkanı olmayan yerlər getdikcə azalacaqdır. Buna görə də hazırda nəzəriyyənin təcrübəni üstələməsinə baxmayaraq, belə təşəbbüslər alqışlanmalıdır. Görünür, bu onunla əlaqədardır ki, bu sistem tətbiq edilməyə başlayandan sonra şikayətlərin sayı o qədər də artmamışdır.

Şübhəsiz, regionda qeyri-sabitlik dövründə Amerikaarası sistem xeyli inkişaf etmişdir. O, insan hüquqlarının profilinin qorunub saxlanmasında mühüm rol oynamışdır. Amerika sistemi çox cəhətdən, Avropa sisteminin otuz il bundan əvvəl olduğu vəziyyətdədir: fərdi şikayətlərin çox cüzi bir miqdarı Məhkəməyə və Komissiyaya çatır; heç də bütün dövlətlər müxtəlif proseslərdə iştirak etmir; mübahisəli işlər çox az qisminə baxılmışdır. Ancaq, əgər bu regiona insan hüquqlarının sistemə və ciddi pozulmalar kölgəsindən çıxış kontekstində nəzər salsaq, belə gerilik əslə təəccüblü deyil.

On birinci. dövlətlər tərəfindən qəbul edilmiş böyük miqdarda öhdəliklərlə əlaqədar yaranmış sistemin kompleksliyi belə təəvvür yarada bilər ki, Amerika Dövlətləri Təşkilatının sistemi çox dolaşdırılmışdır. İngilisdilli dövlətlər blokunun Konvensiyanın formal mexanizmlərinə qoşulmaq istəməməsi bütün regional sistemdə tarazlığın pozulmasına gətirib çıxarır. Bu dövlətlərin əksəriyyətinin BMT-nin əsas Paktlarına qoşulmasını nəzərə alsaq, onların amerika sistemə qoşulmaq istəməməsi çox kədərli haldır. Bu həm də dövlətlərin işləri regional təşkilata vermək əvəzinə problemləri BMT vasitəsi ilə araşdırmaq problemini gərginləşdirir. Bu problem Amerika Dövlətləri Təşkilatının üzvü olan bəzi dövlətlərin, məsələn

Braziliyanı praktikasını həqiqətən sarsıdır. Beləliklə, Amerika Dövlətləri Təşkilatı regional hüquqların dəstəyinin inkişafında daim fəal olmalı, beynəlxalq insan hüquqları hüququnun monitorinqi və tətbiqinin dövlətlər tərəfindən təsirli və səmərəli metodu kimi tanınan sistemini yaratmağa çalışmalıdır. Amerika Dövlətləri Təşkilatı kifayət qədər potensiala malikdir, hərçənd bu gün həmin potensial hələ tam reallaşdırılmamışdır.

On ikinci. İnsanların və Xalqların Hüquqları üzrə Afrika Komissiyası nisbətən qısa müddətdə Afrikada insan hüquqlarına böyük töhfə vermişdir. İndi dövlətlər hüquq və azadlıqların pozulmalarına görə regional səviyyədə məsuliyyətə cəlb edilə bilər. Lakin başqa regional müəssisələrlə müqayisədə Afrika sistemi zəif və effektivdir. Bütün monitorinq orqanlarında olduğu kimi, Komissiyada dövlətlərdən hesabatlar alınması ilə bağlı böyük problemlər var (hesabatlar ya gecikdirilir, ya da itirilir). Hesabatların ikiillik dövrləri və Afrikada baş verən sürətli dəyişikliklərlə əlaqədar, hesabatların əksəriyyəti köhnəlmiş olur. Dövlət hesabatlarının sürətli və müntəzəm olmasının təmin edilməsi istiqamətində ləng də olsa, irəliləyiş vardır. Məsələn, Komissiya BMT orqanlarının müzakirəsinə təqdim edilmiş hesabatların surətlərini qəbul edə bilər, hesabatlarını təqdim etməmiş dövlətlərin isə adları açıqlanacaqdır. Komissiyanın diplomatik kanallardan asılılığı da onun işini xeyli çətinləşdirir, çünki Komissiya çox vaxt insan hüquqlarının ciddi və sistemə pozulması məsələsində səriştəsiz olur. Həqiqətdə regionda insan hüquqlarının pozulması məsələsində onun praktik effekti çox məhduddur. Lakin insan hüquqları hüququnun bütün müdafiə sistemləri kimi, Komissiya çəkindirici mexanizm rolunda çıxış edə bilər, hərçənd, rejimlərin çoxu ona sadəcə məhəl qoymur. Aşkarlıq, hüquqların irəliləyişi və onların pozulması hallarının ictimai qınanması Afrika sisteminin inkişafının əsas aləti kimi təqdim edilir.

Komissiyanın fəaliyyəti üzrə statistikanın təhlili onun fəaliyyətində dramatik sıçrayış olduğunu göstərir. İndi

Komissiyanın müzakirəsində olan işlərin sayı əvvəlkindən çoxdur, indi faktların tapılması üzrə daha çox missiya keçirilir. Komissiya isə Xartiyanın müddəalarını Afrika vətəndaşına daha artıq müdafiə təqdim edilməsi mövqeyindən şərh edir. Afrika Məhkəməsinin yaradılması Komissiyaya ünvanlanmış tənqiddin istiqamətini bir qədər dəyişir, hərçənd yeni orqanın müvəffəqiyyətinin səviyyəsini və onun real töhfəsini hələ görmək lazımdır. Afrika öz-özlüyündə dəyişir və demokratiyanın daha yüksək səviyyəsinə çatır. 1999-cu ildə Mavrikiyada Afrika Birliyi Təşkilatının insan hüquqları üzrə Birinci nazirlər konfransı toplandı. Konfransda regionda insan hüquqlarının irəliləyişi və təminatı üçün Bəyannamə və Fəaliyyətin Planı qəbul edildi. O vaxtdan bəri çox şey dəyişmişdir.

Afrika sistemi gəncdir, amma bu sistem çox sərt və ibrətəməz dönüş mərhələsi keçmişdi. O, çox ağır şəraitdə inanılmaz müvəffəqiyyətlərə nail olmuşdur. Bütün bu yol boyunca o fərqləndirici afrika xarakteristikalarını qoruyub saxlaya bilmişdir. Düzdür, Afrika sistemi əsasən bölünməz sistem təşkil edir, əslində bu iddia bir qədər mübaligəli görünür, buna görə də ümid var ki, Komissiya “öz bəyanatlarını praktikada həyata keçirmək üçün özündə cəsarət tapacaqdır”.²⁰⁹

Nəhayət, **on üçüncü**, beynəlxalq əhəmiyyətli hədəflərə fokuslanmış insan hüquqlarının implementasiyası və tətbiqi sahəsində bütün sistemləri yenidən nəzərdən keçirərək qeyd etmək lazımdır ki, dünyada hər bir müasir demokratik dövlətin məxsusi, daxili hüququn icrası orqanları tərəfindən tətbiq edilən insan hüquqları institutu da vardır. İnsan hüquqları hüququnun ölkədaxili inkişafı beynəlxalq insan hüquqları hüququ ilə ayrılmaz surətdə bağlıdır. Tamamilə aşkardır ki, insan hüquqlarının müdafiəsi və tətbiqi, ilk növbədə məhz dövlətin

vəzifəsidir, insan hüquqlarının tətbiqinin beynəlxalq mexanizmləri isə yalnız bütün dünyada beynəlxalq insan hüquqları hüququnun implementasiyasının qarantları kimi xidmət edirlər. Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun ideal inkişafı halında onun tətbiqi sistemləri və mexanizmləri sonda praktik olaraq, öz aktuallığını itirməlidir, halbuki dövlətlər insan hüquqlarını tam həcmdə sərbəst tətbiq edəcəklər.

Beləliklə, hər bir dövlət eyni zamanda həm beynəlxalq insan hüquqları hüququnun səmərəli implementasiyası və tətbiqi üzrə məxsusi institutu inkişaf etdirməli, həm də göstərilən funksiyaları yerinə yetirən beynəlxalq orqanların və mexanizmlərin inkişafına gücü çatan dərəcədə töhfə verməlidir. Məhz bu yolla insan hüquqlarına hamılıqla hörmət və riayət edilməsinə nail olmaq mümkündür.

²⁰⁹ Murray R. The African Commission on Human and Peoples' Rights and International Law. - Oxford: Hart, 2000. c. 201.

Bibliografiya

Rəsmi sənədlər və materiallar

Азиатская хартия прав человека. 1997, параг. 15.4с. <<http://www.tahr.org.tw/site/data/ahrc/index.html>>, 25 январь 2009.

Александрийский протокол. ЛАГ, 1945. <<http://www.mideastweb.org/alexandria.htm>>, 25 январь 2009.

Американская Декларация Прав и Обязанностей Человека, ОАГ, 1948, <<http://www1.umn.edu/humanrts/oasinstr/zoas2dec.htm>>, 1 февраль 2009.

Американская Конвенция о Правах Человека, ОАГ, 1969, <<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rzoas3con.html>>, 1 февраль 2009.

Амстердамский договор, Европейский Союз, 1997. <http://eulaw.edu.ru/documents/articles/amsterd_dogovor.htm>, 1 февраль 2009.

Арабская хартия прав человека. ЛАГ, 1994, статья 48. <<http://www1.umn.edu/humanrts/instree/loas2005.html>>, 25 январь 2009.

Африканская Хартия прав и благосостояния ребенка. ОАЕ. 1990. <http://www.africa-union.org/official_documents/Treaties_%20Conventions_%20Protocols/A.%20C.%20ON%20THE%20RIGHT%20AND%20WELF%20OF%20CHILD.pdf>. 1 февраль 2009.

Африканская Хартия Прав Человека и Народов. ОАЕ. 1986. <<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rz1afchar.html>>, 1 февраль 2009

Венская Конвенция «О праве международных договоров», ООН, 1969, <<http://www.pavlodar.com/zakon/index.html?dok=03171>>, 25 январь 2009.

Декларация Европейского Сообщества от 16 декабря 1991 года о Европейских правилах признания новых государств Восточной Европы и Советского Союза. - International Legal Materials, 1992, № 31, pp. 1486-1487.

Декларация «О международных обязательствах в области прав человека и основных свобод», СНГ, 1993. <<http://www.cis.minsk.by/webnpa/text.aspx?RN=N09300041>>, 25 январь 2009.

Декларация «О следовании обязательствам», Совет Европы. 1994. <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=26505&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864>>, 31 январь 2009.

Декларация о правах лиц, принадлежащих к национальным и этническим, религиозным и языковым меньшинствам. Утверждена резолюцией 47/135 Генеральной Ассамблеи ООН от 18 декабря 1992 года. - <http://www.un.org/russian/document/gadocs/convres1990.htm>

Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом ООН от 24 октября 1970 года. – См.: <http://www.terralegis.org/terra/act/b252html>.

Директива 2000/78, Европейский Союз. 2000, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0078:EN:HTML>>. 1 февраль 2009.

Документ ПАСЕ 10364 от 29 ноября 2004 года. <<http://assem-bly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc04/EDOC10364.htm>>. & 5

Дополнительный протокол к Американской конвенции о правах человека в сфере экономических, социальных и культурных прав "Протокол Сан-Сальвадор". Пер. и комментарий Л. Н. Шестакова. – Вестник Московского университета, 1993, Вып.2.

Дополнительный протокол к Конвенции «О правах человека и биомедицине» Совет Европы. 1998. <<http://conventions.coe.int/Treaty/rus/Treaties/Html/168.htm>>, 31 январь 2009.

Европейская конвенция «Об осуществлении прав детей», Совет Европы, 1996. <http://www.childrenrights.net/law/int/european_convence.htm>. 31 январь 2009.

Женевские Конвенции от 12 августа 1949 года и Дополнительные Протоколы к ним. – М.: МККК. 1994. – 320 с.

Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (Хельсинки, 1 августа 1975). - См.: <http://www1.umn.edu/humanrts/russian/osce/basics/Roscebase.html>; <http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_ru.pdf>, 31 январь 2009.

Конвенция «О правах и основных свободах человека». СНГ, 1995. <http://www.concourt.am/hr/rus/un/6_2.htm>, 25 январь, 2009.

Конвенция «О правах человека и биомедицине». Совет Европы. 1997. <<http://conventions.coe.int/Treaty/rus/Treaties/Html/164.htm>>, 31 январь 2009.

Конвенция Организации Африканского Единства по конкретным аспектам проблем беженцев в Африке, ОАЕ, 1969. <<http://hrlibrary.ngo.ru/russian/asylum/Rafr3.1.1.html>>, 1 февраль 2009.

Консолидированные тексты Договора о Европейском Сообществе и Договора о Европейском Союзе в кн. Европейское право. Под ред.проф Энтина Л.М., с.521-699.

Конституция Азербайджанской Республики. – Баку: Гануц, 2006.

Конфликт в нагорно-карабахском регионе, решением которого занимается Минская конференция ОБСЕ. Резолюция Парламентской Ассамблеи Совета Европы № 1416 (2005) от 25 января 2005 года. - <http://assembly.coe.int>

Маастрихтский договор, Европейский Союз, 1992. <http://europa.eu/eur-lex/en/treaties/dat/EU_treaty.html>, 1 февраль 2009.

Межамериканская конвенция «О насильственном исчезновении людей», ОАГ, 1994. <<http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-60.html>>, 1 февраль 2009.

Межамериканская конвенция «О предупреждении и наказании пыток», ОАГ, 1985. <<http://www.oas.org/juridico/English/Treaties/a-51.html>>, 1 февраль 2009.

Межамериканская конвенция по предотвращению, наказанию и искоренению насилия против женщин, ОАГ, 1994. <<http://www.oas.org/CIM/english/Convention%20Violence%20Against%20Women.htm>>, 1 февраль 2009.

О создании Содружества Независимых Государств. Соглашение от 8 декабря 1991 года. - Сборник документов Содружества Независимых Государств, 1991, № 1, ст.6

Пересмотренная Европейская Социальная Хартия, Совет Европы, 1996, <<http://conventions.coe.int/Treaty/rus/Treaties/Html/163.htm>>, 31 январь 2009

Протокол к Африканской Хартии об учреждении Африканского Суда по Правам Человека и Народов. ОАЕ, 1997, Преамбула, <http://www.achpr.org/english/_info/court_en.html>, 1 февраль 2009.

Протокол 14 к Европейской Конвенции по правам человека, Совет Европы, 2004, <<http://www.espch.ru/content/view/135/37>>, 31 январь 2009.

Резолюция 1115, Совет Европы, 1997, <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/txt/ta97/ERES1115.htm>>, 31 январь 2009.

Резолюция 1416 (2005) «Конфликт в нагорно-карабахском регионе, решением которого занимается Минская конференция ОБСЕ» Парламентской Ассамблеи Совета Европы от 25 января 2005 года. – См.: <http://assembly.coe.int>

Резолюция 47/135 «Декларация о правах лиц, принадлежащих к национальным и этническим, религиозным и языковым меньшинствам» Генеральной Ассамблеи ООН от 18 декабря 1992 года. – См.: <http://www.un.org/russian/document/gadocs/convres1990.htm>

Статут Комиссии по правам человека. ОАГ. 1979, <<http://www.cidh.org/Basicos/English/Basic17.Statute%20of%20the%20Commission.htm>>, 1 февраль 2009.

Статут Суда по правам человека. ОАГ. 1979,

<<http://www.cidh.org/Basicos/English/Basic19.Statute%20of%20the%20IA%20Court.htm>>, 1 февраль 2009.

Соглашение о создании Содружества Независимых Государств от 8 декабря 1991 года. - Сборник документов Содружества Независимых Государств, 1991, № 1.

Устав Африканского Союза, АС, 2002, <http://www.au2002.gov.za/docs/key_oau/au_act.htm>, 1 февраль 2009.

Устав Организации Африканского Единства, ОАЕ, 1963, <<http://www.krugosvet.ru/articles/109/1010966/1010966a2.htm>>, 1 февраль 2009.

Устав СНГ. 1993, <<http://www.inpravo.ru/data/base420/text420v247i370.htm>>, 25 январь 2009.

Факультативный протокол к Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания. ООН. 2006, <http://www.un.org/russian/document/convents/torture_prot.pdf>, 25 январь 2009.

Хартия Основных Прав Европейского Союза, ЕС, Ницца, 2000, <<http://www.lawmix.ru/abro.php?id=4103>>, 24 январь 2009.

Fact Sheet 16 (Rev.1), ООН, 1993, <<http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4799b57c2>>, 25 январь 2009.

Interpretation of the American Declaration of the Rights and Duties of Man Within the Framework of Article 64 of the American Convention on Human Rights, Advisory Opinion OC-10/89, July 14, 1989, Inter-Am. Ct. H.R. (Ser. A) No. 10 (1989), <http://www1.umn.edu/humanrts/iachr/b_11_4j.htm>, 1 февраль 2009.

Opinion 2/94 Accession by the Community to the Convention, for the protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [1996] ECR I-1759. <http://www.pravo.hr/_download/repository/Opinion_2_1994.pdf>, 1 февраль 2009.

Protokol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949. – Geneva: ICRC, 1977. – 134 pp.

The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference. Resolution 1416 (2005) of Parliamentary Assembly of Council of Europe. – <http://assembly.coe.int>

The Geneva Conventions of August 12 1949. – Geneva: ICRC, 2001. – 245 pp.

UN Doc. A/RES/48/141, <<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/012/58/PDF/N9401258.pdf?>>, 25 январь 2009.

UN Doc. E/RES/1503(XLVIII), <<http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/601/9/IMG/NR060191.pdf?>>, 25 январь 2009.

UN Doc. E/RES/2000/3 (2000), <<http://www1.umn.edu/humanrts/procedures/ESC2000-3.html>>, 25 январь 2009.

UN Doc. A/RES/60/251, <<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/502/68/PDF/N0550268.pdf?>>, 25 январь 2009.

UN Doc. A/59/2005, <<http://www.un.org/russian/largerfreedom/part5.htm>>, 25 январь 2009.

UN Doc. A/RES/60/149, <<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/496/56/PDF/N0549656.pdf?>>, 25 январь 2009.

UN Doc. E/1998/22, <<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/gencomm/Rescenco m8.html>>, 25 январь 2009.

UN Doc. A/RES/ES-10/2-9.

Xüsusi adabiyat

Аббасзаде Ф.Э. Функционирование механизма ООН по предотвращению, управлению и разрешению споров и конфликтов. – Автореф. дисс... к.полит.н. – Баку, 2001. – 26 с.

Абилов А.В. Права человека в международном праве и конституционном праве стран-членов СНГ (На примере Конституции Азербайджанской Республики). – Баку: Элм, 1999. – 116 с.

Аби-Сааб Розмари. Гуманитарное право и внутренние конфликты. Истоки и эволюция международной регламентации. – М.: МККК, 2000. – 264 с.

Административная юстиция в новых европейских демократиях: Практич. исслед. в сфере адм. права и процесса в Болгарии, Эстонии, Венгрии, Польше и Украине. – Ред.: Галлиган Денис Дж., Ланган П Ричард Х. и Никандру Констанс С. – К.: АртЭк; Будапешт: ОСИ/КОЛПИ, 1999. – 688 с.

Азаров А.Я. Права человека: Новое знание. – М.: Общ. Знание России, 1995.

Алиев Намик. Армяно-Азербайджанский Нагорно-Карабахский конфликт в контексте международного права. – Кавказ и глобализация (Швеция), 2007, том 1 (2), с. 19-26 – на русском языке; с. 17-24 – на английском языке.

Алиев Намик. Вопросы международного права в Нагорно-Карабахском конфликте. – Тбилиси: Универсал, 2009. – 98 с.

Алиев Намик. Международное право и нагорно-карабахский конфликт. – Москва: Вече, 2013. – 176 с.; илл.

Алиев Намик. Некоторые государственно-правовые

проблемы в армяно-азербайджанском Нагорно-Карабахском конфликте. – Центральная Азия и Кавказ (Швеция). 2008. № 3-4 (57-58). с.358-370; <http://www.ca-c.org/journal/2005-5-rus/> на русском языке.

Алиев Намик. Проблемы военного права Азербайджана. – Баку: Азернешр, 1999. – 171 с.

Аннан К. Предотвращение войн и бедствий: глобальный вызов растущих масштабов. Годовой доклад о работе ООН за 1999 год. – Нью-Йорк: ООН, 1999.

Аннан К. Предотвращение вооруженных конфликтов. Доклад Генерального Секретаря. – Нью-Йорк: ООН, 2002

Гассер Х.-П. Международное гуманитарное право. Введение. – Москва: МККК, 1995. – 125 с.

Гийемет Д. Юридические советники в вооруженных силах. – В сб.: Юридические советники в вооруженных силах. – М.: МККК, 1999, с. 7-37.

Глухарева Л. И. Методологические аспекты развития теории прав человека// Государство и право (Москва), 2006, № 3.

Гомиен Донна. Комментарий к «Европейской Конвенции о защите прав человека». – Страсбург: Совет Европы, 1995. – 136 с.

Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. – Москва: МККК, 2000. – 720 с.

Дженн М., Кей Р., Бредли Э. Европейское право в области прав человека (практика и комментарии). Пер. с англ. – М.: Права человека, 1997. – 640 с.

Жуйков В.М. Права человека и власть закона. – М.: Российская правовая академия, 1995. – 286 с.

Защита лиц и объектов в международном гуманитарном праве. Сборник статей и документов. – М.: МККК, 1999. – 376

Защита прав человека в современном мире. – М.: ИИП РАН, 1995.

Имплементация международного гуманитарного права. Сборник статей и документов. – М.: МККК, 1998. –

368 с.

Кальсховен Фриц. Ограничения методов и средств ведения войны (пер. с англ.). – М.: МККК, 1994.

Карсс-Фриск Моника, Жеребцов Алексей Николаевич, Меркулов Валентин Васильевич и Эртель Анатолий Григорьевич. Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 1 Протокола 1. Право беспрепятственно пользоваться своим имуществом. – М.: Совет Европы, Российская академия правосудия, 2002. – 105 с.

Карташкин В.А. Права человека в международном и внутригосударственном праве. – М., 1997. – 135 с.

Карташкин В.А. Права человека: международная защита в условиях глобализации. – М.: Норма, 2009. – 288 с.

Килкэли Урсула и Чефранова Елена Александровна. Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 8. Право на уважение частной и семейной жизни, жилища и корреспонденции. – М.: Совет Европы, Российская академия правосудия, 2001. – 159 с.

Кологов Н. В. Право и права человека в условиях глобализации (Научная конференция) // Государство и право (Москва), 2006, № 3.

Комаров В.В. Содружество Независимых Государств и Европейский Союз: структура, модели интеграции, перспективы развития. – Право и экономика (Россия), 1997, №№ 17, 18.

Крусс В. И. Дискриминация и дифференцированный подход к обладателям конституционных прав и свобод // Государство и право (Москва), 2005, № 12.

Курдюков Дмитрий. Индивидуальная жалоба в контексте Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод 1950 г. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001. – 192 с.

Люшер Ф. Конституционная защита прав и свобод личности. – М.: Прогресс, 1993.

Макили-Алиев Кямал. Влияние международного права прав человека на национальные отрасли конституционного права. – Кишинэу: Академия наук Молдовы, 2012. – 564 с.

Макили-Алиев Кямал. Некоторые проблемы «права войны» на Южном Кавказе. - Центральная Азия и Кавказ (Лулео, Швеция), 2006. № 1 (43), с.86-95 – на русском языке; Central Asia and the Caucasus (Lulea, Sweden), 2006. № 1 (37), s. - на английском языке)

Макили-Алиев Кямал. О некоторых проблемах свободы мысли, совести и религии в современном обществе. – Право и политология (Тбилиси), 2007, № 1, с.29-32.

Макили-Алиев Кямал. Системы имплементации и применения международного права прав человека: органы и механизмы. – Баку: Elm və Təhsil, 2009. – 192 с.

Маковой Моника и Чефранова Елена Александровна. Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 10. Право на свободу и выражение своего мнения. – М.: Совет Европы. Российская академия правосудия, 2001. – 151 с.

Марочкин С.Ю. Действие норм международного права в правовой системе Российской Федерации. – Тюмень, 1998.

Мартенс Ф.Ф. Современное международное право цивилизованных народов. В 2-х тт. – СПб, 1905.

Материалы Конференции на тему: «Правовые рамки разрешения этнополитических конфликтов в Европе (Баку, 11-12 января 2002 года)». – Баку, 2002. – 352 с.

Международное право. Ведение военных действий. Сборник Гаагских конвенций и иных соглашений. – М.: МККК, 1999. – 336 с.

Международный журнал Красного Креста. Сборник статей, 1999, март, №833.

Международный журнал Красного Креста. Сборник статей, 2000, а т №837.

Международный журнал Красного Креста. Сборник статей, 1999, март, №845.

Международный журнал Красного Креста. Пропавшие без вести. Сборник статей. – М.: МККК, 2003. – 208 с.

Меры, принимаемые государствами по выполнению международного гуманитарного права. Сборник статей и документов. – Женева: МККК, 1991. – 196 с.

Мустафаева Айтеп. Защита гражданского населения в период вооруженных конфликтов в международном гуманитарном праве и законодательстве Азербайджанской Республики. – Баку: Nurlar, 2008. – 168 с.

Мюллерсон Р.А. К вопросу о «праве Европейских сообществ». – Вестник МГУ, сер. 11: Право, 1982, № 5.

Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность. – М.: Юридическая литература, 1991. – 160 с.

Мюллерсон Р.А. Соотношение международного и национального права. – М., 1982.

Нахлик С.Е. Краткий очерк международного гуманитарного права. – М.: МККК, 1984. – 60 с.

Нешатаева Т.Н. Международные организации и право: Новые тенденции в международно-правовом регулировании. – М., 1998.

Основы теории государства и права. Учебное пособие. Отв. ред. С.С.Алексеев. – М.: Юридическая литература, 1971. – 408 с.

Перрюшу Ринар. Международная ответственность национальных обществ Красного Креста и Красного Полумесяца. – М.: МККК, 1995. – 120 с.

Пикте Ж. Развитие и принципы международного гуманитарного права (пер. с англ.). – М., 1994. – 127 с.

Права человека. Отв. ред. Е.А.Лукашева. М.: НОРМА-ИИФРА-М, 1999. – 573 с.

Права человека в международном и внутригосударственном праве (Отв. ред. проф. Р.М.Валеев). Казань: Казанский государственный университет, 2004. – 300 с.

Права человека и судопроизводство. Собрание международных документов. – Вашава: БДИПЧ ОБСЕ. 1998. – 289 с.

Права человека: сборник международных документов. – Варшава: Хельсинский фонд по правам человека. 2001. – 458 с.

Пресечение нарушений норм международного гуманитарного права. Сборник статей. – М.: МККК. 1998. – 160 с.

Рейли Эйшлинг, Разумов Станислав Александрович, Берестнев Юрий Юрьевич. Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 3. Запрещение пыток. – М.: Совет Европы, Российская академия правосудия, 2002. – 79 с.

Рыбаков Ю.М. Вооруженная агрессия – тягчайшее международное преступление. – М, 1980.

Соблюдение международного гуманитарного права. Пособие для парламентариев. – Женева: Межпарламентский Союз и МККК, 1999. – 104 с.

Справочник НАТО. – Брюссель, 2001. – 672 с.

Справочник ОБСЕ. – Вена, 2000. – 243 с.

Статистика Европейского Суда по правам человека. <<http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/D0122525-0D26-4E21-B9D4-43AEA0E7A1F5/0/SurveyofActivities2007.pdf>>. 31 январь 2009.

Талалаев А.Н. Соотношение международного и внутригосударственного права и Конституция Российской Федерации. – Московский журнал международного права. 1994, № 4.

Теория государства и права. Курс лекций. Под ред. М.Н.Марченко. – М.: Зерцало, ТЕИС, 1996. – 476 с.

Топорнин Б.Н. Европейское право. – М., 1998.

Труженникова Л.Т. Доктрина международного права о правовом положении физического лица. – Московский журнал международного права, 1994, № 4.

Туманов В. А. Европейский Суд по правам человека.

Очерк организации и деятельности. – М.: Норма, 2001. – 295 с.

Хавьер Перес де Куэльяр. Организация Объединенных Наций: сегодня и завтра. – М., 1988.

Хартли Т. К. Основы права Европейского сообщества. – М.: Закон и право, Юнити, 1998. – 703 с.

Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. – М.: Юридическая литература, 1981. – 368 с.

Хиршлер М., Циммерман Б. Западноевропейские интеграционные объединения: Право. – М., 1987.

Шibaева Е.А. Право международных организаций: Вопросы теории. – М., 1986.

Шibaева Е., Поточный М. Правовые вопросы структуры и деятельности международных организаций. – М., 1980.

Шумский В.Н. Институты Содружества Независимых Государств: создание, деятельность и направления дальнейшего совершенствования. – Московский журнал международного права. 1998, № 4.

Этгин М.Л. Суд европейских сообществ: правовые формы обеспечения западноевропейской интеграции. – М., 1987.

Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. – Bakı: Qanun, 2000.

Zaybt Xorst. Beynəlxalq humanitar hüquq üzrə çalışmalar toplusu. – Bakı: Çəşioğlu, 2001. – 168 s.

İbayev Vəfaəddin. Beynəlxalq humanitar hüquq. – Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2001. – 496 s.

Moris Frederik, Kurten Jan de. BQXK-nın qaçqınlar və köçürülmüş mülki şəxslərin maraqları naminə fəaliyyəti. – Bakı: BQXK, 2001. – 18 s.

Pikte Jan. Beynəlxalq humanitar hüququn inkişafı və perspektivləri. – Bakı: BQXK, 1999. – 129 s.

Aliyev Namiq. International Law and Nagorno-Karabakh Conflict. In: Science without Borders. Transactions of the International Academy of Science. H&E. Volum 2. 2005/2006. Innsbruck: ICSD/IAS, 2006/ - 524 pp.

Bantekas Ilias and Nash Susan. International Criminal

Law. – London: Cavendish Publishing Limited, 2003. – 432 pp.

Banton M. Decision-taking in the Committee on the Elimination of Racial Discrimination. – in Alston P. and Crawford J. (eds.) The Future of UN Human Rights Treaty Monitoring. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Bassiouni M.C. (ed.) International Criminal Law. - New York: Dobbs Ferry, 1986.

Bassiouni M.C. and Manikas P. The Law of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. - Transnational Publishers, 1996.

Boulding K. Conflict and Defence. General Theory. – New-York, 1982.

Broomhall Bruce. International Justice and the International Criminal Court: Between Sovereignty and the Rule of Law. - New York: Oxford University Press, 2003. – 215 pp.

Cheng B. General Principles of Law as Applied by International Courts and Tribunals. - Cambridge, 1987.

Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America. Edited by William Rogers Brubaker. - New York: University Press of America, 1989. – 187 pp.

International Law. Edited by Malcolm D. Evans. - New York: Oxford University Press, 2006. – 834 pp.

Flynn L. The Implications of Article 13 EC – After Amsterdam, Will Some Forms of Discrimination be More Equal than Others? – CMLR, 1999, №36, pp. 1127-1152.

Gomien Donna, Harris David, Zwaak Leo. Law and practice of the European Convention on Human rights and the European Social Charter. – Strasburg: Council of Europe Publishing, 1999. – 479 pp.

Henckaerts Jean-Marie, Doswald-Beck Louise. Customary International Humanitarian Law. Volume 1: Rules. - Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 621 pp.

HumanRights in International Law. Collected texts – 2nd edition. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2006. – 540 pp.

International Law Concerning the Conduct of Hostilities. Collection of Hague Conventions and some other International Instruments. - Geneva: ICRC, 1989. – 214 pp.

International Legal Materials, 1992, № 31

Kalshoven Frits, Zegveld Liesbeth. Constraints on the Waging of War. An Introduction to International Law. – Geneva: ICRC, 2001. – 224 pp.

Kittichaisaree Kriangsak. International Criminal Law. - New York: Oxford University Press, 2001. – 482 pp.

Macdonald R. St. J. “Margin of appreciation in the jurisprudence of European Court of Human Rights” in the International Law of Roberta A. – 1987.

Makili-Aliyev Kamal, Attiq-ur-Rehman. Ciber-Security Objective: Azerbaijan in the Digitalized World. – Baku: SAM, 2013. – 32 pp.

Makili-Aliyev Kamal. Enforcement of International Law in the Nagorno-Karabakh Conflict. Guidebook to International Humanitarian law and International Criminal law in Nagorno-Karabakh Conflict. – Tbilisi: Universal, 2008. – 206 pp.

Makili-Aliyev Kamal. Essays on international security and geopolitics. – Chisinau: Metrompaş, 2016. – 176 pp.

Makili-Aliyev Kamal. Nagorno-Karabakh Conflict in International Legal Documents and International Law. - Baku: Fall, 2013. – 136 pp.

Makili-Aliyev Kamal, Karimov Reshad, Chausovsky Eugene. The Caspian Basin: Geopolitics and the Futur Balans of Power. – Baku: SAM, 2011. – 40 pp.

Murray R. The African Commission on Human and Peoples' Rights and International Law. – Oxford: Hart, 2000.

Ovey Clare & White Robin C.A. European Convention on Human Rights. Third Edition. - New York: Oxford University Press, 2002. – 506 pp.

Reform and reconstruction of the security sector. – Edited by Bryden Alan and Hängii Heiner. – Münster: Lit verlag, 2004. - 275 pp.

Rishmawi M. The Revised Arab Charter on Human Rights: A Step Forward? – Human Rights Law Review, 2005, №5.

Sassoli Marco, Bouvier Antoine A. How Does Law Protect in War? Second Edition. Volume I and II. – Geneva: ICRC, 2006.

Steiner H. Fardual Claims in a World of Massive Violations: What Role for the Human Rights Committee. – in Alston P. and Crawford J. (eds.). *The Future of the UN Human Rights Treaty Monitoring*. – Cambridge: Cambridge University Press, p. 18.

Steiner Josephine, Woods Lorna, Twigg-Flesner Christian. EU Law. Ninth Edition. - New York: Oxford University Press, 2006. – 695 pp.

Swietochowski T. Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition. - New-York: Columbia University Press, 1995.

The Universal Declaration of Human Rights. A Common Standard of Achievement. – The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, - 782 pp.

Thornberry Patrick, Estébanez Maria Amor Martin. Minority rights in Europe. -- Germany: Koelblin-Fortuna-Druck, 2004. – 682 pp.

United Nations Handbook 2004/2005. - Wellington: Printlink, 2004 (42 ed.). – 412 pp.

Walker S. and Poe S. C. Does Cultural Diversity Affect

Countries' Respect for Human Rights? – Human Rights Quarterly, 2002, № 24 (1)

Wright Q. A Study of War. – Chicago, 1962.

Mahkama ta'crübasi

Aleman Lacayo, Ser. E., No.2, Order of 6 February 1997. <<http://www1.umn.edu/humanrts/iachr/laca2-2.htm>>, 1 февраль 2009.

A-T v Hungary, Communication 2/2003, Decision January 2005. <http://www.bayefsky.com/pdf/hungary_t5_cedaw_2_2003.pdf>, 25 январь 2009.

Democratic Republic of Congo v Rwanda, Burundi and Uganda [2001] ICJ 2.

Denmark v Greece (Applic. 3321/67), CM Res DH (70) 1; **Norway v Greece** (Applic. 3322/67), CM Res DH (70) 1; **Sweden v Greece** (Applic. 3323/67), CM Res DH (70) 1.

Free Legal Assistance Group et al. v Zaire, Cases 25/89, 47/90, 56/91, 100/93, 9th AAR, Annex. <http://www1.umn.edu/humanrts/africa/comcases/25-89_47-90_56-91_100-93.html>, 1 февраль 2009.

Handyside v. UK, Ser. A. No. 24 (1976). <<http://www.robin.no/-dadwatch/echr/handy.html>>, 31 январь 2009.

Ireland v United Kingdom, Ser. A. No. 25 (1978). <http://lawofwar.org/Ireland_v_United_Kingdom.htm>, 31 январь 2009.

Mkongo Louis v Cameroon, Case 59/91, 8th AAR, Annex.

Morka, Social and Economic Action Centre v Nigeria, Case 155/96, ACHPR/COMM/A044/1 (2002).

Open Door Counseling and Dublin Well Woman v Ireland, Ser. A. No. 246 (1992).

Reservations to the Genocide Convention Case 1951 ICJ Reps 15, <<http://www.temple.edu/lawschool/drwiltext/docs/genocide%20convention%20decision.pdf>>, 25 январь 2009.

Velasquez Rodriguez (Honduran Disappearances) cases. Ser. C, No. 4 (1988), параг 88, <http://www1.umn.edu/humanrts/iachr/b_11_12d.htm>. 1 февраль 2009.

Yilmaz-Dogan v the Netherlands, UN Doc. CERD/C/36/D/1/1984 (1988), <http://www.bayefsky.com/html/100_netherlandscerddec01.php>. 25 январь 2009.

Case 1/58 Stork [1959] ECR 423, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61958J0001:EN:HTML>>, 1 февраль 2009.

Case 29/69 Stauder v Ulm [1969] ECR 419, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61969J0029:EN:HTML>>. 1 февраль 2009.

Case 11/70 Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle fur Getreide und Futtermittel [1970] ECR 1125, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61970J0011:EN:HTML>>. 1 февраль 2009.

Case 36/75 Rutill v Minister for the Interior [1975] ECR 1219, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do>

?uri=CELEX:61975J0036:EN:HTML>, 1 февраль 2009.

C-159/90 Society for the Protection of the Unborn Child v Grogan [1991] ECR I-4685, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61990J0159:EN:HTML>>, 1 февраль 2009.

Case C-13/94 P v S and Cornwall County Council [1996] ECR I-2143, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61994J0013:EN:HTML>>, 1 февраль 2009.

Kamal Makili-Əliyev

**Beynəlxalq insan hüquqları hüququnun implementasiyası və
tətbiqi sistemləri: orqanlar və mexanizmlər**

Elmi-praktik dərslik